

13 MAANDEN
CONCENTRATIEKAMP

VUUCHT!!

DOOR
BOUD VAN DOORN
HÄFTLING 4236

Boud van Doorn / VUGHT

VUGHT

DERTIEN MAANDEN IN HET CONCENTRATIEKAMP

door

BOUD VAN DOORN

(Häftling 4236)

Met krabbels van Peter Zwart

LAREN - A. G. SCHOONDERBEEK

1945

GEDRUKT TE WORMERVEER BIJ
MEIJER'S BOEK- EN HANDELSDRUKKERIJ

TER INLEIDING

Waarom geef ik dit boek uit?

De vraag over de verantwoordelijkheid van den uitgever met betrekking tot de boeken, die hij publiceert, was vooral in de nu achter ons liggende jaren der Duitsche overheersching van bijzondere beteekenis. Wat het publiek leest, hangt voor een belangrijk deel af van door den uitgever genomen initiatieven. Dit feit legt bepaalde verplichtingen op. De uitgevers van dag- en weekbladen buiten beschouwing gelaten, kan men vaststellen, dat de uitgevers van boeken, op enkele beschamende uitzonderingen na, hun bijzondere positie goed hebben begrepen. Ik ben van oordeel, dat het goed zal zijn dit besef, dat door de gebeurtenissen van de laatste jaren sterk verlevendigd is, te doen voortduren. Vanuit dit gezichtspunt neem ik stelling ten aanzien van dit boek.

Er zullen stellig meer en wellicht veel beter boeken over de beruchte concentratiekampen verschijnen. Niettemin meende ik, dat dit manuscript verdiende te worden uitgegeven, al ware het alleen maar om de opmerkelijke objectiviteit en de zelfbeheersching waarmee het door een slachtoffer van Vught werd geschreven.

Het ware mogelijk geweest met de gegevens en de ervaringen die den auteur ter beschikking stonden, een geheel ander boek te schrijven, een naar de regelen der kunst, met een centrale figuur en met dramatiseering van de stof. Kermende menschen, het leeuwerikslid in den zomerhemel, bloeiende gentianen aan het stille ven. Boud van Doorn, die bescheiden is, — haast al te bescheiden — en afkeerig van al wat naar sensatie riekt, heeft zich beperkt tot het teekenen van een aantal gevangenen, hun gedachten, hun gesprekken, hun gedragingen. Zij worden voor ons niet veel meer dan nummers. Dit is geen tekortkoming, het is misschien wel opzet. Want deze menschen *zijn* na een verblijf van enkele maanden in het kamp niet veel meer dan nummers. En dit beteekent het bitterste vonnis over heel het verachtelijke systeem. De methode van opsluiten en tewerkstellen van gevaarlijk geachte

tegenstanders zou, hoezeer onrechtmatig, nog niet gruwelijk behoeven te zijn. *Vught* wàs gruwelijk, dat blijkt uit dit boek. Van Doorn staat niet lang stil bij de martelingen waarvoor de weerlooze slachtoffers dag noch nacht veilig waren, maar toch komt soms de vraag bij ons op: Waarom komen de getergde, mishandelde menschen niet in verzet? Waarom gaan zij in vlagen van wanhoop en razernij hun beulen niet te lijf, aldus een snel einde verkiezende boven eindeloos leed? En het antwoord kan niet anders luiden dan dit: Omdat het perfide systeem de menschen ontmenscht. Het is de verdienste van Van Doorn, dat hij ons dat proces duidelijk doet gevoelen.

De mensch in doodsnoed is niet op zijn best en hier gaat het steeds om de redding van het veege lijf, om het schamele zelfbehoud. De stelling, dat leed den mensch loutert vind ik over 't algemeen nogal aanvechtbaar. Ze wordt ook het meest geponeerd door menschen met wier lijdensweg het nogal losloopt. Het leed van *Vught* mist alle romantiek. Het is graauw en vaal als de heide van *Vught* op een somberen najaarsdag. Tobbende, piekerende schimmen herbergt het kamp. De veerkracht neemt gaandeweg af, het heldere denken wordt vertroebeld, de bloemen der ziel sterven. Werkelijkheidszin en een redelijk-zedelijk evenwichtsgevoel gaan verloren. Volgt de gesprekken. Als maniakken bijten deze menschen zich vast in kinderlijke voorstellingen van Godsdienst en maatschappij. O, geen schoone religieuze overgave, geen liefelijke humanistische droomen, — maar hallucinaties van het leven.

Het monsterlijk machtsapparaat, dat een heerschzuchtig collectivisme genadeloos op de volken van west-Europa heeft losgelaten, is thans gebroken. Maar de geest, waaruit het is geboren, is allermint vernietigd. Wij mogen niet insluimeren bij illusies, wij moeten waakzaam blijven.

Opdat wij dit alles zouden weten heeft Boud van Doorn dit boek geschreven.

En „opdat wij niet vergeten zullen!” — dáárom geef ik dit boek uit.

Laren, 8 Mei 1945

A. G. Schoonderbeek

VERKLARING

Wat mij naar de pen heeft doen grijpen om iets over de belevenissen van mensen in Vught te schrijven, is niet haat en heeft niet de bedoeling voor een of andere politieke richting propaganda te maken.

Ik streefde er slechts naar om het menselijke in iedere figuur uit te beelden.

Germanismen behoren bij de kamptaal.

Het feit, dat ik op een verjaardag van Hitler, na dertien maanden gevangenschap, gratie kreeg, stelde mij in de gelegenheid, dit boek te schrijven, daar ik wegens het in bezit hebben van vuurwapens, vermoedelijk gefusilleerd zou zijn geworden.

Blaricum, April 1945

BOUD VAN DOORN

Het is voor Louw van Dijk een geweldige gewaarwording, eindelijk weer eens in de trein te zitten, weer mensen om zich heen te zien: zijn ogen, die twaalf maanden niet veel meer zagen dan enige vierkante meters cel, schijnen nu overal gelijk te willen kijken. Zijn longen zuigen zich vol frisse lucht en in zijn hart jubelt het, weg, weg uit die troosteloze gevangenis. Nu naar een kamp, met andere, misschien betere mogelijkheden.

De schijnbaar eindeloze tijd in een slecht geventileerde cel, veel te weinig eten, stugge behandeling der cipiers en niet in het minst de zorgen om zijn gezin, hebben hem de harde kant van het leven doen voelen. Doch nu hij met 150 gevangenen naar Vught getransporteerd wordt krijgt hij weer nieuwe hoop. Wie weet, valt alles nog wel mee. Men heeft hem verteld, dat je daar in de buitenlucht werkt en clandestien naar huis kunt schrijven.

Hij wordt uit zijn gepeins opgeschrikt door zijn treinbuurman, die hem vraagt: „Mot je soms een trekkie, vrind?” Het is een oude man, geheel vermagerd, met donkere randen onder zijn ogen. Van enkele peukjes uit de coupé-asbak heeft hij een sigaret gedraaid. Vóór Louw kan antwoorden, dat hij niet rookt, zijn er al vier anderen, die aanbieden mee te dampen. Ondertussen is de trein langzamer gaan rijden en klinkt de stem van een zwarte politieman: „Klaar maken en snel uitstappen! Wie tracht te vluchten wordt zonder pardon neergeknald!”

De trein stopt en allen stappen uit. In lange rijen gaan ze door Vught. Een half uur lopen zij zwijgend aan één stuk, schuw nagekeken door enkele voorbijgangers. Wanneer ze het café „De ijzeren man” gepasseerd zijn, stijgt de spanning zichtbaar. De eerste gestraften komen in zicht. Bleke mannen in gestreepte boevenpakken, die zware stenen sjouwen. Alles gaat in looppas en onder bedreiging van SS-soldaten, die met hese stemmen schreeuwen: „Sneller, sneller arbeiden!” Daar valt een oudere man met een groot verband om zijn been.

„Bleke mannen in gestreepte boevenpakken ...”

Een SS-soldaat is er direct bij om hem overeind te schoppen. Zelfs krijgt hij er nog twee stenen bij en moet nu nog harder dan de anderen voort. Als Louw van Dijk de SS-man aankijkt, schreeuwt deze: „Kijk voor je, blöder Hund!” wat hem het bloed naar zijn hoofd doet stijgen van machteloze woede. „Verduiveld, het is hier ook geen paradijs.”

Weldra hebben ze enige boslanen achter zich en komen door een slagboom in het kazernegebied der SS-posten. Ook hier zijn gestraften aan het werk en ondanks de bedrijvigheid heerst er een angstwekkende stilte, die slechts onderbroken wordt door commanderende posten. Onder een stenen poort doorlopende komen ze op een open terrein, blijkbaar de appèlplaats. Hier wordt halt gehouden. De zwarte politie draagt het commando over aan hun SS-kameraden, die het bevel geven: „Koppen dicht en afwachten.” De posten gaan weg en twee uur blijven ze zonder bewaking zwijgend wachten. Daarna komt een gestrafte met een band om zijn arm hen bevelen: „Volgen!” In een stenen gebouw met het opschrift „Schreibstube” wordt alles van waarde ingeleverd. Die klaar zijn begeven zich naar een binnenplaatsje, dat door vier muren begrensd wordt. Er verschijnt een Duits onderofficier, die het bevel geeft: „Alles uittrekken!” Sommigen schamen zich en houden hun onderbroek aan. Als de Duitser één van hen een bloedneus stompt is hun schaamtegevoel echter verdwenen.

Nu pas valt het op hoe mager en uitgeput deze mensen zijn. Een jongen met een breukband om kan haast niet meer op zijn benen staan. Een man van in de zestig is in een hoek gekropen, zijn uitgemergeld lichaam zit vol vurige zweren. Er gaan verscheidene uren voorbij, voordat allen van klompen en boevenpakken voorzien zijn. Daar ze sedert de vroege ochtend niets meer gegeten hebben, wordt de stemming onder de afgematte mensen steeds hopelozener. Het is voor hen een verlichting als ze eindelijk over de appèlplaats door een prikeldraadomheining in het barakkenkamp komen. Voor een met 22A genummerde barak blijven ze wachten en krijgen het bevel zich uit te kleden. Ze staan ongeveer drie uur naakt in de koude buitenlucht voordat de Duitse dokter zijn onderzoek begint. Binnen 35 minuten zijn 150 mensen gekeurd en gewogen. Ze marcheren naar de eetzaal van barak 19A. De eetzaal is een kaal vertrek met een stenen vloer; enkele houten tafels en zitbanken zijn het meubilair. Alleen in een hoek staat een keurig gedekt tafeltje met kaas en worst, wat de jongens doet watertanden. Iedereen is blij eindelijk te kunnen gaan zitten. Boven het geroezemoes van stemmen heeft een lange Amsterdammer het grootste woord. Hij is van zijn plaats opgestaan en schreeuwt opgewonden: „Hebbe jullie het beknijsst, we worre allemaal kaalgeknipt en dan nog een baan recht over onze knars. Dan kenne ze de luize beter zien en omdat ze bang benne, dat je anders de bene neemt.”

Zijn tafelbuur is zoo verstandig om hem naar beneden te trekken, wat den Amsterdammer een luid protest ontlokt: „Jatte thuis houwe, maatje!” Plotseling gaat de deur open en verschijnt een gestrafte met een band om zijn arm, die direct begint te schelden: „Was ist das hier für ein Krach, blöde Drecksäcke, haltet eure Schnautze! Heraus, los heraus!”

Wat er precies gebeurt weet niemand, maar even later is de zaal ontruimd en staan zij buiten, verschillende met een dik oog of een kapotte lip. Tot overmaat van ramp begint het te regenen. Uren staan ze nu in de regen. Als ze in de verte een bel horen luiden komt de man met de band om zijn arm, die hen net de barak uitgooide, commandeeren: „Voorwaarts, es ist Appèl.”

De appèlplaats biedt een tragisch schouwspel. Duizenden vrouwen en kinderen met een ster op hun burgerkleding staan in lange rijen opgesteld. Langs groepjes joodse mannen en vrouwen in blauwe overalls passeren ze schijnbaar eindeloze rijen gevangenen in gestreepte pakken, waar ze midden tussen worden geplaatst. Blijkbaar is hun groep de laatste. Nauwelijks zijn ze door een voorman in vijf rijen opgesteld of een Duits officier commandeert: „Häftlingen stillgestanden!” Een soldaat met een onnozel gezicht komt de rijen langs om het aantal te controleren. Het schijnt te kloppen, want als hij even later gelijk met andere soldaten een appèlboekje aan den officier overhandigt, klinkt het commando: „Rührt euch!” Een gevangene met een stem als een visventer schreeuwt: „De pakkethalers die afgeroepen worden, moeten snel uitreden en hier opstellen.” Hij begint een lijst met nummers af te ratelen, steeds onderbroken door ja-roepende gevangenen, die direct de rijen verlaten en naar een stenen gebouw marcheren. Wanneer de mensen eindelijk in barak 19A zitten en fluisterend een gesprek willen beginnen, schreeuwt een grote grove kerel met wilde ogen, terwijl hij met een ijzeren potlepel op den man met de band om zijn arm wijst: „Hier is jullie blokoudste, hij is een Duitser en is hier de baas. Ik ben de barakvoorman. Denk er aan, je kaken op mekaar! Ik moet zorgen, dat jullie genoeg te vreten krijgen en mekaar niet bestelen.” Na deze inleiding begint de voorman in een grote koperen ketel, die voor de eerste tafel geplaatst is, te roeren. Ondertussen zet een gestrafte op iedere tafel een stapel zinken bakjes, die achter elkaar door den voorman half vol zuurkool worden geschept. Een ander deelt tegelijkertijd vier in de schil gekookte aardappels per persoon uit. Hoewel het eten niet te genieten is zijn alle bakjes binnen enkele minuten leeg. De hongerige mensen kijken begerig naar de ketel, die door een ziekelijk uitzienden man wordt uitgeschraapt. Nu Louw gegeten heeft, krijgt hij tijd om zijn omgeving op te nemen en ziet hij tot zijn verwondering, dat de voorman een bord heerlijke capucijners met vlees en gebakken aardappels voor den blokoudste neerzet. De man, die naast Louw zit, heeft zijn blik gevolgd en vertelt fluisterend, dat de blokoudste een

Duitse beroepsmisdadiger is, die naar Holland gestuurd is om de orde onder de gestraften te handhaven. Al twaalf jaar zit hij opgesloten; eerst in Duitsland in een kamp en nu hier. Bij het minste lawaai krijgt hij een aanval van woede en koelt dan zijn haat tegen de maatschappij op de gevangenen. In barak 19A en B is hij oppermachtig. Direct onder hem staat de voorman Roel, een Amsterdammer, die er ook al enige jaren op heeft zitten. Een kerel zonder moraal of genade, die met het grootste genoegen op zijn medegevangenen losslaat. Zelfs schaamt hij zich niet om aanschouwelijk voor te doen, hoe hij in kamp Amersfoort de mensen dood sloeg. Door zijn bruut optreden heeft hij zich het baantje van voorman weten te verschaffen. Deze functie geeft hem het recht op een stukje brood en boter meer. Ook wanneer hij de Häftlingen porties uitdeelt, steelt hij eerst het nodige voor zichzelf. Veel erger is echter, dat hij alleen de sleutel van de pakkettenkast heeft. Zodoende missen de gevangenen, die een pakket van thuis gestuurd kregen en verplicht zijn wat ze willen bewaren in deze kast op te bergen, regelmatig het één en ander. Een busje melk of iets dergelijks is nooit veilig. Zij kunnen zich bij niemand beklagen, want recht is er in een concentratiekamp niet en ieder moet oppassen niet in ongenade te vallen. Naast de eetzaal is een klein vertrek met stenen wasbakken, het z.g. wasruim; daar staat een kachel, waar de voorman voor zichzelf en den blokoudste van de gestolen levensmiddelen lekkere hapjes klaar maakt.

Als Louw fluistert: „Hoe is dat mogelijk? Komt er dan nooit iemand tegen op?” schudt zijn buurman bedenkelijk het hoofd: „Wacht maar, tot je hier een paar dagen bent.” Inderdaad heeft Louw niet lang nodig om te begrijpen, dat hij aan zijn beulen is overgeleverd, want nog geen half uur later is één der nieuwen al in overtreding met de barakwetten. In een vertrek, waar vele W.C.'s op een rij staan, heeft hij bij toeval gebruik gemaakt van de W.C., die voor den blokoudste gereserveerd moest blijven. Door den voorman gesnapt moet hij gehurkt met de armen voorwaarts op drie op elkaar staande houten krukjes stil blijven zitten. Het is een weerzinwekkend gezicht, den man daar zo hulpeloos te zien. Steeds wanneer hij

„Het is een weerzinwekkend gezicht . . .”

kramp in zijn armen krijgt en deze even naar beneden wil doen, krijgt hij van den voorman een slag in zijn gezicht. Daar de blokoudste tegen een man, die toevallig in zijn richting kijkt, woedend uitvalt: „Paszt blosz auf, dasz keiner etwas sagt!” durft niemand meer te spreken.

Een half uur later moeten zij hun gestreepte pakjes netjes opgevouwen op de banken neerleggen. Vóór zij echter de aangrenzende slaapzaal betreden, zien zij nog net, hoe de totaal uitgeputte man op de krukjes bewusteloos in elkaar zakt en door den voorman over de grond naar het wasruim wordt gesleurd.

* * *

Doordat de ijzeren bedden steeds drie hoog op elkaar staan, biedt de kleine slaapzaal plaats aan enige honderden personen. Een vent, die later de vriend van den voorman blijkt te zijn, zegt, dat ze met drie man in één bed moeten gaan liggen en per bed één deken mogen gebruiken. Het is haast niet te doen. Wanneer de man, die in het midden ligt, zich omdraait, moet de buitenste zich vasthouden om niet uit het bed te rollen. Door alle doorstane emoties kunnen ze ondanks hun vermoeidheid de slaap niet vatten. Uren liggen ze nog in het donker te fluisteren, wanneer zij eindelijk ingeslapen zijn, schrik-

ken ze telkens wakker door mensen, die in hun droom schreeuwen, als in doodsangst.

Tegen de tijd dat alles rustig wordt klinkt de schelle stem van den voorman: „Opstaan, het is vier uur! Allen met ontbloot bovenlijf naar het wasruim.” Het wassen en het opeten van vier dunne sneedjes droge kuch is in een ogenblik gebeurd. Even krijgen ze nog de tijd om uit hun etensbakje wat koffiesurrogaat te drinken, dan schreeuwt de voorman, die met een paar vrienden wittebrood met dik boter en worst zit te eten: „Uittreden, de barak moet schoongemaakt worden!”

De frisse lucht werkt weldadig op de vermoeide mensen, ze zijn blij uit de drukkende baraksfeer weg te mogen. Al gauw zijn velen in een druk gesprek gewikkeld. Ook Louw laat zich niet onbetuigd. Hij heeft zijn ouden vriend Henk de Vries ontdekt, waarmee hij jaren geleden op een fabriek gewerkt heeft. Toen deze bij een staking ontslagen werd, hebben ze elkaar uit het oog verloren. De eerste vragen over familie, laatste nieuws enz. zijn weldra beantwoord. Nu vertelt Henk: „Toen ik acht maanden geleden wegens verboden propaganda gearresteerd werd, ben ik vanuit de Euterpestraat-Amsterdam naar kamp Amersfoort gebracht. Wat ik daar beleefd heb vertel ik je volgende keer nog wel eens, maar in 't kort, het was er beestachtig. Ook toen men mij maanden later naar Vught transporteerde, was ik er niet beter aan toe. De eerste tijd stierven hier dubbel zoveel mensen als in Amersfoort, maar naarmate de oorlog voor de Duitsers slechter ging, werd de behandeling gelukkig steeds beter. We kregen zelfs toestemming om pakketten van thuis te ontvangen. Als je nagaat, dat ik toentertijd 98 pond woog, kun je begrijpen hoe blij ik met een pakketje van thuis was. Later zag ik kans om aan een burger, die in één der barakken timmerwerk verrichtte, stiekum een briefje voor mijn vrouw mee te geven. Toen zij erop antwoordde, kwam ik als het ware weer helemaal bij. Ik hoop alleen, dat ik hier voorlopig nog wat kan blijven, hoewel er kans bestaat, dat ik eerstdaags voor het Kriegsgericht moet komen.” „Hoe zit dat dan, ben je nog niet veroordeeld?” „Welnee man, al deze mensen, die je hier ziet, zijn niet veroordeeld, zij zijn nooit voor een gerecht geweest. De

lichte gevallen worden wel eens na zes of negen maanden straf naar huis gestuurd. De zware gaan soms naar Duitsland, naar een z.g. vernietigingslager, waar ze vaak binnen enige weken dood zijn. Anderen komen naar Utrecht en horen daar de doodstraf of vijftien jaar gevangenis tegen zich eisen. Het is alles zuiver willekeur, zonder enige vorm van recht." Louw wil nog een vraag doen, doch zijn vriend stoot hem aan en begint ineens over en ander onderwerp te spreken: „Kijk eens hier, deze barak bestaat uit twee delen, nl. 19A en 19B. Hier tegenover zijn de barakken 20A en B. Enkel het straatje, dat er tussen ligt, mogen wij voor onze wandeling gebruiken. Tot de andere barakken is ons de toegang ten strengste verboden."

Onder het spreken heeft zijn vriend hem meegetrokken naar het eind van hun barak, waar hij den verbaasden Louw over zijn vreemd gedrag van zoëven inlicht: „Zie je, die lange, slungelige vent met het peenhaar daar recht voor je? Dat is een gestrafte Hollandse SS-soldaat. Bij wijze van uitzondering mogen dat soort Häftlingen hun haar behouden. Zij zijn natuurlijk uiterst onbetrouwbaar en de oren van den commandant." Zo staan de twee vrienden nog een tijdje te praten, wanneer de bel luidt marcheren zij in lange rijen naar de appèlplaats. In tegenstelling met gisteren zijn zij nu de eersten die aankomen. Louw is er getuige van, hoe het terrein geheel overstroimd wordt met mensen, die onmiddellijk volgens hun grootte worden opgesteld. Duitse blokoudsten en voormannen schreeuwen hun bevelen. De overspannen mensen, die het niet direct begrijpen, worden geschopt en geslagen als waren zij honden. Vlak voor Louw zakt een man, die zich tot nu toe met moeite op de been heeft gehouden, in elkaar. Louw probeert den man te ondersteunen en roept: „Een dokter, is hier geen dokter?" Hij krijgt geen kans om nog meer te zeggen, want enige slagen op zijn rug doen hem bovenop den bewustelosen man belanden. Een Duitse voorman schreeuwt: „Idioot, bist du verrückt geworden? Laat den kerel liggen!" Als hij overeind komt krijgt hij nog een stomp in zijn maag en wordt door een anderen voorman weer in het gelid getrokken. De man, die op de grond ligt te schokken als

heeft hij een aanval van epilepsie, wordt tussen de twee voormannen uit de rijgedragen en hardhandig op de grond neergesmaakt. Het bonken van zijn lichaam op de harde grond doet de harten der nieuwen haast stil staan. Menig oprechte kerel knijpt zijn vuisten in elkaar en hoopt, dat er eens een tijd komt dat deze sadisten hun praktijken vergolden worden. Louw vraagt zich af, hoe het mogelijk is, dat al deze mensen zo machteloos zijn. Waar hij ook kijkt, overal wordt geschopt en geslagen. Zijn dwalende blik vindt echter spoedig een antwoord. Op een balcon boven de stenen poort, waar ze gisteren onderdoor zijn gekomen, staat een soldaat met een mitrailleur opgesteld, die zo nodig het gehele terrein kan bestrijken. Een weerloos gevoel maakt zich van Louw meester . . .

Het appèl afnemen gaat niet zo gauw als gisteren, daar de commandant zeker drie kwartier op zich laat wachten. Nauwelijks is dit achter de rug of een Hollandse voorman, die door de Duitsers aangesproken wordt met Lagerältester Jan Hurkman, roept met een geweldig stemgeluid: „Direct als de commandant het bevel geeft, arbeidscommando's formeren, snel uittreden en opstellen. Als het niet beter gaat dan gisteren moeten jullie het vanavond maar een paar uur oefenen, verstaan!?” Uit duizenden kelen klinkt tegelijk „Jawohl”. Het zo aangekondigde bevel laat niet lang op zich wachten. Duizenden mensen rennen door elkaar, tot er uit deze chaos geordende groepen te voorschijn komen. De eerste groep marcheert over de appèlplaats naar de stenen poort, waar achter een lessenaar de commandant met een officier staat te wachten. Vlak voor den commandant wordt halt gehouden. De voorman verlaat het gelid en schreeuwt: „Häftling 844 mit 80 Häftlingen zum Baugelände angetreten!” De Duitser achter zijn lessenaar maakt enige notities en laat de groep passeren. Spoedig zijn ze onder de stenen poort door gemarcheerd en uit het gezicht verdwenen. Zo gaat het met verschillende groepen. De nieuwelingen gaan na de contrôle in vereniging met een andere groep, de z.g. Lagerreinigung, naar het barakkenkamp terug. Weer in 19A aangekomen, geeft de voorman aan ieder een stukje linnen met een nummer er op. Dit moeten ze tezamen met een linnen driehoekje op hun jasje naaien. De

driehoekjes zijn in verschillende kleuren. Zwart voor de zwarthandelaren, paars voor de bijbelvorsers, rood voor saboteurs, stakers, joden, dieven, gijzelaars enz. Daar Louw met knippen en naaien één van de eersten is, die klaar zijn, helpt hij een man van de Lagerreinigung met het schoonmaken van hun slaapzaal en raakt al gauw met hem op goede voet. Vooral wanneer blijkt, dat ze beiden uit Rotterdam komen, is het hek geheel van de dam. De slaapzaal is in recordtijd gestoft en gedweild. Even de dekens recht trekken en het werk is gebeurd. Zijn nieuwe kennis, die Nico blijkt te heten, neemt hem mee naar de achterste hoek, waar zij samen op zijn bed gaan zitten en Nico vraagt:

„Nu moet je mij toch eens precies vertellen waar je woont.”

„Weet je de Mathenesserdijk?”

Het één zowel als het ander wordt door Louw gretig beantwoord. Hij vindt het prettig om met iemand, die er belang in stelt, over Rotterdam te kunnen praten. Al gauw komt het gesprek op zijn gezin en Louw zegt:

„Tja, mijn vrouw zit nu al twaalf maanden met de twee kinderen alleen. Ik verbijt mij vaak op de gedachte aan den man, die heeft verraden, dat ik in mijn functie van distributie-ambtenaar, mensen, die in levensgevaar verkeerden, aan bonnen heb geholpen.”

Terwijl Louw verder spreekt trekt een sombere film van herinneringen aan zijn geest voorbij. Weer wordt hij gearresteerd en ziet hij de angstogen van zijn vrouw, die niet begrijpt waarom ze haar man komen halen. Hij hoort zichzelf zeggen: „Het is een vergissing, vrouw, maak je niet ongerust.” Dan wordt hij geboeid weggeleid en voelt hij weer de spijt haar niet geheel te hebben ingelicht. De gedachte aan het verhoor, dat gepaard ging met felle slagen van een leren riem, doet zijn stem beven van ingehouden verontwaardiging. Weer ziet hij zich met zijn celgenoot van gedachten wisselen, de man, die ondanks het vooruitzicht op zijn doodvonnis, met volle overtuiging over een betere wereld kon praten.

Wanneer Louw uitgesproken is haalt Nico onder zijn matras een stukje kuch te voorschijn, dat hij Louw in de hand drukt met de woorden:

„Boter of iets dergelijks moet je er maar bij denken, want die heb ik niet.”

„Neen, daar begin ik niet aan,” antwoordt Louw, terwijl hij het brood op het bed teruglegt. „Ik wil in geen geval jouw rantsoen opeten.”

„Neem het gerust, jongen, het is georganiseerd,” fluistert zijn nieuwe vriend met een lach en ter verduidelijking voegt hij er aan toe: „Dat is kamptaal en betekent gestolen. In dit geval georganiseerd uit de SS-keuken.”

Nu is er voor Louw geen reden meer om te weigeren en langzaam, om van iedere hap zo lang mogelijk te genieten, begint hij te eten, terwijl zijn vriend vertelt: „Achtien maanden ben ik nu mijn vrijheid kwijt. Achtien maanden, die voor mij achttien jaar schijnen, maakte ik de grauwe wreedheid van het kampleven mee. Daar in Buchenwalde, waar ik als saboteur naar toe gebracht was, heb ik eens gedacht het leven niet meer aan te kunnen. Totaal uitgeput en levensmoe heb ik in mijn functie van „Sanitäter” tussen de stervende mensen doorscharreld, tot plotseling de wil tot leven weer in mij ontwaakte en ik een studie van de oorzaken van die ellende begon. Tegelijkertijd deed ik afstand van al mijn vooroordelen en verschillende levensbegrippen, die ik vroeger voor mijzelf als onmisbaar had beschouwd. Wat ik daarmee bereikt heb, schijnt ongelooflijk. Nadat ik mezelf had leren uitschakelen, verwonderde het mij iedere dag, dat ik vroeger zo verblind was geweest. Slechts mijn eigen belang had ik altijd willen zien. Daardoor was het ook mogelijk, dat ik de Duitsers hartgrondig haatte en mijn lotgenoten in mijn onderbewustzijn als medeplichtig aan mijn ellende beschuldigde. Zij toch wilden geen eenheid vormen tegen de mensen, die ons tyranniseerden. Alleen omdat ze, evenals ik, verblind waren door hun vals egoïsme. Zo vergaarde ik mensenkennis en leerde het leven begrijpen. Ieder mens, die ik moest verbinden, bestudeerde ik apart, praatte met hem en maakte mijn conclusies. Ondanks doodsgevaar en honger bouwde ik met steeds groter ijver aan mijzelf. Daardoor kreeg ik een geestelijke kracht, die mij door alle ellende heen hielp. Overal verwierf ik vrienden, die ik, zover dat in mijn vermogen lag, met raad en daad terzijde stond. Ik

had het geluk met een transport voor Holland naar Vught gestuurd te worden en nu . . .”

Plotseling wordt het gesprek onderbroken door een doffe klap van een omvallende houten bank en een forse stem, die „Achtung!” roept. Vóór Louw zich kan realiseren wat er precies gebeurt, heeft zijn vriend hem van het bed getrokken, een emmer in zijn hand gedrukt en begint met een dweil een natte baan over de schone vloer te trekken. Net op tijd, want even later vliegt de deur open en stappen er twee Duitse officieren binnen. Een lange magere en een kleine met een gebogen rug en twee scherp loerende ogen. De kleine komt recht op de twee in de houding staande mannen af en, terwijl hij zijn wijsvinger dreigend opheft, snerpt hij: „Pasz blosz auf, dasz keiner raucht, mein Lieber.” Met grote passen gaan ze de slaapzaal door, hier en daar een bed overhoop gooiende, dat niet naar hun zin is opgemaakt. Als ze weg zijn werpt Nico zijn dweil, die hij nog steeds in de hand heeft gehouden, weg en zegt:

„Nu heb je kennis gemaakt met de twee grootste ploerten van het kamp. Popeye en de bochel. Het is maar goed, dat mijn vrouw deze week geen cigarettten in het pakket gestuurd heeft, anders hadden we beslist een melding gekregen.”

„Wat is een melding?” vraagt Louw.

„Dat betekent 25 stokslagen en verlenging van je straftijd,” antwoord Nico. „Maar kom mee, ik hoor de bel al luiden, het is etenstijd.”

Een uur schaften heeft Louw niet nodig om het halfvolle bakje koolsoep te nuttigen. Daarom gaat hij, evenals de anderen, de barak weer uit en zoekt automatisch tussen de gevangenen naar een bekend gezicht. Daar ziet hij Henk de Vries, die schijnbaar aandachtig staat te luisteren naar een jongen man, die met zijn handen drukke gebaren maakt, als vertelt hij iets heel belangrijks. Nu Louw de twee mannen dicht genaderd is, ziet hij, hoe De Vries zijn schouders optrekt, wat voor den jongen man een aansporing schijnt te zijn om uit te vallen: „Potverdorie, man, ik heb het toch zelf gehoord. wat wil je nou nog meer?”

Denkelijk heeft hij het harder gezegd dan zijn bedoeling was, want direct als Louw zich bij hen voegt zwijgt hij en kijkt hem wantrouwend aan. Doch Henk stelt hem met enkele woorden gerust en zich tot Louw wendende zegt hij:

„Deze mijnheer hier werkt aan de overkant in één der werkplaatsen, die voor Philips radiotoestellen bouwen en vertelt net de laatste berichten.”

De jonge man, die erg opgewonden blijkt te zijn, is blij weer aan het woord te komen. „Ja, ik heb vanochtend bij het controleren van een toestel de „zender” gehoord. We kunnen gerust zijn, nu duurt het niet lang meer. Er is net bekend gemaakt, dat een grote vloot Gibraltar gepasseerd is. De invasie is geen kwestie meer van dagen, maar van uren.”

Louw weet niet, wat hij hoort. Een sprankje hoop laait op-nieuw in zijn hart op, dat echter direct weer getemperd wordt door het onbewogen gezicht van Henk, die zich kalm bukt om een peukje sigaret op de kap van zijn klomp uit te maken en daarna zegt:

„Ik hoop, dat je gelijk hebt. In ieder geval bedankt voor het nieuws.”

De jonge man neemt haastig afscheid en verdwijnt. Nu wendt Louw zich tot Henk met de vraag:

„Zeg, wat denk jij ervan? Geloof jij hem dan niet?”

„Hèm wel,” is het antwoord, „maar de zender niet. Maar doe me een plezier en praat over een ander onderwerp. Ik hoor drie jaar al niets anders dan over invasie. Hoe heb jij het vanochtend gemaakt?”

Louw vertelt hem alles, ook over de kennismaking met Nico, terwijl Henk met toenemende belangstelling luistert.

„Tjonge, dat is interessant, dien kerel moet ik óók leren kennen.”

„Eins zwei, eins zwei, eins, zwei, omhoog die poten!” Voor-man Roel leert de nieuwen exerceren. „Verdomd nog toe, kan je die poten niet hoger oplichten?” Een jongen van amper twintig doet wanhopige pogingen om in de rij te blijven. Echter zonder resultaat. Zijn magere benen steken in veel te grote klompen.

Voorman Roel leert de nieuwen exerceren

Zijn gelaatskleur doet vermoeden, dat hij reeds een lange tijd in de gevangenis heeft doorgebracht. De voorman kent echter geen genade.

„Halt!” klinkt het commando. „Jij, ja jij, kom er maar eens uit!” Ieder kijkt strak voor zich, als de jongen hinkend uit de rij treedt en een harde klap in zijn gezicht krijgt. „We zullen jullie leren niet te kunnen. Hop, weer in de rij en waag het niet weer uit de pas te zijn. Voorwaarts, eins zwei, eins zwei, eins zwei!”

Een man, die onder het lopen zijn brilleglazen schoon veegt en daarbij uit de pas raakt, wordt nu het slachtoffer. Een flinke schop tegen zijn scheenbeen is het loon. De voorman gaat door, tot er geen man meer gewoon kan lopen. Nu wordt halt gehouden en begint de kamptheorie. Jullie heten geen gevangenen, maar „Häftlingen”. Een voorman, zoals ik, heet capo. Als jullie 's morgens langs de lessenaar marcheren, moeten de handen vlak langs het lijf gehouden worden. Doet één van jullie dat niet goed, dan wordt er melding gemaakt.”

Er volgt nog een hele rij bepalingen, die hij achter elkaar opdreunt. Daarna wordt er nog enige uren geoefend in het opstellen der rijen. Eindelijk brengt het luiden van de bel verlossing.

Een kwart stukje kuch is niet veel, maar als je er de volgende ochtend ook nog mee moet doen, wordt het hopeloos. Dat

ondervindt Louw ook, maar toch kan hij de verleiding niet weerstaan om van het sneedje brood, dat hij voor de volgende morgen wilde bewaren, nog een stukje af te breken. Dan nog een stukje. Ach, nu is het niet meer de moeite waard om te bewaren. De rest verdwijnt ook in zijn om meer vragende maag. Zo vergaat het de meeste Häftlingen. Enkel en enkele zijn echter zo fortuinlijk om van de gevangenen, die hier reeds langer zijn en met een pakket voor zich aan tafel zitten, een sneedje brood te krijgen, wat door velen met hunkerende blikken gevolgd wordt. Daar de vermoeide mensen bang zijn om weer narigheid met den blokoudste te krijgen, houden zij zich tot bedtijd zo stil mogelijk. Twee uur later ligt alles in vaste slaap; de snurkers schijnen met hun gezaag elkaar te willen overtreffen.

„Los heraus, onder de bedden, los heraus!” Het is de schreeuwstem van den voorman, die hun midden in de nacht de schrik op het lijf jaagt. Met een stok slaat hij de nieuwen, die nog niet begrijpen wat er aan de hand is, tegen het hoofd. „Los heraus, onder de bedden, los heraus!” Nu begint een wild geduw van mensen, die dezen sadist willen ontwijken en trachten onder hun bed in veiligheid te komen. Geen lichaamsdeel mag onder het bed uitsteken. De voorman schopt met zijn zware laarzen overal tegen aan. Dan: „Los, in de bedden!” De overspannen mensen trekken zich op aan alles, wat ze in hun nabijheid zien. „In de bedden!” „Uit de bedden!” „In de bedden!” Vijf keer achter elkaar herhaalt hij dit wrede spel, bijgestaan door den blokoudste, die nu ook actief geworden is. Die kerels zijn stapelgek, flitst het door Louws hoofd. Hij tracht één van zijn slaapjes, die onder het bed met zijn hemd aan een uitstekende spanveer is blijven haken, los te maken, maar moet dit staken door een klap tegen zijn achterhoofd. Zich omdraaiende kan hij nog net een tweede afweren. „Vooruit, jullie beiden ook je nest in!” Hans, een vriend van den capo, staat voor hem. Een golf van woede doorstroomt Louw. Hoe makkelijk zou hij dezen schoft zelf onder het bed kunnen slaan, maar weerstand betekent in deze situatie zelfmoord. Daarom laat hij den man aan zijn lot over. Terwijl hij in zijn bed stapt, herinnert hij zich de woorden van Henk: „Onthoud

dit, als wij ooit in ons leven genoodzaakt worden geweld te gebruiken, moet het doordacht zijn, anders is het totaal nutteloos."

Drie dagen achter elkaar moeten de nieuwen met hun kapotgelopen voeten marcheren en oefenen in het opstellen. Dan breekt de ochtend aan, waarop ze met een arbeidscommando van 200 gevangenen mee moeten.

Nu staan ze midden in een bos voor een grote stapel stenen aangetreden. Een aantal posten gaan op circa honderd meter afstand van elkaar op wacht staan en vormen zo een keten van een kilometer lengte. Drie soldaten met een stok in de hand blijven bij de stapel stenen heen en weer lopen.

„Degene, die achter de posten komt, wordt doodgeschoten en wie niet snel genoeg werkt, maar ik fertig," waarschuwt een soldaat, die met een hond aan een riem de rijen langs loopt. IJzige stilte. Een onderofficier overlegt met den hondenführer of alle maatregelen getroffen zijn om ontvluchten te voorkomen. Niemand beweegt zich. Dan laat de capo zijn bevelende stem horen:

„De man zes stenen naar het andere eind van het bos brengen, daar opstapelen en direct weer terugkomen. Alles in looppas. Ran, aan de arbeid!" Zenuwachtige handen die naar stenen grijpen — soldaten, die met stokken op mensen losslaan — dubbeldik opgezette zwerende voeten — mensen, die door een hond gebeten worden — abnormaal gespannen ogen — door zenuwen en koolsoep opgeblazen gezichten — schreeuwende soldaten, sneller arbeiden, los, sneller!

In de eetzaal, weer aan tafel zittende, tracht Louw, met zijn hand langs zijn hoofd strijkende, het visioen van deze eerste ochtend, waarop hij met een arbeidscommando is meegegaan, weer te verdrijven. De tijd, die hij in de gevangenis zat, heeft hem al erg toegeschenen, maar deze ochtend . . . niet meer aan denken!

„Wat een satanstuig, hè?" Zijn buurman stoot hem aan. „Zag je die smerige hond bijten? Die zijn in Holland gevorderd en speciaal voor dit werk afgericht." Louw wil er niets meer van horen. Hij gaat na het eten direct naar buiten. Achter

de barakken langs het prikkeldraad lopende warrelen duizenden gedachten door zijn hoofd. Wat een ellende! Hoe lang moet dat zo nog doorgaan? Weet de Duitse bevolking dan niets van deze wreedheden? Keurt het ze wellicht goed? Ach, in Duitsland zijn talloze van deze kampen. Iedereen weet het toch, maar het volk heeft zijn persoonlijke vrijheid van denken verloren, het hoogste, dat een mens bezit.

Onderhand dat Louw loopt te denken stromen de barakken leeg. Er komen steeds meer mensen, die achter het prikkeldraad met elkaar discussiërend heen en weer lopen. Ook vormen zich groepjes Häftlingen, die met hun rug tegen de barak in het mulle zand gaan zitten praten. Ineens komt Louw, die net aan zijn gezin dacht, tot bezinning. Wat geeft dat gepieker! Je kunt je aan jezelf toch niet onttrekken door een vlucht in de onwerkelijkheid. Daarom stapt hij op een der groepjes gevangenen af. Het is een mooie afleiding en tevens leerzaam om eens te horen, wat deze mensen beroert.

„Kameraadschap — praat me er niet van.” Een gebocheld mannetje heeft het woord. Hij staat met een tabaksdoos in zijn hand tussen vier gevangenen, die zich haasten om een vloeitje van hem aan te nemen. „In de gevangenis”, zoo vervolgt hij, „was ik blij naar een kamp te gaan, want ik zou daar met mensen samenkomen, die allen hetzelfde lot moesten delen. Dáár zou zeker kameraadschap zijn, maar neen hoor, schobbejakken zijn het, egoïsten. Als je je even omdraait is je brood of je shag gestolen. Daarom, een sigaret kunnen jullie van mij draaien, maar praat me niet over kameraadschap.”

Even is het stil, daar de mannen aan hun vloeitjes staan te likken. Dan mompelt één van hen protesterend: „Der benne toch ook nog wel goeie mense?”

Wat er verder nog gesproken wordt hoort Louw al niet meer. Hij staat nu achter een volgende barak, bij een groepje Friese boeren.

„Saboteren maar, saboteren. Ze kunnen het makkelijk zeggen. Maar daar zit ik nou samen met mijn zoon in het kamp. Wat moet er nou van de boerderij terecht komen? En wat is er met staken bereikt?”

„Ja, het is verschrikkelijk,“ valt een andere boer hem bij, „en je krijgt er geen hoogte meer van.”

Een boer met een rood gezicht staat driftig op en zegt:

„Goddome, ze werken de Duitser toch zelf in de hand met hun saboteren maar, saboteren!”

Nog even wil Louw blijven luisteren, maar als hij in het verbeterd gezicht van één der boeren kijkt, loopt hij maar gauw door naar een ander clubje gevangenen, die vol aandacht naar een mede Häftling zitten te luisteren.

Wij zijn allen mensen, die opgevoed zijn in egoïsme. Niet het egoïsme, dat ieder in zich heeft als noodzaak om te leven, nee, het is een onnatuurlijk aangekweekt begrip, dat steeds verstevigd wordt door onze zieke maatschappij, waarin het nog altijd mogelijk is, dat de één den ander uitbuit. Stel je eens voor, dat de arbeiders, die in een fabriek werken en een hongerloontje ontvangen, waarvan ze net rond kunnen komen nu eens zelf de fabrieksleiding in handen kregen, al de aandeelhouders, die nooit in de fabriek gewerkt hebben, maar toch iedere maand enige honderden guldens winst opstrijken, geen cent meer gaven, maar dat geld onder de arbeiders verdeelden! Dan zou ieder een behoorlijk bestaan krijgen en egoïsme onder elkaar geen noodzaak meer zijn.”

Nu staat hij bij een volgende groep. „’t Eten is hier kouwe bene, Janus, ik ben benieuwd hoe het in Mokum is. Toen ik zes maanden geleje van huis ging, zat mijn vrouw al te tobbe met de aardappels. Nou zal er wel helemaal niks te krijge weze.”

Een man, die net aan komt slenteren, hurkt ook bij hen neer. „Nou jonges, maak-ie niet ongerust, ik heb gistere een zwarte brief van me vrouw gekrege, in de stad is het rustig, hoor.”

„Rustig, ja rustig, daar hebbe we ’t nou niet over. We prate over ’t ete.”

„Het eten, ja,” de man krabt zich op zijn kale hoofd, „’t eten ja, dat wordt benauwd, dat begrijp je wel. As je geen cente hebt om clandestien te kopen. Maar wie kan dat dan wel? Nou ja, de rijken, maar voor ons, arbeiders, is er geen beginnen an.”

Een droge stem zegt: „Het fascisme steunt de rijken en laat de armen honger lijden.”

Een man, die tot nog toe gezwegen heeft, merkt op: „Dat komt, omdat in Duitsland de groot-kapitalisten de macht in handen hebben.”

„’t Sal me so een sorreg weze wie daar regeert, maar wij sitte er mee,” antwoordt Janus.

Nu heeft Louw er genoeg van; hij wil de Zaterdagmiddag, die hij bij toeval vrij is niet geheel alleen doorbrengen. Daarom loopt hij het straatje tussen de barakken uit om aan de andere kant één van zijn vrienden te zoeken. Daar vindt hij geen vriend, maar hij ziet wel, hoe achter een dubbele prikkeldraadafrastering tientallen vrouwen in gestreepte japonnen en rode zakdoeken om hun haar, zware kruiwagens met steenkolen voortzeulen. Zij worden aangespoord door hun bewaaksters met: „Los, los, geht das nicht schneller?” Louw heeft geen interesse om dit schouwspel nog langer aan te zien, daarom loopt hij de weg, die naar de appèlplaats leidt, uit. Daar komt hij een kleine Duitse voorman tegen, die geheel in het wit gekleed is, blijkbaar een Sanitäter. Op zijn arm draagt hij iets in een wollen deken gewikkeld. Een gevangene spreekt hem aan: „Hé daar, Ernst, heb je wat georganiseerd?”

„Neen, dat is een jodenkindje. Het is dood en moet naar het crematorium.” De zwarte lokjes, die tussen de dekens uitwarrelen, doen Louw snel omdraaien. Ineens ziet hij zijn gezellig tehuis voor zich, waar zijn bezorgde vrouw bij de kinderen waakte, wanneer ze ziek waren. Hoe mensonterend, deze wrede methode op weerloze vrouwen en kinderen.

„Hé Louw, waar ga jij zo haastig naar toe?” Een jonge man, die bij Louw in de buurt slaapt, heeft hem ingehaald. „Ouwe piekeraar, loop je weer te prakkizeren?” De jongen klopt hem gemoedelijk op zijn schouder. „Treur maar niet, hoor, vanavond is er cabaret in onze barak; muziek en zang. Toe, zeg nou wat. Wat denk je?”

„Dat mankeert er nu nog maar net aan,” antwoordt Louw, „dan is het hier een compleet gekkenhuis.”

Het wordt een trieste avond, hoewel velen hem als een welkome afwisseling waarderen. Ja, zelfs slaagt de Amsterdamse violist, Ben Duys, die de leiding van het twaalf-mansorkest heeft, erin, de mensen tot meezingen te bewegen. Een „Rats,

kuch en bonen" schalt door de zaal. Het lukt echter niet om sfeer te scheppen. Iedere toon, die aan de instrumenten ontlokt wordt, schijnt voor Louw een wanklank, die tot hem komt om hem nog eens goed te doen voelen, wat hij hier eigenlijk mist. Daarom is hij blij, wanneer het weer half negen is en hij zijn bed kan opzoeken. Nu hij zich uit staat te kleden verwondert het hem, dat er zo weinig mensen in de eetzaal zijn. Een gesprek naast hem brengt de oplossing. „Vannacht hoeven we niet meer in de bedden, uit de bedden, Jan, want de man, die gisteravond van het bovenste bed op zijn hoofd neergesmaakt is, schijnt door den kampdokter in bescherming te zijn genomen. Ik hoorde den dokter tegen den blokoudste zeggen: „Als het weer gebeurt, zal ik er rapport van opmaken. Ook kunnen we nu ieder in één bed gaan liggen. Het grootste deel van de gevangenen, die bij ons lagen, is overgeplaatst naar barak 15.”

Waar hij tot heden gelegen heeft bevalt het Louw niet, daarom neemt hij meteen de kans waar om vooraan te gaan liggen, daar is meer licht en betere ventilatie. Aangezien er nu meer bedden zijn dan gevangenen is het bed naast Louw vrij, waar hij gretig gebruik van maakt om een deken voor zichzelf te organiseren. Nu Louw wil gaan slapen, wordt hij onwillekeurig toehoorder van zijn beide burens, die, met hun hoofden naar hem toe, liggen te fluisteren.

„Vroeger was ik volgens mijzelf en mijn omgeving een gelovig mens. Alle tegenslagen in mijn leven trachtte ik te aanvaarden. Zo God het met mij voorhad, was het goed. De mens zou altijd moeten strijden, dat diende aanvaard te worden. Doch hoe meer ik, door omstandigheden, van het leven zag, hoe meer ik tot de conclusie kwam, dat mijn levensinzicht niet geheel juist was. De strijd, die ik altijd gezien had in het aanvaarden, dus in het niet opstandig worden tegen het lot, dat God mij opgelegd had, zag ik ineens in een nieuw licht. Het is Gods Wil, dat we elkaar dienen en in naastenliefde met elkaar leven, elkaar niet uitbuiten, bedriegen of in broedermoord afslachten. Daarom zocht ik naar een mogelijkheid, die mij in staat zou stellen mee te werken aan de verwezenlijking van Gods Woord en vond die in het „socialisme”.”

„Maar is dat dan niet in strijd met de kerk?”

„Nee, de kerk is een menselijke instelling ter ere Gods. Die wil ik als zodanig blijven zien en steunen. Gods Woord is voor mij het allerhoogste, daarom zal de kerk mijn streven moeten toejuichen, anders is ze zelf in strijd met Gods Woord en zal de overtuigende kracht missen. Kom, het wordt tijd, we moeten nu gaan slapen.”

De andere stem vraagt: „Zeg, ik zou de volgende keer nog graag iets over jouw ideeën willen horen, hoewel ik zelf fijn christelijk ben. Zou daar niets op tegen zijn?”

„Ik zal je alles vertellen wat ik weet. Daar is niets op tegen. Gedenk Gods woord: Onderzoek alle dingen en behoud het goede.”

Onderzoek alle dingen en behoud het goede, gaat het nog eenmaal door Louws hoofd. En dan valt hij in slaap.

Midden in de nacht wordt Louw wakker. Heeft hij het zich verbeeld? Een lucifer aanstekende ziet hij vlak bij zijn bed een man, die schijnbaar vergeefse moeite heeft gedaan om het lichtknopje te vinden. Nu Louw hem bijlicht heeft hij eindelijk succes. Wilde ogen in een bleek, mager gezicht staren Louw aan en een hese stem stoot hijgend uit:

„Ein Sauhaufen ist es hier, Scheisze.”

Wat? Een magere Duitse gevangene, dat heeft Louw nog niet meegemaakt. Die man moet bepaald erg ziek zijn. Louw richt zich wat verder op en vraagt:

„Zoek je iets?”

Nu de man naar hem toewaggelt en met zijn gezicht vlak bij Louw in de buurt komt, heeft hij direct spijt van zijn vraag. Een sterke spirituslucht slaat hem tegemoet. De vent is dronken. „Bist du ein Jude?” hijgt hij.

Ondertussen zijn de anderen ook wakker geworden en kijken geïnteresseerd toe.

„Nee, ik ben geen jood, maar ga nou maar gauw slapen.”

De man houdt zich met moeite aan een bedstang staande. „Was, bist du kein Jude? Kein Jude? Macht auch gar nichts aus. Wir sind alle Menschen.”

Even voelt Louw sympathie voor dit menselijk wrak. Ver-

schrikkelijk, zo te moeten leven. Ja, feitelijk is het de eerste Duitser, die hij hier een verstandig woord hoort zeggen. Daarom wacht hij nog even, tot de man in bed ligt en staat dan op om het licht uit te draaien.

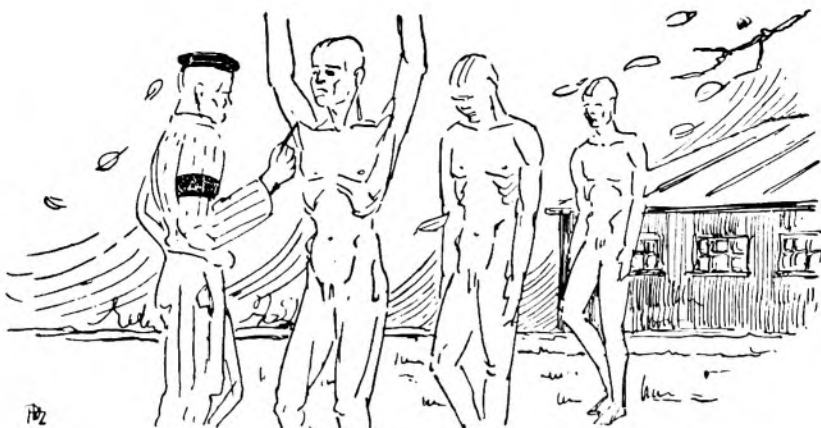
's Morgens zit Louw aan tafel. Zijn broodrantsoen heeft hij gisteravond al opgegeten. Hij drinkt nu zoveel mogelijk koffie-surrogaat. Dan heeft hij tenminste iets in zijn maag, want het is een hele ruk tot twaalf uur zonder eten.

„Zeg Louw, wat was Joep vannacht weer dronken, hè?” De koffie-uitdeler vult met een zwaaiende beweging van zijn potlepel Louws etensbakje.

„Zo, heet hij Joep?”

„Ja, ken je die dan niet? Dat is de beul van het kamp, die de lijken verbrandt en de „zwaren” ophangt. Voor iedere klant krijgt hij een liter spiritus van de Duitsers....”

Het is Zondagmorgen. Als de gevangenen van barak 19 A spiernaakt buiten staan aangetreden begint de kapper zijn werk. In korte tijd zijn alle lichamen van hun haartooi ontdaan. Nu wachten zij met hun hemd in de hand op hun beurt van de luizencontrôle. Wanneer Louw ze zo ziet rijst onwillekeurig de vraag in hem op: Zijn dat nu de schepselen, die elkaar bezwendelen, beliegen en naar het leven staan? Ze lijken zo nietig. Dat wezen daar bijvoorbeeld, dat zo schuchter zijn vuile hemd ter contrôle aanbiedt, bekleedt in de maatschappij stellig een hogere positie. Je kunt het hem aanzien dat hij met zijn kleinheid geen raad weet. Wat zou er nu omgaan in zijn kale hoofd? Zoiets als: Schandalig om juist mij tussen al deze kerels te laten staan; om je dood te schamen. Hij vindt zich er denkelijk veel erger aan toe dan de anderen. Misschien heeft hij een grote villa ergens in het Gooi, waar zijn vrouw met een kelder vol gehamsterde levensmiddelen op zijn eventuele terugkomst wacht. Wie zal het weten? Wanneer je daarentegen het schrale mannetje, dat achter hem staat, bekijkt, die zo onverschillig de contrôle langs zich heen laat gaan, vraag je je af, wat er in hem omgaat. Denkt hij: Het kan mij niets verdommen, de hele wereld is toch een rotzooi? Zou zijn vrouw in een der vele vunzige bovenhuizen van

Luizencontrôle

Amsterdams achterbuurten wonen en hard moeten werken om voor zich en de kinderen de kost te verdienen? Typisch toch, de eerste man zo geheel opgaand in zijn vals eigenbelang en die tweede zo dom onverschillig, zonder vertrouwen in een rechtvaardiger maatschappij. Maar is dat niet de geestesgesteldheid van een groot deel van ons Nederlandse volk?

De gevangenen zijn, op enkele werkploegen na, tot twaalf uur vrij. Daarom loopt Louw nog even in zijn eentje achter de barakken te wandelen. Hé, wat is dat? Een jonge man zit achter een stenen vuilnisbak gehurkt, zijn handen houdt hij stijf tegen zijn gezicht gedrukt. Louw komt dichterbij en zegt: „Hé Teun, wat is er? Ben je niet goed geworden?”

De man schijnt geheel versuft. Dan doet een hevige huilbui zijn lichaam heen en weer schudden. Louw vraagt niet meer, maar wacht kalm af tot de man verward begint te spreken:

„Je mag het van mij wel weten. Nooit, neen nooit, zal ik meer gelukkig zijn. Sinds ik dat daar in kamp Amersfoort heb meegemaakt, is alles voorbij. Voorbij. Uit. Komt nooit weer. Ik weet het wel, het komt steeds weer terug. Ik zal het nooit meer kunnen ontvluchten. De tijd, toen ik voor het eerst een mens zag doodslaan. Een wilde angst maakte zich van mij meester. Daar, dat lot zou mij straks ook treffen. Niemand was daar veilig voor. Alleen de voorman, die met

zijn zware stok rondging, die zou geen last hebben. Ja, voorman moest ik worden! Mijn enige kans. Meer eten, geen slaag. Die kans moest je nemen, vóór het te laat was. „Jij, jood, ja jij! Werken moet je, los.” Vóór ik het wist daalde de zware stok, die ik in het bos gevonden had, op het hoofd van den man neer. Als een blok stortte hij op de grond. De andere gevangenen verstijfden van schrik. Maar de soldaten en voormannen vonden het prachtig. Nú werd er pas gewerkt. Ik had mij met één slag uit het levensgevaar gered. Doch nu was ik voorman en werd door mijn medegevangenen gemeden. Ach wat, zij waren toch allen ten dode opgeschreven. Ik zou nog langer leven. Ik behoefde niet meer bang te zijn. Toch begon een veel grotere angst zich van mij meester te maken. Als één van hen het eens overleefde en het rondvertelde? Dat mocht niet. Allen moesten dood. Ook van hun kant dreigde gevaar. De Duitsers eisen van hun voorman, dat hij optreedt; slaan dus, slaan!” Zijn ogen staren wazig nu Louw hem aankijkt, als turen ze in ongekende verten. Dof klinkt zijn stem, als praat hij tegen zichzelf: „Ik heb mensen gedood, ja, heb ik mensen doodgeslagen? Ik weet het niet meer.” Louw loopt snel naar de dichtstbijzijnde barak om wat water te halen, maar als hij even later terugkomt is de man verdwenen.

Het is nog vroeg in de ochtend. Weet je wat, hij gaat even bij Nico in 17 B op bezoek. Het is wel verboden, maar in dit boevenpak val je toch niet op. Ja, daar zit Nico achter in de barak aan de lange tafel. Natuurlijk weer met een paar vrienden in een druk gesprek gewikkeld. Even knikt Louw tegen Nico en neemt dan, voorzichtig, om niet te storen, achter de mannen plaats. Nico legt uit:

„De directeur van een schoenfabriek betaalt aan zijn arbeiders vijf en twintig gulden in de week als werkloon. Daarvoor staan deze mensen iedere dag in de fabriek, ter bediening van de machines. Maar deze machines werken zó snel, dat er na verloop van tijd duizenden paren schoenen teveel gefabriceerd zijn. Teveel? Hoe kan dat? Lopen alle Nederlandse mensen dan op goede schoenen? Neen, maar bij die Nederlanders heeft de directeur geen belang. Alleen bij de winst

van de fabriek. Daarom verlaagt hij het loon van de arbeiders tot twintig gulden. Nu kan hij goedkoper schoenen afleveren en toch blijft voor hem de winst hetzelfde. Ja, met deze lage prijs kan hij zelfs concurreren tegen de fabriek, die haar arbeiders nog vijf en twintig gulden betaalt. De arbeiders denken echter slim te zijn, zij bezitten een macht, die in werkelijkheid geen macht is, nl. de Bond. Deze bond stelt den directeur de eis: „vijf en twintig gulden betalen, anders staken wij.” „Prachtig,” zegt de directeur bij zichzelf. „Ik heb in het magazijn nog duizenden paren schoenen over, die moeten dan eerst maar verkocht worden. Staak maar.” Enige weken houdt de bond de staking vol, maar de directeur heeft tijd. Dan wordt hij in zijn grote villa in Baarn, waar hij met vakantie is, door de bond opgebeld: „Uw arbeiders willen weer gaarne voor twintig gulden bij u werken, meneer.” De directeur smijt de hoorn op de haak, steekt een sigaar op en mompelt: „Die domme arbeiders, dat wist ik toch wel.”

„Hè hè,” zegt Louw, „dat was me een redevoering. Hoe gaat het er mee?”

„Met mij best,” antwoordt Nico vriendelijk. „Je boft, ik heb onder mijn kussen nog een stukje brood voor je bewaard. Gisteren kreeg ik een pakketje van thuis.”

Als Nico van de mannen afscheid genomen heeft, gaat Louw met zijn vriend het brood in de slaapzaal halen. „Ik neem ook nog een sneedje,” zegt Nico, „en we gaan het buiten opeten.” Samen lopen de twee vrienden heen en weer, tot ze voor het prikkeldraad blijven staan. „Wat een beroerd gezicht is dat toch,” zegt Louw, „overal prikkeldraad, waar je ook kijkt.”

„Ja,” antwoordt Nico, „maar is het in de burgermaatschappij eigenlijk niet precies hetzelfde? „Verboden toegang”, overal staat „Verboden toegang”. Is zo’n stuk natuurschoon van één mens alleen? Heeft hij de bomen laten groeien, het bos alleen beplant, de vogels laten zingen? Heeft hij alleen het recht om de mensen, die een hele week in fabrieken of kantoren gewerkt hebben, een stuk natuurschoon te onthouden? Zo’n eigenaar van grote bezittingen, grote buitenplaatsen, waar hij misschien eens in het jaar gaat jagen?”

„Het is waar,” zegt Louw, „hier in het kamp valt je de on-

billijkheid nog meer op dan thuis. Vrije vorm van gezag bij de opvoeding van kinderen en heropvoeding van ouderen is de eerst te nemen maatregel om tot verbetering te komen. Maar zeg, hoe zit dat? Is het in jullie barak beter dan bij ons? Jullie mogen schijnbaar veel harder praten."

„Schei uit, man, het is in alle barakken hetzelfde. Gisterenacht moesten wij van 12 tot 3 straf staan in de eetzaal, omdat één van ons de W.C.-deur wat te hard had dichtgedaan, zodat de blokoudste wakker werd."

„Nu," is Louw's antwoord, „dan blijf ik nog wat in mijn eigen pension."

Tot de etensbel luidt lopen ze nog een paar blokken om. Nu zit Louw in de eetzaal. De man naast Louw geeft hem een bakje koolsoep.

„Oef, wat stinkt dat. Nog een paar bakjes naar achteren."

„Halt, deze is voor mij," zegt Louw. Uit de punt van zijn gestreept jasje haalt hij een lepel tevoorschijn. „Bah!" De eerste hap gooit hij weer terug in het bakje. „De soep is zuur."

De anderen zitten ook gezichten te trekken. Overal hoor je: „De soep is zuur."

„Weet je, hoe dat gekomen is?" fluistert een man. „De ketel heeft een tijdje met de deksel dicht gestaan, daarom is ze bedorven."

„Hoe het is gekomen lap ik aan mijn laars," zegt een ander. „Maar wat moeten we nu beginnen? Het is een ramp. Het grootste deel der gevangenen heeft vanochtend nog niets gegeten."

Er wordt gemompeld. Een ietsje harder klinkt het nu: „De soep is zuur."

Dan vliegt de voorman overeind: „Alles eruit! Eruit, als jullie je smoel niet kenne houwe!"

Iemand oppert: „De soep is zuur."

„Niks mee te maken, dan vreten jullie maar niet. Eruit!" Ze staan buiten.

„Niet gegeten en evengoed vanmiddag werken," moppert een man tegen Louw. Hij houdt een bebloede doek tegen zijn oor.

„Heeft Roel dat gedaan?”

„Neen, dat heb ik aan Bertus te danken. Een Haarlemmer jongen van 19 jaar, die dienst doet als capo in het schillenhok. Iedere dag slaat hij erop los. Vanmorgen heeft hij een ouden man twee tanden uit zijn mond geslagen. Dat is onze Hollandse jeugd. 't Is treurig!”

Louw is ontstemd, maar toch blijft hij redelijk. „Niet te somber. Kijk eens om je heen. Die jongen daar bijvoorbeeld is zeker niet ouder dan veertien jaar en zit hier, omdat hij tijdens de stakingsactie een melkbus heeft omgegooid. Zijn houding is altijd even kameraadschappelijk. Een bewijs, dat een ander deel van onze jeugd wel degelijk in een goede richting actief wil zijn.”

„Ja, het kan wel mogelijk zijn, maar er zijn anders boeven bij.”

Vandaag gaan de gevangenen niet buiten het kampterrein, maar moeten onder leiding van capo's binnen de prikkel-draadomheining werken.

„Mooi werk op Zondag,” moppert Louw, terwijl hij de paal op zijn schouder wat verschuift. Hij is vanmiddag met een arbeidscommando meegestuurd en moet nu palen sjouwen. Het zweet staat op zijn voorhoofd. Gelukkig zijn ze zo bij het eindpunt.

„Ik hoop maar, dat het niet gaat regenen.”

„Het ziet er anders wel naar uit,” antwoordt een andere Häftling, die naast Louw met een grote boom voortsjokt. „De wind is gaan liggen.”

„Heb je dan verstand van het weer?”

„Een profeet ben ik niet. Ik ben leraar aan een H.B.S. Iets weet ik er wel van.”

Nu zijn ze bij het eindpunt gekomen. De bomen worden op een stapel gegooid, zij zijn de laatsten van een lange rij gevangenen. De anderen zijn alweer op de terugweg.

„Dat is mooi,” begint Louw. „Ik ben blij met een ontwikkeld man van gedachten te kunnen wisselen. Laten we hier even blijven staan. Er is geen voorman of soldaat te bekennen. Wat denk je van de politieke toestand?”

„Ik doe niet aan politiek. Zonder dat ben ik ook gelukkig. Ik tracht alleen door zo goed mogelijk met mijn gezin te leven een voorbeeld voor anderen te zijn. Wel werk ik met volle ijver aan vertalingen van boeken en tracht daardoor onze cultuur op hoger peil te brengen.”

Nu ageert Louw scherp: van verontwaardiging vliegen de woorden achter elkaar zijn mond uit. De leraar krijgt geen kans om er ook maar één woord tussen te brengen.

„Jij bent evengoed gelukkig. Kun jij gelukkig zijn, terwijl miljoenen mensen om een oplossing van hun steeds groter wordende nood smeken? Jij wilt, door goed met je gezin te leven, een voorbeeld zijn voor anderen. Voor wie? Voor de talloze arbeiders, die de gehele dag in fabrieken werken, 's avonds moe thuis komen en dan de rest van hun tijd verpest zien door zorgen van allerlei aard? Of wil je een voorbeeld zijn voor de mannen, die hun opvoeding in smerige achterbuurten ontvingen en daardoor in de gevangenis terecht kwamen? Is de mogelijkheid om goed met elkaar te leven dan overal hetzelfde? Aan cultuur gewerkt, zeg je? Sinds wanneer leest een arbeider boeken, die het woord cultuur waard zijn? Langs wat voor weg heb jij getracht zijn vunzige detective-roman voor een goed boek te ruilen? Staat de ontwikkeling los van economische factoren? Heeft hij geleerd zware muziek te begrijpen? Of had hij les in kunstgeschiedenis? Niets van dit alles. Dat voordeel had jij. Jij studeerde van het geld, door de arbeiders voor jou verdiend en kijkt nu op de domme arbeiders neer. Of is jouw standpunt misschien uit angst voortgesproten? Angst voor rivaliteit, die zich vastgezet heeft in je onderbewustzijn. Heb je misschien al een kleine tip gezien van de mogelijkheden, die er straks komen, als iedere arbeider tijd en gelegenheid krijgt om te studeren? Voel je dan nog niet, welk een schone taak jou wacht? Jij kunt je geleerdheid overbrengen op ontelbare weetgierige arbeiders. Of geef je liever les aan rijkeluijszoontjes, die door hun ouders in hun domheid zoveel mogelijk buiten de grote levensstrijd gehouden worden? Steek boven al deze mensen uit, meneer, want alleen als je je in kan zetten voor de taak, die wacht, is het leven waard geleefd te worden.”

„Los! Aufstehen! Schneller!”

Zij moeten het gesprek plotseling afbreken door een onvoorzien onheil. Een soldaat op de fiets is hun gepasseerd. Daar Louw met zijn rug naar den soldaat gekeerd stond, krijgt hij geen last, maar de leraar is in overtreding. Hij had in de houding moeten springen. De soldaat keert terug. Nog voordat hij van de fiets gestapt is begint hij al te schreeuwen:
„Los! Hinlegen! Aufstehen!”

De leraar moet zich plat op de grond laten vallen en meteen weer opstaan, de soldaat telt. Bij de 73ste keer kan de man haast niet meer overeind komen. Hijgend houdt hij zich aan het prikkeldraad vast. De soldaat trapt hem met zijn zware laars in de zij.

„Los! Aufstehen! Schneller! 74. 75.”

Nu stapt de soldaat op de fiets en verdwijnt. Louw klopt het vuil van de kleding van den leraar. Wanneer hij op adem gekomen is, gaan ze samen de anderen weer opzoeken, die aan een nieuw karweitje begonnen zijn. Langs korte paaltjes spannen ze prikkeldraad. De leraar gaat, onopgemerkt door den voorman, bij een alleen werkenden man helpen. Louw loopt nog wat verder door.

„Hé, vriend, zal ik bij jou komen werken?” vraagt hij een Häftling, die net een rol prikkeldraad afrolt.

„Mij best, dan moet jij maar alle bukkende karweitjes doen, want dat kan ik niet.”

„Rheumatiek?“ informeert Louw.

„Nee, vorige week heeft een Hollandse SS-soldaat mij met een knuppel op mijn hoofd geslagen. Als ik nu buk hoor ik water in mijn hoofd lopen.“

„Water in je hoofd?“

„Zo is het. Als je boven mijn rechteroor luistert, kan je het zelf horen.“

„Ja,” zegt Louw, die direct de proef op de som neemt, „je hebt gelijk. Als jij je hoofd beweegt, lijkt het, of er iets in los ligt. Je moet direct naar den dokter. Dat kan gevaarlijk worden, als je er mee blijft lopen.“

Daar wil de man niets van weten. „Nee, zo oud, als ik ben, ging ik nooit naar een dokter. Hier in het kamp, waar de doktoren zelf zenuwpatient zijn, ga ik zeker niet.“

„Zal ik dan eens met een dokter gaan praten en zijn raad vragen?“

Nu wordt de man woedend. „Ik zal me met hand en tand tegen een onderzoek verzetten en jij hebt het recht niet om je met mijn zaken te bemoeien.“ De man draait zich om en loopt weg.

Besluiteloos blijft Louw nog aan het prikkeldraad staan prutsen. Wat te doen voor dezen dommen man? Ha, de voorman blaast verzamelen. Helaas, er zijn nog teveel mensen, die hun eigen belang niet kunnen zien.

In een flinke gietregen wordt het appèl afgenomen. Nu wachten de Häftlingen op het commando afmarcheren. Louw is bij de achterste groep. Wacht, hij gaat boven op de kappen van zijn klompen staan, dan kan hij het gehele terrein overzien. Tjonge, wat een mensenzee. De meesten rammelen natuurlijk weer van de honger. Maar enfin, nog een paar minuten, dan krijgen wij weer brood. Louw heeft zich echter vergist. De commandant laat hen nog niet gaan. Hij staat met de Duitse capo's te praten. Wat is dat nu? De capo's rennen ineens weg in de richting van het barakkenkamp. Soldaten met honden stormen de stenen poort onderdoor, het bos in. Klopt het appèl niet? Een gefluister gaat door de rijen. Gevlucht, ja, vast één gevlucht. De commandant loopt gejaagd heen en weer. Eén uur wachten, twee uur, drie uur, hoe lang

staan ze nu? Ze weten het niet meer. De regen heeft hun kleding doorweekt, het water loopt in straaltjes van hun broekspijpen in hun klompen. 't Wordt hopeloos. Dan komt er weer beweging in de rijen. De vorsten, die nog wat in het schemerdonker kunnen zien, geven berichten door. „Ze hebben hem.” Een man wordt in een kruiwagen de appèlplaats opgereden. Nu zijn ze vlak voor den commandant. De kruiwagen wordt omgekieperd, een lichaam ligt in de modder. „Afmarcheren!” klinkt het commando.

Het stukje brood met boter en worst, dat ze de laatste dagen als arbeidstoelage kregen, wordt voor straf niet uitgedeeld. Nu zitten de Häftlingen hun avondrantsoen brood te nuttigen. Daar komt de voorman. Hij heeft nieuws. „Dus Fritz,” zegt hij tegen de blokoudste, „weet jij, waarom wij straf moesten staan? Er is vanmiddag een jood in elkaar gezakt en door twee gevangenen naar de ziekenbarak gedragen. Maar ze hadden vergeten hem op de ziekenlijst te melden. Zodoende werd hij vermist. Gelukkig hebben de capo's hem Ontdekt, uit zijn nest gesleurd en als bewijs op een kruiwagen naar den commandant gereden. Je lacht je dood. Ha, ha, ha.” De blokoudste lacht mee. „Die voorman toch, die weet overal de juiste oorzaak van. Ha, ha, ha.”

Als de Häftlingen klaar zijn met eten verdwijnen ze stil achter elkaar de slaapzaal in.

Het valt niet te ontkennen, dat een mens geniaal is in het uitdenken van fijne, geniepige wreedheden. De commandant geeft daar weer een voorbeeld van. De joodse mensen mogen hun barak niet binnen, maar lopen nog steeds zonder gegeten te hebben in de regen. Een geroezemoes van stemmen klinkt door de geopende Häftlingen-barakvensters, de gevangenen rollen zich om en om en vervloeken hun machteloosheid. Daar zet een schelle vrouwenstem een lied in, dat door honderden kelen overgenomen wordt. „In 't groene dal, in 't stille dal, waar kleine bloempjes groeien . . .” Zingen geeft moed en is tevens een bespotting aan het adres van de Duitsers.

„Jullie kunnen ons wel straffen, maar gebroken zijn we nog lang niet.” Tot twee uur houden ze het gezang vol, dan brengt

een ruwe stem verlossing. „Los, los, die Barakken ein, los, los!” Het gezang houdt direct op. Enkel het wegstervende kindergehuil is nog te horen. Dan wordt het rustig, de maan schijnt vriendelijk door de barakvensters naar binnen, maar de gevangenen zien het niet. In hun hoofden woedt alleen de vraag: „Hoe lang nog?” en „Wat staat ons nog te wachten?”

Een paar bedden verder dan Louw ligt een man, die gearresteerd is wegens hulp aan joden. Hij heeft de Duitsers altijd gezien als mensen, die ook gedwongen worden om te doen, wat ze niet plezierig vinden. De haat, die anderen hun schijnen toe te dragen, heeft hij nooit kunnen begrijpen. Doch nu hij zelf meemaakt hoe ze uit louter lust de mensen afbeulen, kan hij geen weerstand bieden aan de stem in zijn hart, die om wraak schreeuwt. Wel is er nog iets in hem, dat zegt: alles heeft zijn oorzaak en aan de rotheid der Duitsers zijn we allen medeschuldig. Doch een sterkere drang overheerst het. Waarom nog goed te denken over hen, die niets meer met mensen gemeen hebben en zich van de allerprimitiefste menselijke wetten niets aantrekken? Zijn ze niet waard, dat ze met wortel en tak uitgeroeid worden? Zo denkend ligt de man in zijn bed te woelen, de opstandigheid laat fel op in zijn gepijnigd hoofd. Hij vergeet, dat ergens de kringloop van haat doorbroken moet worden om de mens niet altijd als slaaf van zijn hartstochten te doen lijden. Ook denkt hij er niet aan, dat, mits ieder zó zwaar gestraft werd voor hetgeen hij in zijn leven tegen zijn medemens misdeed, er geen levend mens meer op aarde zou zijn. Van de vraag, wie de zwaarste misdadiger is: hij, die door ellende misvormd, zijn medemens doodslaat, of hij, die medeschuldig is aan die misvorming, heeft hij zich immers nooit iets aangetrokken. Ach, misschien is het ook wel beter zo. De haat is op het ogenblik een goede stimulans om zich tegen moedeloosheid te verzetten. Consequente uitvoering van executie der oorlogsmisdadigers en heropvoeding (zonder haat) van het Duitse volk is de enige mogelijkheid om tot verbetering te komen.

Een rij verder ligt iemand, die zijn hele leven de dupe is geweest van de hebzucht zijner medemens. Nu hij voor diefstal gearresteerd is, denkt hij alleen aan eigen behoud. Ner-

veus en prikkelbaar ligt hij zichzelf verwijten te maken. Hoe kon hij ook zo dom zijn om voor de tweede keer in dat jodenhuis terug te keren? Om je voor je kop te slaan. Neen, een mens is nooit tevreden. Als je het onderste uit de kan wilt hebben, valt de deksel op je neus. Hè, wat hijgt die vent naast me, zeker asthma. Uit de brand ben je met zo'n slapie. Als hij de kans krijgt zoekt hij morgen een rustiger slaapgelegenheid. Die krakende kruiwagen moet maar voor een ander muziek maken. O, hij is wakker, als je niets zegt begint hij nog een gesprek ook. Ja, daar heb je 't al.

„Maat, slaap je? Ben je ook getrouwd, heb je ook kinderen?”

Wat zemelt de vent nou. Natuurlijk is hij getrouwd. Drie kinderen heeft hij, maar wat zou dat? Hèm interesseren alleen nog de vragen, die van direct levensbelang zijn. Is er kans om te vluchten? Zijn er geen baantjes, waardoor je minder levensgevaar loopt en aan extra eten kunt komen? Je moet voor je lichaam weten te zorgen, dat is hier de hoofdzaak. De rest is bijzaak, slappelingenpraat, die je alleen maar vermoeit en schade berokkent. Toch wil hij den man niet voor het hoofd stoten, daarom antwoordt hij kort:

„Ja, ik ben acht jaar getrouwd en heb drie kinderen.”

Ziezo, hij heeft zijn plicht gedaan, nu maar afwachten wat die vent terug zegt. Allemachtig, wat duurt dat lang. Heeft hij hem niet verstaan? Dat is haast niet mogelijk, ze liggen toch vlak naast elkaar? Even vragen:

„Hé, Tinus, wat had je nou?”

De man geeft geen antwoord, enkel gaat zijn piepende ademhaling nog sneller. Dan hijst hij zich met veel moeite op zijn ellebogen overeind. Angstig klinkt zijn door hijgen onderbroken stem:

„Ik ben bang, maat, ik haal het hier niet, ik voel het. Godverdomme, dat ik nou nog zó moet sterven.”

Z'n ademhaling gaat nu zó zwaar, dat z'n maat het er zelf ook benauwd van krijgt. Vervloekt, dat die vent nou de boel weer op stelten moet zetten. Daar komt gedonder van. Z'n maat ruw bij een arm grijpende commandeert hij:

„Hou je kop dicht, moet je de zaak weer aan het rollen brengen? Ze slaan je rot.”

„Ik haal het niet.”

Het geeft niet, de man gaat steeds luider te keer, zijn zenuwen zijn hem de baas. Z'n maat wordt er wanhopig van. Daar gaat het licht aan. De blokoudste komt in zijn onderbroek de slaapzaal binnen. Wanneer hij echter de haast stikkende man gewaar wordt, blijft hij uiterlijk kalm en commandeert twee Häftlingen dat stuk aarsloch naar de W.C. te dragen. Daar kan hij pallabe maken zoveel als hij maar wil. De Häftlingen haasten zich het bevel uit te voeren, blij hun gemeenschapsstraf te ontlopen. Dan gaat het licht uit. Alles wordt weer rustig. Het slaapje van den asthmalijder slaakt een zucht van verlichting. Z'n tot het uiterste gespannen zenuwen voelt hij weer verslappen. Dat is nog goed afgelopen. Je ziet het, als je zelf goed oppast, zal een ander je wel in gevaar brengen. Maar goed, dat hij altijd zo goed bij de tijd is. Morgen zoekt hij een ander bed.

Voor het ochtendappèl staat Louw bij een groepje mannen te luisteren. Iemand met een sterk Amsterdams accent heeft het woord:

„Kijk es hier, der is geen één wijf, die deugt en geen één kerel bovendien. As je denkt, dat je ze ken vertrouwen, neme ze je voor de bijl.”

„Nou,” antwoordt een man, „mijn vrouw is safe, dat weet ik veels te goed. Al blijf ik tien jaar weg, dan gaat ze nog niet met een ander op stap.”

De eerste spreker schudt verbaasd z'n hoofd over zoveel onwetendheid. „Man, man, waar zitte je hersens, der is geen één wijf seef. Ik heb trouwens in een sexeweel boek gelese, asdat het ook niet anders ken. De man het de drift om te scheppe en de vrouw om zich te gefe. Kijk nou bij ons in Mokum is, daar sie je de van buiten meest nette kerel stiekem naar de lichtgrieten gaan. Doet die man dat voor z'n plezier?”

„Ja, natuurlijk.”

„Nee, net glad mis. Die man het z'n gekke neigingen duizendmaal vervloekt, maar al verwoest het z'n gehele gezin, waar die van houdt, hij ken 't niet late. 't Sit in hem, man, 't sit van binne. Nou seg ik niet, dat jouw vrouw so is, hoor, der benne ook kouwe neture. Maar as ze nou niet op jou ken wachte, neem jij het d'r maar es kwalijk as ze doet wat ze niet late ken.”

Onwillekeurig vergelijkt Louw dezen specialist op het gebied van vrouwen met den man, die hem vertelde, dat de oorlog nog jaren kon duren. Hoopte deze ook niet tegengesproken te worden? Misschien wist ik meer? Zo zou het met dezen man ook het geval kunnen zijn. Zou de spreker zich wel van de juiste aanleiding van zijn woorden bewust zijn geweest? En wanneer dat wel het geval was, werd hij dan niet weerhouden door een minderwaardigheidscomplex om regelrecht een vraag te stellen? Hoopte hij door een alwetende houding aan te nemen wellicht iets meer aan de weet te komen? Was de juiste reden: „Zou er van de verhouding van dien vent met m'n dochter wel ooit iets goeds terecht kunnen komen?” Of: „Zou mijn vrouw mij wel trouw kunnen blijven?” Op wat voor gronden is het vertrouwen van een ander gebouwd? Ja, je komt er niet makkelijk achter, overweegt Louw, maar het is een feit, dat dit soort gesprekken veelal z'n aanleiding vond in het zoeken naar meer weten van één of meer der betrokken personen.

Aha! De bel luidt. Aantreden!

„Een concentratiekamp is een groot gekkenhuis, waarin de gekken de uniformen van bewakers aan hebben en trachten andere, gezonde mensen, ook gek te maken.”

Een medegevangene spreekt Louw aan. Ze staan in de rij van de Lagerreiniging.

„Ja, je hebt gelijk,” is het antwoord. „O hé, onze rij wordt steeds langer. Steeds meer Häftlingen trachten bij ons aan te sluiten. Allen zijn belust op een makkelijk baantje. Dat loopt mis, let maar op. Alsjeblieft, zie je wel, daar heb je het al.”

De Lageroudste komt eraan te pas.

„Zijn het hier allemaal kampreinigers?” vraagt hij.

„Jawel.”

„Prachtig, de voorste helft voorwaarts en aansluiten bij de groep Häftlingen aan de overkant.”

Hij heeft de groep in tweeën gesplitst. Louw is bij de achterblijvers.

„Wat een bof! Geen gejaag van soldaten of capo's vandaag. Alleen maar een beetje tussen de barakken vegen of harken.”

Z'n buurman wrijft zich in de handen en zegt:

„Sante grutjes, wat hebben die andere kerels een sof. Die moeten met een stenensjouwerscommando mee. Nou, geef mijn portie maar aan Fikkie. Toch een linkerd, die Jan Hurkman, maar vast niet kwaad. Als hij je effe helpe kan, doet-ie het. We hadden het slechter kunnen treffen.”

„Dat is waar,” antwoordt Louw. „Ik heb hem nog nooit zien slaan en hij is altijd even schikkelijk.”

„Klaar? Afmarcheren!” commandeert de voorman.

Achter andere rijen aansluitend passeren ze de lessenaar, slaan links af en komen langs een gebouw met openstaande deuren. Een sterke koollucht slaat hen tegemoet.

„Dit is de Häftlingenkeuken,” klinkt een stem.

„Houd je kop dicht!” zegt de voorman. „Kan je niet wachten tot we in het barakkenkamp zijn? Daar staat een officier! Let op! Eins zwei! Eins zwei!”

Precies in de maat marcheren ze langs den officier. Deze is niet tevreden.

„Halt! Wat is dat hier voor een rotzooi?” vraagt hij.

De voorman meldt zich, maar de officier schreeuwt:

„Alles looppas, los!”

„Looppas!” commandeert de voorman. De hele groep zet zich in beweging. „Eins zwei, eins zwei!” Een paar honderd

meter voorbij den officier klinkt het schreeuwcommando:
„Terugkeren! Looppas! Eins zwei, eins zwei!”

Tien keer heen en terug. Nu verveelt het den officier schijnbaar, want de laatste keer commandeert hij niet terugkeren, daarom blijven ze maar doorhollen tot ze het barakkenkamp binnen zijn. Iemand kijkt voorzichtig om, maar de officier is nergens meer te zien. In gewoon marstempo gaan ze verder. Velen weten een prachtige dood voor den officier. Anderen schelden: „Wat een pestvent, wat een kreng, waarom barst-ie niet?” Zo komen ze mopperend tussen de barakken aan, waar de voorman, die een geschikte vent blijkt te zijn, rustig zegt:

„Pas even op, jongens, ik ben voor één dag voorman, maar ik druk hem. Mij zien jullie niet eerder dan vanmiddag. Lopen jullie nu niet in de gaten, anders krijg ik er last mee.”

„Neen, geen nood!” klinkt het eenstemmig, „laat dat maar aan ons over.” De één neemt een bezem, de ander een hark, een derde een kruiwagen, een vierde een schop; de rest gaat naar binnen om de barakken schoon te maken. Louw heeft zich voorgenomen een vriend te bezoeken, die in de ziekenbarak ligt. Als dat maar lukt! Enfin, het is te proberen. Bij de ziekenbarak aangekomen, mag hij eerst niet naar binnen.

„Wat kom je doen?” vraagt een man.

Louw begrijpt, dat hij niet kan zeggen een vriend te willen opzoeken, dan mag hij zeker niet naar binnen, daarom mompelt hij maar iets, duwt de man opzij en wil naar binnen gaan.

„Hé, hé,” protesteert deze, „dat gaat zó maar niet. Voor wie kom je dan? Voor Heinz?”

„Ja, natuurlijk,” zegt Louw met een verongelijkt gezicht. Hij weet in het geheel niet wie Heinz is, maar het is te proberen. Het geluk is met hem. Hij mag naar binnen. De ziekenetzaal is precies zo ingericht als die van barak 19 A. Aan lange tafels zitten ongeveer zestig patiënten zachtjes met elkaar te praten. Sommige zijn geheel vermagerd en zien er lijkwit uit. Andere daarentegen zijn abnormaal opgeblazen. In de rechterhoek staat een bureau, waarachter een man met een uilenbril op zit te schrijven, klaarblijkelijk de dokter. Als tegenstelling van het geheel zitten ongeveer zestien ge-

vangen, ieder met een muziekinstrument voor zich, over de muziek te praten. Aha, denkt Louw, de mensen, die zo ongelukkig zijn om in het kamp ziek te worden, ondergaan een muziekkuur. Daar moet ik het resultaat eens van zien. Voorzichtig, om niet door den dokter opgemerkt te worden, neemt hij tussen een paar patiënten plaats. Hij heeft echter buiten den waard gerekend, want de Häftling, die als portier fungeert, komt weer op hem af.

„Je moest toch Heinz spreken? Dan moet je daar niet gaan zitten. Heinz,” wendt de portier zich tot een man, die een harmonika voor zijn borst bevestigd heeft, „deze man wou je even spreken.”

Louw ergert zich aan dezen bemoeizieke kerel, laat echter niets merken, stapt op den man, die als Heinz aangesproken is, af, en vraagt:

„Ben jij Heinz?”

„Jawohl.”

Aha, een Duitse gevangene. De portier verwijdert zich, maar blijft op een afstand toekijken.

„Ik kom vragen, of mijn vriend Adriaan Bakker ernstig ziek is, weet je daar ook iets van?”

Heinz lacht en antwoordt in gebroken Hollands: „Veronderstel, dat ik alle zieken moest kennen, dat gaat niet. Je hoeft trouwens niet ongerust te zijn, want sterven zal hij hier niet zo gauw. Het is hier niet meer zoals het geweest is.”

„Is het wel eens erger geweest?” informeert Louw, blij het gesprek wat te kunnen rekken.

„O, man, toen kamp Vught pas in gebruik werd genomen, stierven ze als ratten. Ik heb er heel wat geopereerd en van de dood gered.”

„Ben jij dan dokter?”

„Neen,” antwoordt Heinz, „mijnwerker. Maar ik heb in een Duits concentratiekamp genoeg ervaring opgedaan van maagoperaties.”

Louw wil nog iets vragen, maar Heinz heeft geen tijd. Een toets van zijn instrument blijft vastzitten. Met een zakmes gaat hij het repareren. Louw neemt ongehinderd tussen de patiënten plaats. Ach, wat wordt een mens hard als hij zoveel

meegemaakt heeft als deze Heinz, maar ongetwijfeld is hij in die tijd een zegen voor het kamp geweest. Door driftige tikken op een lessenaar wordt Louw uit zijn gepeins geschrikt.

„La, la, la, la, hoger man, heb je geen oren aan je hoofd?” De kapelmeester windt zich op. „La, la, la, la, dat noemt zich violist. La, la, hoger, hè, hè, eindelijk. Nou, het werd tijd. Je bent een sof-muzikant, hoor.”

„Achtung!”

Alles vliegt overeind en staat in de houding. Twee Duitse onderofficieren stappen de zaal binnen.

„Weiter machen!”

De kapelmeester wordt ineens een en al beminnelijkheid. Het zijn Duitsers.

„Wat wensen de heren te horen?”

De Duitsers vragen: „Is het waar, dat u een bekende Hollandse radiomusicus bent?”

„Ja, ja.” De kapelmeester bevestigt het gretig. „Ik heb nu de leiding van het orkest. Eerst was Ben Duys dirigent, maar dat is een jood, de heren begrijpen wel, dat zoiets niet gaat. Het was trouwens een drukkerszoontje, die zo weinig mogelijk repeteerde en zoveel mogelijk brood van de Duitsers los wist te krijgen. Neen, onder mijn leiding krijgen ze daar geen kans voor. Als er één zich gedrukt heeft meld ik het aan Heinz, dan kan hij met een stenensjouwerscommando mee. Kom, we zullen iets moois voor u spelen.”

Na het stemmen der instrumenten klinkt een langzame tango door de zaal. Een zanger met een bijzonder breed geschoren streep over zijn gemillimeterde haar, staat op en zingt op lijkige toon het refrein: „Im Rosengarten van Sans Souci, daar kuste ik Marie.” Brr, wat sentimenteel. Waar zou de zanger nu met zijn gedachten zijn? In een cafétje op de Nieuwendijk? Als het lied uit is klappen de Duitsers.

„Das war schön! Wunderbar schön!”

Louw kan onder deze omstandigheden sentimentaliteit slecht verdragen, maar als Heinz, die nog naast hem staat, hem aanstoot en ontroerd zegt: „Schön war es, was?” staat hij perplex. Hoe is het mogelijk, de man, die daar net zo

koud over mensen sprak, die stierven als ratten, is ontroerd. Ontroerd door een sentimenteel liedje.

„Ja,” antwoordt Louw automatisch, „wunderschön.”

Nu het orkest een tweede lied inzet en Heinz verder gaat met repareren, is Louw weer in gepeins verzonken. Met muziek en militair vertoon vang je den doorsnee-Duitser. Helaas worden deze eigenschappen vaak misbruikt voor beroerde doeleinden. Na dit lied gaan de Duitsers gelukkig weg, doch niet voor ze den kapelmeester enige pakjes sigaretten hebben gegeven. „Alsjeblieft, voor de muzikanten.” De kapelmeester geeft iederen musicus een paar sigaretten, behalve twee violisten en een trompettist.

„Jullie krijgen niets,” zegt hij, „want jullie zijn pas een paar dagen bij het orkest.”

Nu rijst de slagwerker achter zijn trom overeind. „Waar is dat voor nodig?” vraagt hij. „Er zijn toch genoeg sigaretten? Hebben die mensen soms niet meegespeeld?”

Die slagwerker toch! Hij had moeten weten, dat de kapelmeester door z'n geveel bij de Duitsers goed aangeschreven staat. Nu is de kapelmeester beledigd.

„Bemoei jij je niet met zaken, die je niet aangaan. Ik zal zien, dat ik eerstdaags een anderen slagwerker krijg, want jij kunt niet eens muziek lezen!”

Wat dat met de zaak te maken heeft begrijpt Louw niet, maar wel komt hij tot de conclusie, dat de kapelmeester één van de mensen is, die menen te allen tijde zelfs de primitiefste vorm van recht te kunnen verkrachten. Alleen, omdat ze door bepaalde omstandigheden een bevoorrechte positie innemen. Louw wendt zich nu tot een van de patiënten, die zich voorstelt als Wouter Kalff. Na een tijdje over verschillende onderwerpen gepraat te hebben, komt het gesprek op de in- en uitvoermogelijkheden na de oorlog.

„Ik ben ervan overtuigd,” zegt Wout, „dat Rusland na de oorlog in Europa een woordje mee te spreken krijgt. Van hem kunnen we ongetwijfeld een belangrijke steun verwachten.”

„Hoezo? Het is de vraag, of wij nog goud bezitten.”

„Goud speelt in Rusland een andere rol dan bij ons. Ik

bedoel hier: belangrijke orders op scheepsbouwgebied enz. enz. In ieder geval is de grootste graanschuur van Europa in Russische handen, dat zegt al veel."

Daar het Wouts beurt is om zich door den dokter te laten onderzoeken, neemt hun gesprek onverwachts een einde. Louw vindt nu gezelschap in een energieke ouden baas met een wilskrachtige kin, nl. Professor Cohen uit Utrecht.

„Het is hier een treurig gezelschap," zegt de professor, „maar hier ben ik nog het liefst. Hier kan ik mij zoveel mogelijk verdienstelijk maken."

„Waarmee?"

„Met toestemming van den dokter houd ik hier lezingen over actuele onderwerpen."

„Spreek je ook over politiek?" vraagt Louw.

„Neen, voor politiek interesseer ik me niet," is het voorzichtige antwoord. „Vanmiddag houd ik een lezing over de nieuwste uitvinding op het gebied van gramfoonplaten. Op die manier werk ik aan de ontwikkeling van mijn medemens."

Het ligt op Louws lippen om te zeggen: „Doordat jij je niet voor politiek interesseert bevoordeel je de abnormaliteiten, die schuld zijn aan de onontwikkeldheid van de arbeiders en straks ook aan het onnatuurlijk eindigen van jouw leven'. Maar Louw bedenkt zich, wellicht zit deze man volgende week in Polen. Tot de professor aan de beurt is voor het onderzoek blijft Louw nog wat praten en neemt dan met tegenzin afscheid om naar barak 19 A terug te keren. Wat een intelligent mens is deze professor, overdenkt Louw, de ster op z'n borst is voor hem een ereteken. Hoeveel hoger staat deze man dan al de fascistten met hun gedaas over cultuur en rassentheorie.

Achter de barak is Louw met een medehäftling in gesprek. Op zijn vraag: „Erger jij je niet aan die smerige praatjes hier in het kamp?" antwoordt hij: „Doordat wij hier onafhankelijk van elkaar leven en slechts een nummer zijn, menen velen, dat het niet meer nodig is te trachten zoveel mogelijk als mens te leven. Hun mond is vaak regelrecht de spreekbuis van hun

geestesgesteldheid. Een man, die thuis bijvoorbeeld het grootste woord heeft en door zijn gezin als een geweldenaar wordt gezien, ondervindt, dat hij hier niets te vertellen heeft. Vanzelf zoekt zijn drang om zich te laten gelden een andere uitweg, die hij vindt in het uitbraken van de meest liederlijke taal, veelal met sexuele inslag. Kijk, nu komt hij weer tot zijn recht. Hij ziet de ergernis in jouw ogen en hoort de bijval van zijn mededranggenoten, die trachten hem in grofheid nog te overtreffen. Een ander geval vond zijn oorzaak..."

In zijn uitlegging wordt Louw onderbroken door een gevangene, die met zijn vriend vlak bij hem in de buurt plaats neemt. De man is erg opgewonden en zegt met ergernis in zijn stem:

„Verdomme, je moest zo'n wijf op kunnen hangen.”

Louws maat fronsst zijn voorhoofd en kijkt hem veelbetekenend aan. „Als je over den duivel praat, trap je op z'n staart.” Hij blijkt zich echter vergist te hebben.

„Zo'n vrouw is waard, dat ze het kamp niet overleeft.”

„Ja, nou weet ik het wel,” antwoordt de naast hem zittende man ongeduldig. „Vertel liever, hoe alles gekomen is.”

Nadat de opgewonden man nog een paar flinke Hollandse verwensingen heeft geuit, begint hij zijn verhaal:

„Toen ik een maand geleden door voorspraak van een vriend een baantje bij de brandweer kreeg, was ik erg in m'n schik. Nu had ik overdag niets meer met capo's te maken. Extra eten en een mooie kans om de twee maanden, die ik nog moest blijven, rustig door te komen. Dat was me ook zeker gelukt, als een vrouw het niet in haar hoofd had gehaald om aan haar vriendin te vertellen, dat ik een verhouding met haar had. Haar vriendin vertelde het over aan een andere vrouw en deze zorgde op haar beurt, dat de commandant het te horen kwam. Een uur geleden moest ik bij hem komen. „Of ik wel eens in het vrouwenlager kwam,” was zijn achterdochtige vraag. „Natuurlijk,” antwoordde ik niets vermoedend wat me boven het hoofd hing. „Ik ben met de brandcontrôle belast.” „Aha,” was zijn antwoord, „en daarom nam je meteen maar de vrijheid om een vrouw te controleren, was?” Ik stond verbluft over de beschuldigende toon, waar-

op hij de woorden uitgesproken had, doch kreeg de schrik op het lijf bij de blik, die hij me toewierp. Voor hem stond het reeds vast, dat ik schuldig was. Wat kon ik tegen zo'n voor geen rede vatbaar zijnd blok graniet inbrengen? Ik probeerde wel uit te leggen, dat ik getrouwd was en de bedoelde vrouw niet eens kende. Maar z'n houding van: houd maar op, mij leid je niet met zulke kletspraatjes om de tuin, ontnam m'n woorden alle kracht. M'n vraag, of ik de vrouw zelf eens mocht spreken, had alleen ten gevolge, dat hij woest opsprong, mij met een Spaans riet in het gezicht sloeg en me de deur uitschopte. „Een melding krijg je, een half jaar extra straf,” brulde hij mij nog achterna. Nu zit ik hier,” vervolgt de man droefgeestig, „en ga volgende maand niet naar huis.”

„Ja, dat is verschrikkelijk,” stemt zijn maat mede in.

„Ach, dat half jaar is nog niet het ergste, maar wat moet m'n vrouw ervan denken? Zij heeft al een paar maal in Den Haag naar mijn straf geïnformeerd en weet niet beter, dan dat ik volgende maand thuiskom.”

„Schrijf het haar clandestien,” stelt zijn maat grif voor.

„Neen, dat kan ik niet doen,” is het verslagen antwoord, „want als ze dat leest, denkt ze vast, dat haar man in het kamp gedemoraliseerd is.”

Onder het eten wordt weer een nieuwtje besproken. Vier Häftlingen gaan denkelijk naar huis. Ze mogen vanmiddag niet met hun werkcommando mee, maar moeten in de barak op nadere orders blijven wachten.

„Wie zijn het?” vraagt iemand.

„Die daar in de hoek,” klinkt een antwoord. Vele Häftlingen buigen zich voorover om langs hun etende kameraden iets van de gezichten der gelukkigen te kunnen zien.

„Ken jij ze?”

„Neen, ja toch, Kees is er ook bij.”

„Wat? Kees? As je me nou! Waar zit-ie ook weer voor?”

„Stake, geloof ik.”

„Ha,” glundert een man, „die is gelijk met mij gekomen. Nu heb ik ook een kans.”

„Ik had al zoiets gehoord,” zegt een ander gewichtig. „De

straf tijd is voor ons allen verminderd. Van de week gaan er weer honderd naar huis."

Dit nieuws draagt er niet weinig toe bij om de reeds heersende spanning op te voeren.

„Weet je dat zeker? Hoe kom je eraan?"

„Tja," vervolgt de man geheimzinnig, „m'n vriend zit bij de Schreibstube, hij kan natuurlijk niet teveel loslaten, maar er broeit wat. Als de invasie komt, willen ze niet zoveel weerbare mannen op één punt geconcentreerd hebben."

Deze uitlegging wordt met gemengde gevoelens opgenomen. Een man trekt zijn schouders op, wijst op zijn voorhoofd en zegt: „Kampkolder." Een ander daarentegen weet zich geen raad van spanning, slurpt het voor hem staande bakje hete koolsoep haastig leeg en staat op om de gelukkigen te feliciteren. Deze laatsten weten ook niets bijzonders mee te delen. Ze zijn echter optimistisch, keren hun pannetjes met eten in de bakjes van de dichtsbij zittende medegevangenen om: „Wij eten straks thuis wel. Het smaakt ons nu toch niet meer." Als ze even later naar buiten gaan, zijn ze direct weer door belangstellenden omringd. De meesten willen weten, waar de geluksvogels wonen.

„Zeg, als je in Krommenie komt, kun je mijn vrouw dan niet de groeten gaan doen?"

„Natuurlijk, schrijf het adres maar op."

Nadat diverse adressen zijn genoteerd en de Häftlingen in de rij staan om naar het middagappèl te marcheren, klinken nog snelle groeten aan de achterblijvenden gelukkigen.

„Dag Kees."

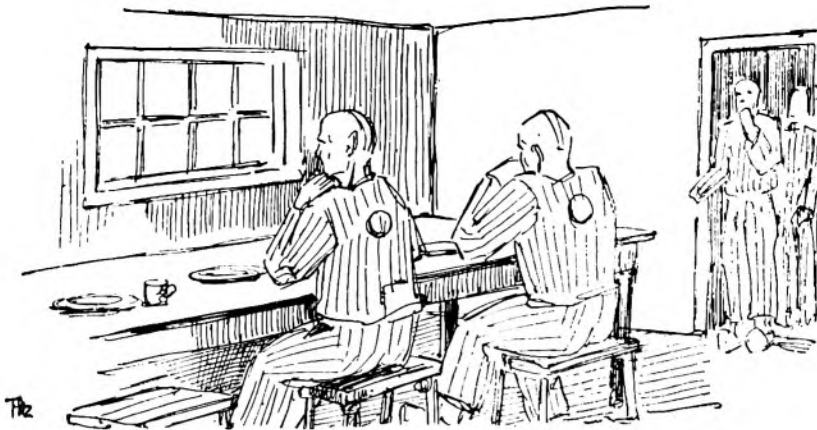
„Dag Jan, hou je goed hoor! Eerstdaags komen jullie ook weer vrij."

„Dag Frans, vergeet je het niet?"

„Neen hoor, je kan er van op aan."

Bij het nakijken van de wegmarcherende kameraden ondergaan de achterblijvenden een schrijnend gevoel. Toch rot voor die jongens, dat ze hier in die ellende achter moeten blijven. Ja, nu je naar huis gaat voel je pas, hoe je met velen van hen op goede voet bent gekomen.

Wanneer de Häftlingen die avond van hun werk in de barak

„Een vuurrode cirkel is op hun jasje genaaid.”

terugkeren treft hun het eerst de aanblik van vier hopeloos in de put zittende medegevangenen. Met hun ellebogen op de tafel steunend zit ieder van hen recht voor zich uit te staren. Een vuurrode cirkel is op hun jasje genaaid.

„Wat nou, Kees, niet naar huis?”

Kees kijkt wezenloos om naar den vraagsteller. „Nee, we moesten bij den commandant komen om onze straf te vernemen. We zijn tot 15 jaar concentratiekamp veroordeeld. Opdat we niet zullen vluchten is er een rode punt op onze kleding genaaid, hetgeen betekent: deze man is gevaarlijk en mag niet buiten het kamp tewerkgesteld worden.”

Na het eten staat Louw vol aandacht naar een gesprek tussen twee medehäftlingen te luisteren.

„Als je maar link bent, dan hoef je helemaal niet te werken, je moet de zaak bekijken, laat de boeren maar dorsen, zo moet je denken. Er is nog nooit iemand van werken rijk geworden. Dacht je, dat die rijke stinkerds in die grote herenhuizen op de Keizersgracht allemaal zulke harde werkers geweest zijn? De meesten ware penose jongens, die door het peze van hun griet wat geld bij mekaar kregen. Een beetje goochem speculere en klaar was Kees. Er is nog genoeg te verdienen, als je je ogen maar niet in je zak hebt. M'n broer bijvoorbeeld, die is link. Die redt z'n eige wel. Toen een

mokkel ingesneje op hem werd, liet hij haar eerst bij haar baas in de winkel stelen en later, toen ze gesnapt werd en ontslag kreeg, trok hij haar de baan op. Ja, het ging zo makkelijk niet, hoor, maar door een tijdje op kamers met haar te hokken en te zorgen, dat ze er één om moest laten steken, kreeg hij zijn zin. 't Kon haar toch niks meer verdommen, een kind kon ze nooit meer krijgen. Nou zit hij met z'n reet in een knijp op de dijk. Zelf baas, asjeblieft!"

„En is hij nog met die meid getrouwd?" informeert de ander.

„Die meid? Welnee, die kon de kolere krije. Nee, hij rommelt nou met zijn buffetster, als die hem verveelt, schopt hij haar weer de straat op. Keus genoeg!"

Terwijl Louw naar den jongen man staat te luisteren, gaat er een beeld langs zijn geest, hoe hij zich het milieu voorstelt, waar deze jongeman in opgevoed is. In een Amsterdamse arbeiderswoning zit een achtjarig kind vol spanning naar een gesprek tussen zijn ouders te luisteren. Uit ondervinding weet hij, dat hij geen interesse mag laten blijken, want dan houdt het gesprek plotseling op en eventuele vragen worden niet beantwoord. Dan maar goed luisteren wat vader zegt: „Die pooier heeft het toch maar een eind geschopt in de wereld. Eerst loopsjees en nou zelf kastelein.' „Een kunst,' is moeders antwoord, „als je steelt en snollen de kost voor je laat verdienen. Maar het is waar, hoe eerlijker je leeft, hoe meer je getrapt wordt. Lichte wijven en dieven trekken de kaart.' „Ik heb gehoord, dat hij een auto gekocht heeft.' „Ja, het is schandalig, die vent heeft maar een mooi leven. Altijd meneer, netjes in de kleren en geld plenty. Eigenlijk een echte avonturier.' Het gesprek eindigt, doordat de vader de courant gaat zitten lezen. De jongen verdwijnt naar zijn bovenkamer. Een avonturier. Nu heeft hij het zelf gehoord. Avonturier moet je worden. Dan heb je een hoop geld en nooit hoeft je te werken. Altijd meneer. Waarom wordt vader eigenlijk geen avonturier? Die is altijd smerig als hij van zijn werk thuiskomt en veel verdienen doet hij ook niet. Moeder heeft het zelf gezegd. Maar niet vragen. Laatst, toen hij zijn moeder vroeg, wat „snol' eigenlijk betekende, was zij ook al

zo kwaad geworden. Voor z'n smerige praat moest hij direct naar bed. „Van wie leert dat kind die vieze praatjes eigenlijk?” vroeg ze nog op de trap. „Och,” antwoordde zijn vader, „trek je er maar niets van aan, ik hoorde vroeger op school ook wel eens wat.” Nadat de kindergeest dagelijks een lepel sexueel vergif is ingegoten en eenvoudige dingen van sexuele aard abnormale proporties hebben aangenomen, komt de tijd, dat hij als jonge man op de mensheid wordt losgelaten. Werken valt hem direct al tegen. „Z'n drang naar meer weten is overgegaan in de drang het leven te kunnen leiden, dat hem langzamerhand aanlokkelijk is gaan schijnen.

Louw heeft het goed gehoord. Zijn naam werd ook afgeroepen na het avondappèl, toch wil hij het niet geloven. Het kan haast niet, dat zou te mooi zijn. Ach, natuurlijk wel, waarom niet? Zijn vrouw zou hem zo gauw mogelijk wat sturen, schreef ze. Dan maar achter die rij aansluiten. Klaar, voorwaarts. De groep zet zich in beweging. In de Poststelle moeten de Häftlingen achter een lange toonbank blijven staan. Aan de andere kant roepen gestraften nummers af en delen pakketten aan de eigenaars uit.

„Verdraaid, dat gaat handig,” zegt Louw, die midden in de rij op zijn pakket staat te wachten. „Als ze nu maar niet zo drongen, je wordt haast plat gedrukt.”

De man met de visventersstem is ook weer van de partij.

„Als jullie zo blijven dringen,” waarschuwt hij, „en te dicht bij de toonbank staan, stop ik ermee. Zijn jullie belatafeld?”

Het geeft niet veel. Ieder hoopt vooraan te kunnen komen om te zien, of zijn pakket niet bij vergissing aan een ander wordt afgegeven. Hé, daar staan Duitsers, die de pakketten controleren of er geen briefjes in zitten. O, daarom duurt het zo lang. Louw is zeker een van de laatsten, er zijn nog maar enkele vóór hem. Hij is wee van de honger. Ha, de laatste is geholpen.

„Neen,” zegt de visventersstem, „er zijn er niet meer, je bent abuis.”

Wat? Het is alsof Louw een klap in zijn gezicht krijgt. Heeft

hij zijn naam en nummer niet zelf gehoord? Is hij zo achterlijk?

„Ik wil de lijst zien,” zegt Louw, vastbesloten zich niet af te laten schepen. „Ik moet erbij zijn, ik weet het zeker.”

„Kan me niks schelen,” antwoordt de man, „er zijn geen pakketten meer, dus ben je uitgepraat!”

De Duitsers kijken alsof ze willen zeggen: „Protesteren is uitgesloten, maak maar dat je weg komt.” Er is niets aan te doen, denkt Louw, het is hier alles leugen en bedrog. Je eigen landgenoten bestelen en verraden je waar je bij staat. Bij de uitgang blijft hij als gefascineerd staan kijken naar twee boeren, die dikke boterhammen met spek uit hun pakketten halen. Louws mond spreekt:

„Als je een boterham over hebt, houd ik mij aanbevolen.”

Verdomd, het bloed trekt naar z'n gezicht, hij heeft het niet gewild. Zonder erbij te denken heeft hij zijn gedachten uitgesproken. Dat wordt een sof, een: „Nee, we hebbe sellef niet” staat je te wachten. Eén der boeren scharrelt in zijn pakketje, gooit boterhammen door elkaar.

„Wat is dat nou?” zegt hij, „waar is dat ding nou gebleven?”

O, Louw begrijpt het al. Hij krijgt de dunste of een beschimmelde. De boer heeft het gevonden. Onder een ontbijtkoek haalt hij een ei vandaan, nog twee dikke boterhammen met spek belanden in Louws nerveus uitgestoken handen.

„Asjeblieft, kerl.”

De beschaamde Louw druipt af. Door alles, wat je meemaakt, overweegt hij, word je bitter, doch het blijkt, dat generaliseren uit den boze is.

Het lijkt vanavond wel Sint Nicolaasfeest in barak 19 A. Er zijn heel wat Häftlingen, die met een pakket voor zich aan tafel zitten. Als Louw op zijn vaste plaats gaat zitten, wordt hij al spoedig op een boterham met stroop getraceerd, een andere Häftling van circa 72 jaar geeft hem een snee ontbijtkoek en tracht hem wat te vertellen.

„Hé ei een ooie uisie?”

Ach, de man heeft geen gebit in zijn mond.

„Hij vraagt, of jij geen rooie kruisie hebt,” verbetert de naast den ouden man zittende Häftling, „z'n gebit is georganiseerd.”

„Hè?” Louws mond valt open van verbazing.

„Ja,” gaat de man met een effen gezicht verder, als betreft het hier de gewoonste zaak van de wereld. „hij had zijn gebit vannacht op de vensterbank gelegd en vanmorgen was het verdwenen. Ik denk de voorman,” vervolgt de man en werpt een schuwe blik naar de tafel, waar Roel de scepter zwaait, „die kan alles gebruiken. Hier worden de gekste dingen door middel van de burgers voor shag of sigaretten geruild.”

Als de Häftlingen op bed liggen zijn ze spoedig in een diepe slaap verzonken.

Liefde is ongetwijfeld een dankbaar onderwerp om over te praten, doch het minnekozen in praktijk brengen is toch aantrekkelijker. Zo denkt de capo, die vannacht uit vrijen hoopt te gaan, er tenminste over. Voorzichtig licht hij het prikkeldraad, dat het vrouwenlager van dat der mannen scheidt, op. Ziezo, hier ben ik alvast onderdoor, nu geen lawaai maken. Brr, wat is het donker. Gelukkig, dat mijn schone Isabel op mij wacht. Nu tussen de struiken door. Zo, nog een keer onder het prikkeldraad door. Ja, nu ben ik er, als ze me nu maar direct hoort. M'n hoofd zo dicht mogelijk bij het geopende raam houden.

„Isabel!”

Geen antwoord. Harder:

„Isabel!”

„Jawohl, bist du es, Karel?”

Pang! Een schot in de nacht. Geluid van brekend glas en een vrouwengil. Een felle straal uit een SS-zaklantaarn zet den verliefden capo in het volle licht. Als hij door de soldaten weggeleid wordt, klinkt zijn zangstem berustend door de nacht:

„Es geht alles vorüber, es geht alles vorbei.”

Op het ochtendappèl leest de kampleider nummers voor. De vier Häftlingen, die afgeroepen worden lopen, zo snel als hun benen hun dragen kunnen, naar hem toe en stellen zich naast elkaar op. Worden er gestraften afgeroepen, die naar huis mogen? Gaan ze misschien op transport naar

„Eins, Zwei, Drei.”

Utrecht of Duitsland? Neen, dat kan haast niet, er is ook een Duitse capo bij. Wat is dat? Een houten schraag wordt voor de vier Häftlingen neergezet. De commandant komt er ook bij. Hij heeft een lijst in de hand, die door Jan Hurkman overgenomen en voorgelezen wordt.

„Deze Häftling nommer W 115,” schreeuwt Jan Hurkman, „is gesnapt in het vrouwenlager en krijgt voor straf 150 stokslagen, welke in drie porties zullen worden uitgedeeld!”

Jan Hurkman gaat achteruit, terwijl de capo zich gelaten over de houten bok heenbuigt. Een andere Duitse capo, een boom van een kerel, laat een bullepees door de lucht suizen. Rang, de eerste slag striemt het achterwerk van den man. De geslagene telt: „Eins, zwei, drei.” Onbewogen klinkt zijn stem, als is hij al zoveel geslagen en er aan gewend. De reactie op de toeschouwende Häftlingen is verschillend. De één kijkt een andere kant uit en vindt het een onsmakelijke, wrede vertoning. Een ander rekt zich uit om zoveel mogelijk van de afstraffing te kunnen genieten. Fluisterstemmen klinken overal.

„Rang, die is fijn, ze mosten hem op z’n hersens slaan! Rang, weer een, die is beter. Mooi, blij. Die krijgt z’n portie, zeg.”

Een ander fluistert: „'t Is toch bar ook, hun eigen landgenoten! We leven weer in de middeleeuwen. Kijk die commandant eens lachen!”

Inderdaad, de commandant amuseert zich uitstekend. De wellust straalt uit zijn ogen. Zo'n vertoning moest je eigenlijk iedere dag organiseren. Ook de naast hem staande officieren willen er blijkbaar niets van missen. Ze komen hoe langer hoe dichter bij den geslagene staan.

„Rang, an den Feind.”

Vijftig! Gelukkig, het is voorbij. De capo heft zich met moeite van de bok en loopt weg, met z'n handen op het pijnlijke lichaamsdeel. Volgende slachtoffer.

„Deze Häftling heeft onder het werken een sigaret gerookt en krijgt vijftig stokslagen,” brult Jan Hurkman.

„Eins, au, au!” De Häftling springt een meter in de lucht.

„Hé, blijf staan!” De commandant wordt kwaad.

„Zwei!” De Häftling schreeuwt het uit. Hoe is het mogelijk, dat die eerste het zo goed verdragen kon?

„Drei, au, au! Vier, au!”

Enkele toekijkende Häftlingen amuseren zich uitstekend. „Is die effe fijn, je lacht je rot.”

„Wat een sadistentuig,” zegt een ander, „en dat enkel maar voor een sigaretje roken.”

Bij 20 kan de man het niet meer uithouden. „O, commandantje!” roept hij klagend.

„21, au, au, au!”

Nu heeft hij blijkbaar de juiste snaar geraakt. Want deze onderdanigheid aan het bevoegde Duitse gezag moet beloond worden. De resterende slagen worden hem geschonken. De volgende patiënt is echter niet zo fortuinlijk. De commandant wil laten zien, dat hij wel goed is, maar niet in alle gevallen. Als de tot vijftig stokslagen veroordeelde Häftling bij 20 niet luid genoeg telt, komt hij er aan te pas en neemt de bullepees over. Rang, met volle kracht slaat hij toe.

„Een en twintig, twee en twintig.” De Häftling houdt zich taai. Denkelijk wil hij geen genade van zijn beul. De commandant wordt woest. Z'n eer staat op het spel. Rang!

Drie en twintig, vier en twintig.” De Häftling geeft geen

kamp. Bij „vijftig” kan hij niet meer van de bok opstaan. Alleen met behulp van een capo gelukt het hem weer in de rij te komen.

„Dat is nog eens een vent,” zegt een toeschouwer.

„Ph,” zegt een ander, „ik vond die tweede veel linker.”

Als de laatste zijn straf gehad heeft wordt de bok weggehaald en klinkt het commando:

„Werkploegen aantreden!”

Louw is bij het houtplaatscommando.

„Had je die derde in de gaten?” vraagt iemand. „Dat was potdromme een uitgekookte linkmiegel.”

„Je bedoelt die tweede zeker?”

„Nee, de derde, die zo gelaten de stokslagen incasseerde. Die heeft zich door Heinz in de ziekenzaal een injectie laten geven en was gevoelloos.”

Op de houtplaats krijgt Louw opdracht om samen met een medehäftling hout naar het vrouwenlager te brengen. Oppassen is echter de boodschap. Als Louws maat even blijft staan om met een gestrafte vrouw een praatje te maken is een Hollandse bewaakster in Duitse uniform er al gauw bij om z’n nummer op te nemen.

„Bitte schön, een melding, je weet, dat het verboden is.”

Nauwelijks is zij echter verdwenen of de man stapt weer op de vrouw af en tot Louws verwondering ziet hij, dat zij een paar boterhammen tussen haar kleding vandaan haalt en aan den man overhandigt:

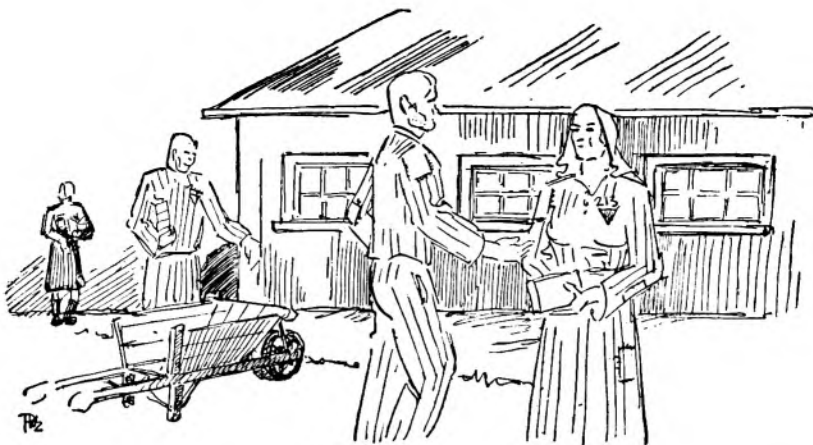
„Hier man, kop op, met de kinderen gaat het goed.”

Nu de man haastig terug komt lopen en de kruiwagen weer opneemt ziet Louw, dat z’n ogen vonken alsof hij aan een wilde innerlijke opstandigheid ten prooi is.

„Vervloekt, hoe lang moet dat nog duren?” mompelt hij tussen de tanden.

Daar Louw begrijpt, dat hij het meer tegen zichzelf dan tegen hem gezegd heeft, geeft hij geen antwoord. Wanneer de man met een grimmig gezicht de kruiwagen te haastig gaat voortduwen, moet hij echter protesteren.

„Kalm, vriend, de dag is nog lang.”

„Hier man, kop op!”

Deze woorden schijnen den man tot de werkelijkheid terug te brengen, want achter een stapel hout blijft hij staan, smijt de kruiwagen tegen de grond ondersteboven en zegt woedend:

„Je zou het eeuwig verdommen, is dat een wereld, onschuldige kinderen in een kamp opsluiten, enkel omdat je zo'n rot N.S.B.-er z'n verdiende loon gegeven hebt.”

Louw begrijpt er nog niet veel van, maar als de man wat gekalmeerd is, gaat hij verder:

„Drie maanden geleden was ik nog politieagent. Ik zie me nog staan in het huis van die joodse mensen. Hun kind had longontsteking en hoestte voortdurend. ‚Evengoed meenemen,’ zei de ons assisterende N.S.B.-er. ‚Dat gaat wel over als jullie in Polen zijn.’ Hierbij lachte hij en keek mij aan als was ik één van hen. Hoe leuk was zijn opmerking, vond ik dat ook niet? Maar ik was dat niet met hem eens. Nu niet en nooit! Iedere avond was ik al over mijn zenuwen van dit ploertenwerk thuisgekomen. Maar nu had ik er genoeg van, schoon genoeg! Ik wilde niet meer. Een waas trok voor mijn gedachten. Alleen die smerige, grijnzende N.S.B.-tronie bestond nog. ‚Neen,’ zei ik, trachtend mijzelf tot kalmte te brengen. ‚We hebben nog genoeg adressen, dat kind sterft als we het meenemen. We gaan verder.’ Nu had ik schijnbaar teveel gezegd. ‚Met joodse kinderen geen genade!’ schreeuwde hij. ‚Als het aan mij lag beleefden ze Polen niet eens meer!’

Pak aan en naar buiten!" Hierbij trachtte hij de zich wanhopig aan het kinderbedje vastklemmende moeder los te rukken. „Pak aan, eerst dat wijf en . . ." Wat er toen met me gebeurde weet ik niet meer, maar ik greep dien vent in z'n nek en smeed hem met z'n kop tegen de muur. In blinde woede sloeg ik op hem los. Al mijn verkropte haat kwam boven.

Toen ik weer helder kon denken was ik al door mijn collega's weggevoerd en in de boeien geslagen. Mijn hele huis werd ondersteboven gehaald, alles doorzocht. Sabotage en verzet tegen de bezettende macht. Een onbenullig briefje met het opschrift: ‚Houdt moed en saboteert,‘ dat één van mijn goedmenende landgenoten bij mij in de brievenbus had gedaan en door m'n vrouw achteloos op de schoorsteen was gelegd, was schuld aan de arrestatie van haar en mijn kinderen."

De man heeft alles gejaagd achter elkaar verteld. Nu schopt hij met zijn klomp tegen de kruiwagen.

„'tIs godgeklaagd en er is geen hoop op een spoedig eind."

Bij de houtstapel kunnen ze niet blijven staan, daarom laden ze wat blokjes hout op de kruiwagen, delen de gekregen boterhammen en gaan op zoek naar nieuwe buit. Wanneer ze wat hout voor de wasruimkachel brengen, mogen ze de vrouwenbarak in, allicht, dat daar ook wat eten overschiet. In het wasruim is slechts één vrouw aanwezig.

„De anderen zijn vandaag aardappels schillen," zegt zij, een margarinedoos van een pannenrek afhalend. „ik zal jullie een paar appels geven. Hier, stop weg."

Hoewel de beide Häftlingen zich als twee vagebonden voelen, worden de appels met graagte aanvaard. In het kamp kent men in dat opzicht geen bedenkingen.

„Maak jullie niet ongerust," vervolgt de vrouw, „onze grijze muizen zijn in het schillenhok, jullie kunnen gerust wat blijven praten. Is er nog nieuws?"

„Niet veel," antwoordt de politieagent somber. „Wat kun je geloven? Politiek is één bonk vuiligheid, waar wij de dupe van zijn."

„Voorlopig wel," antwoordt de vrouw. „Zeg, heb jij geen sokken?" vraagt zij, op Louws kapotgelopen voeten wijzend.

„Neen,” antwoordt deze, „ik had een paar klompschoenen, maar die heeft een medegevangene van mij georganiseerd.”

„Als je een ogenblik wacht, dan haal ik een paar kniekousen voor je,” biedt de vrouw aan en verdwijnt naar de slaapzaal. Binnen enkele ogenblikken is zij weer terug.

„Hier, doe eerst maar een beetje talkpoeder op de kapotgelopen plekken, zelf heb ik niet.”

Nu Louw dankbaar de sokken aantrekt, vervolgt de vrouw:

„Bij ons wordt gelukkig niet zoveel gestolen, af en toe mis ik wel eens iets uit mijn pakketje, maar zoals het bij jullie gaat is toch al te gek.”

„Is de stemming onder jullie beter dan bij ons?” vraagt de weer actief geworden Louw.

„Ideaal is zij niet, want wij kunnen elkaar niet vertrouwen, er zijn ook gestrafte N.S.B.-vrouwen bij. Maar de vrouwen, die elkaar denken te kunnen vertrouwen, steunen elkander zoveel mogelijk. De eenheid onder ons is absoluut groter dan bij jullie, wat z'n oorzaak vindt in de geheel andere taak, die de vrouw in de samenleving vervult. Wat we af en toe van jullie te zien krijgen is toch om hopeloos te worden.”

„Het is een feit,” antwoordt Louws maat, „dat de vrouwen onder elkaar veel meer solidariteit aan de dag leggen. Er zijn bij ons ook groepjes van kameraden, die elkaar niet gauw afvallen. Maar jammer genoeg zijn ze in de minderheid. Waar zit u voor?” verandert hij ineens van onderwerp.

„Ik zit hier als gijzelaar, omdat m'n man als gevangene van vliegveld Schiphol gevlucht is. Als hij zich weer meldt, kom ik vrij, heeft men mij gezegd, maar ik hoop, dat mijn man zoiets nooit doet.”

„Waarvoor was uw man dan gevangen genomen?”

„Voor het verspreiden van ‚De Waarheid’ en sabotage,” is het trotse antwoord. Als de mannen bedrukt blijven zwijgen, zegt zij:

„Ik weet, wat er in jullie omgaat. Jullie denken: ‚Wat een slappeling is die man van haar.’ Maar ik ben blij, dat het zo gelopen is. Niet uit angst om z'n leven te verliezen meldt hij zich niet, maar alleen omdat hij de taak, die hij zich gesteld heeft, kan trachten uit te voeren. Jarenlang heeft hij als lid der

C.P.N. actie gevoerd. Zou ik nu van hem mogen verlangen, dat hij voor mij ons ideaal opgaf? Dat nooit," gaat zij resoluut verder. „Hij zal nu niet veel kunnen doen, de mogelijkheden om het arbeidersbelang te dienen zijn nog miniem in verhouding tot de toekomst, doch wat hij kan, zal hij doen. Onversaagd! Eens zullen onze offers beloond worden en de arbeiders een betere toekomst tegemoet gaan."

Als ze uitgesproken is weten de mannen niet veel meer te zeggen. Het fanatieke vertrouwen en de offervaardigheid hebben hun beschaamd. Hier staat een zwakke vrouw, die geestelijk sterker blijkt te zijn dan talloze mannen. Sterker, doordat één ideaal haar bezielt. Eén in gedachten en daad met haar man. Eén op de bres voor het arbeidersbelang. Wanneer de twee mannen even later achter de houtstapels hun kruiwagen weer vol staan te laden is de politieman bedrukt. Denkelijk heeft het gesprek met de vrouw weer een wrok tegen de Duitsers in hem wakker geroepen, doch Louw is er juist door gesterkt. Want wanneer hij op een vrolijke toon zegt: „Kom maat, kijk niet zo sip" en de man hem vragend aankijkt, voegt hij er ter verduidelijking aan toe:

„Het is beroerd, dat je vrouw en kinderen hier opgesloten zitten, maar laten we blij zijn, dat er nog mensen zijn, die voor verbetering strijden. Welke richting ze toegedaan zijn maakt niets uit."

Nadat de mannen nog een paar vrachten gereden hebben is het tijd om aan te treden.

Na het eten zijn er drie nieuwe Häftlingen in Vught aangekomen. Bij een van hen, die voor de barak met een oude Häftling een gesprek voert, blijft Louw staan luisteren.

„Mijn naam is Dolf. Men noemt mij Bijbelvorser, omdat ik aan een godsdienstige en anti-fascistische actie heb deelgenomen. Doch dat is maar ten dele juist. Ik ben geen lid van „Jehova's Getuigen", maar bekijk de bijbel volgens eigen inzicht en zie in het socialisme de grootste mogelijkheid om ieder individu Gods goedheid te doen ervaren."

„Dus je bent niet door kerkelijke wetten gebonden?"

„Neen, ieder is verantwoordelijk voor eigen daden en ge-

loof. De kerk zie ik wel als verenigingshuis ter ere Gods, doch haar wetten hebben voor mij geen waarde."

„Dat is maar goed ook, de kerk heeft in deze oorlog weer een smerige rol gespeeld. Van beide zijden zijn de wapens gezegend. Het is te hopen, dat we in een andere maatschappij de kans krijgen om het geloof te bestrijden. Dan kunnen we de mensen de ogen openen voor de achterlijke idee, dat er een God zou bestaan. Het is door niets te rechtvaardigen, dat moordinstrumenten gezegend zouden kunnen worden. Voor mij heeft de kerk haar onmacht om neutraal te blijven weer duidelijk gedemonstreerd."

„Of jij het al of niet met kerkelijke instellingen eens bent, maakt voor gelovige mensen niets uit. Zij hebben alleen de wil om God te dienen, als jij dus iets voor hen en voor jezelf wilt verbeteren, ga dan ook van dat standpunt uit en tracht van een ander gezichtspunt uit de eventuele fouten te belichten en op te heffen. Dat kapitalisten hun smerige praktijken soms met de mantel van het geloof trachten te camoufleren, ben ik met je eens. Maar dat is geen reden om in een andere maatschappij het geloof te willen bestrijden. De vrijheid ter uitleving van de religieuze drang moet in een gezonde maatschappij gegarandeerd zijn, want zij dient als fundament van onze naar verbetering strevende actie. Men kan het geloof in God niet veroordelen om de zwakheden der kerken. Want de uitlegging van de Bijbel berust op menselijke redentie en is door de beperkte gezichtskring van den mens derhalve aan wisseling onderhevig."

„Geloof jij aan God? Waar is hij dan? Ik zie hem niet."

„En dat zeg jij, de man, die anderen de ogen wil openen. Begrijp jij dan niet, dat de mensen, die jij de ogen wilt openen, eerst hun ogen dicht moeten hebben?"

„Natuurlijk!"

„Precies zo heb jij je ogen dicht voor het allerschoonste streven der mensen, die hopen, door als mens zo goed mogelijk te leven, de eeuwige zaligheid te kunnen verwerven. Zo wij aannemen, dat er ergens een energiebron is, die oorzaak is van al het leven ter wereld, maakt het niets uit of jij die 'bron' en ik die 'God' noem. Ook zou het verkeerd zijn om een handel-

tje met God te willen sluiten door te denken: ik ga op tijd naar de kerk en van de rest trek ik me niets aan, dan word ik even goed zalig. Want je zou jezelf het recht aanmatigen medezegenschap in Gods besluit te hebben. Wij dienen te leven tot Gods eer, dat wil zeggen, doorlopend strevend de hoogst mogelijke lichamelijke en geestelijke inspanning te getroosten om en eventuele zaligheid waardig te worden. Wij hebben echter de plicht goed met elkaar te leven, zonder de eventuele zaligwording onszelf als verleidelijk lokaas voor te houden. Wij mogen alleen daarop hopen. Als wij definitief konden weten, dat er geen zaligwording mogelijk is, zouden wij dan het recht hebben om slecht met elkaar te leven?"

„Er zit veel waarheid in jouw gedachten, doch het is nutteloos, de kerk zal haar denkwijze te alle tijde willen handhaven."

„Vele denkwijzen, die vroeger als richtlijn dienden, hebben heden afgedaan. Het nieuwe komt ervoor in de plaats, maar is ook niet blijvend. Het is voor ons ook niet van belang hoe wij het oude kunnen vasthouden of wat er na duizend jaar wellicht zal zijn. Voor ons geldt alleen wat tijdens ons leven in onze gezichtskring ligt te onderzoeken en ons aandeel in de mogelijkheden tot uitvoering van Gods Woord te aanvaarden"

„Als je dat zou durven zeggen, kwam je in botsing met de kerk of met de mensen, die een andere maatschappij willen oprichten."

„Ik kan met de hedendaagse denkwijze der kerk niet accoord gaan, dus ben ik daar al in botsing mee. Om de maatschappij zoals jij die zou willen, hoef ik mij echter niet bezorgd te maken. Die is zonder erkenning der kracht van de religieuze drang een incompleet geheel en zal haar houding vroeg of laat moeten herzien."

Onder het harken van het barakkenterrein, is Louw met zijn helper in gesprek. Dit is een oudere Häftling met een van rimpels doorploegt gelaat. „Stel je niets van een betere wereld voor," zegt hij moeizaam, „want het leven is één desillusie. Alles wat je jezelf voorneemt, komt anders uit. Alles is een leugen en bedrog. Trouw bestaat niet, Liefde is een woord, waar egoïsme achter schuil gaat. Als je jong bent denk je je

„... want het leven is één dèstillusie.”

eigen lot in handen te hebben, je bent overmoedig, vertrouwt op eigen kracht en inzicht, raakt in vuur en vlam voor alles wat je gemoed een moment kan beïnvloeden. Doch als je het enige malen beleefd hebt, blijkt alles een maar te hebben. Het eeuwige maar, dat overal achter staat, om al het mooie direct weer te vernietigen. Wanneer je oud bent, weet je beter, je leeft nog wel, doch het vuur is weg. Vóór je iets als mooi aanvaardt, zie je het „maar” al.” „Bent U niet te pessimistisch? U zult toch ook wel mooie herinneringen uit Uw leven hebben?” „Ach, wat zijn mooie herinneringen als het „maar” van het heden zegt, dat alles een hersenschim was. Dat ik er met jou over spreek is eigenlijk nutteloos, maar ik heb er wel eens behoefte aan. Hoewel ieder hier genoeg aan zichzelf heeft. Toen ik op 20 jarige leeftijd ging trouwen, was ik vol goede moed. Het leven was mooi. Als je de kunst om te leven verstond, kon je het met z'n beiden net zo goed hebben als je het zelf maar wilde. We hielden toch van elkaar. We zouden alle zorgen samen delen. We waren niet veeleisend, een klein huisje was voor ons al voldoende. In het begin ging alles goed. M'n vrouwtje verzorgde me uitstekend en hoewel ik weinig verdiende en zij erbij uit werken moest gaan, was ons huwelijksleven veelbelovend. Doch toen ons eerste kind geboren moest worden, kwamen de zorgen. M'n vrouw kon er niets meer bijverdienen en m'n salaris alleen was niet voldoende. Toch hielden wij goede moed. Als ik op kantoor goed mijn

best deed, kreeg ik eerdaags misschien opslag of wellicht kon ik ergens anders meer verdienen. Alles liep echter tegen. Het opslag bleef uit en sollicitatiebrieven werden niet beantwoord. Tot overmaat van ramp werd na enige tijd op ons kantoor wegens bezuiniging nog personeel ontslagen. M'n ontslag kon iedere dag een feit worden en hing als een dreiging boven ons jong geluk. Wij bleven echter optimist, straks zouden onze kansen keren. Zij keerden echter niet en m'n ontslagbrief bracht nieuwe zorg. Een baantje bij een levensverzekeringsmaatschappij, dat ik na verloop van tijd wist machtig te worden, bracht ook geen verbetering. De provisie was laag en er was weinig animo. Zo werd ons kind, een jongen, in de drukkende sfeer van zorg en armoede geboren. Hoewel wij trachtten onze bezorgdheid voor de toekomst zoveel mogelijk voor elkaar verborgen te houden, werd m'n humeur er niet beter op en de eerste, ongewild harde woorden waren het gevolg. Ik zal je maar niet vertellen hoe we maanden lang in de narigheid leefden en ieder dubbeltje om moesten keren, voor we het uitgaven. Na een half jaar kwam er echter onverwachts een oplossing. De directeur van het kantoor, waar ik gewerkt had, zocht een dienend-echtpaar. Of dat wat voor ons was? Natuurlijk wilden we dat graag. Het salaris was wel erg laag, doch als we tesamen werkten, konden we in ieder geval ons kind van de nodige kleertjes voorzien. Nu kwam alles weer gauw in orde dachten wij, maar we hadden ons vergist. De vrouw van den directeur liep bij gebrek aan betere bezigheden de hele dag op ons te vitten. Het zilver was niet mooi genoeg gepoetst, de vleugel moest beter afgestoft worden. Zo was het telkens wat anders. Weer kwam een gedrukte stemming ons geluk verdrijven. De enkele avond, die we eens tezamen vrij waren, werd bedorven door de gedachte, straks weer naar die betrekking terug te moeten. Mij begon het slavenleven van: „Ja, meneer, zeker meneer, nog een cognacje meneer,” met de dag meer tegen de borst te stuiten. Als ik meneer's tennisschoenen moest wit maken of z'n prachtige luxe auto stond te wassen, kon ik soms met moeite m'n opstandigheid onderdrukken. Was dit het huwelijksleven, dat ik me voor m'n trouwen gedroomd had? Was ik geboren, om schatrijke mensen als een

hond achterna te lopen, moest mijn vrouw iedere dag smerige karweitjes voor andere mensen opknappen? Ik moest niet opstandig zijn, zei mijn vrouw dikwijls. Dat was dan ook de reden waarom ik het er een half jaar uithield. Toen verdomde ik het, van 's morgens 7 tot 's avonds 9 uur werken en nog praatjes toe, dat was me teveel. We pakten ons goed en verdwenen; tot grote verontwaardiging van mevrouw, die zulke brutaliteit van arbeiders niet gewend was, zo ze zei. Hoe durfden wij ontslag te nemen? Als zij ons dat gaf was het heel gewoon maar wij . . . Nu begon voor ons opnieuw een tijd van zoeken naar werk. Maar waar dat te vinden? Er was overal personeel te veel, zei men ons. Of wij dat ook niet wisten? Natuurlijk wisten wij dat, maar we moesten toch eten? Zo sjokte ik van de ene betrekking naar de andere, m'n vrouw kon niet meer mee, want ons kind, dat al die tijd in een kindertehuis was geweest, moest terug komen. We konden het niet meer bekostigen. Moe en ellendig kwam ik 's avonds thuis. Geen werk, waren mijn enige woorden. De rest van de avond was ik niet meer tot spreken te bewegen. Vervloekt, moest ik toezien, hoe m'n gezin armoed leed, terwijl zo'n platten bankdirecteur bulkte van het geld? Het geld, dat ons leven weer kleur kon geven. Onze schulden kon voldoen en voor ons kind de nodige levensmogelijkheden kon openen. Zou ik nog langer met mijn handen in m'n zakken blijven toekijken, terwijl ik wist, dat in de slaapkamer van de directeursvrouw de sieraden ter waarde van duizenden guldens, voor het grijpen lagen! Dag en nacht lag ik eraan te denken. Eerst een ladder uit de schuur halen, dan het raam openschuiven . . . Hoe alles gebeurd is, weet ik nog niet, maar het liep verkeerd af en de gevangenis stond voor mij open. Toen ik na veertien maanden weer thuis kwam, was ik als een vreemde voor m'n vrouw en kind. M'n vrouw had in die tussentijd een betrekking in een lunchroom gekregen en het kind bij burens gebracht. Ach ja, een knappe jonge vrouw, die jaren achter elkaar niets dan ellende meemaakte en snauwen van haar humeurigen man moest incasseren, wie zal haar veroordelen? Wat was er in haar omgegaan al die tijd? Het meisje, dat thuis nooit zorgen gekend had. Wist een amper twintigjarige vrouw

werkelijk wat ze deed, toen ze met me trouwde? Kon een vrouw dan al van een man houden of hadden we de tijd niet gekregen om de liefde te laten groeien? Dit waren alle problemen voor mij toen ik de brief die ik bij toeval in haar mantelzak vond, gelezen had: „de tijd, die we samen in de lunchroom gewerkt hebben, was heerlijk, maar je hebt gelijk, we mogen het levensgeluk van je man niet verwoesten. Tenslotte moeten wij ook aan het kind denken.” Daarmee was mijn huwelijksleven ten einde. Zij mocht naar hem gaan, ik hield het kind, hem kon en wilde ik niet missen. De jaren zijn voorbij gegaan, grauw en somber. Ik heb gewerkt en gestempeld. Het één wisselde het andere af met regelmatige tussenpozen. Daarna kwam de oorlog, die mij mijn jongen, die voor mij alles op de wereld uitmaakte, afnam. Het is hem niet kwalijk te nemen, vervolgt de man, want het was mijn schuld. Ik had hem niet door de buurvrouw op moeten laten voeden. Denkkelijk had ik moeten hertrouwen. Ik heb het niet gedaan. Ik miste het vertrouwen in de mogelijkheid ooit als gewoon mens te kunnen leven. Wat heeft een stempelaar andersaan te bieden dan ellende?” „Wat gebeurde er dan met Uw zoon?” „Toen de Duitsers ons land bezetten, werd hij als door waanzin bezeten. Soldaat moest hij worden. Schieten, avonturen beleven, z'n hele eenzame, aan vreugde tekort gekomen jeugd verlangde ernaar. Ik kon hem niet tegenhouden. Wilde ook niet. Wat had ik nog voor recht te spreken. Had ik het, door armoede vroeg wijs geworden kind wel ooit iets beters dan ellende aangeboden? Zou ik nu het recht hebben, hem tegen te werken? Moest hij soms ook stempelaar worden? Enfin, hij is gegaan en heeft zich gemeld bij de Waffen SS. Het laatst kreeg ik nog bericht van hem uit Rusland. Een brief met foto. Ik ga een gouden toekomst tegemoet, schreef hij, volgende week zitten we in Moskou. Ja,” spreekt de man langzaam en met nadruk: „het is alles desillusie.” Zijn diep ernstige ogen staren strak voor zich uit, denkkelijk is hij met zijn gedachten ver weg. Ver in het vreemde land, waar de natuur samen met een kruis en een stalen helm zijn laatste desillusie onder een sneeuwpak bedekt. Even is er een pijnlijke stilte tussen de beide mannen. Louw's gevoelige hart is

door het rampzalige in de figuur voor hem getroffen. Om hem wat op te beuren vraagt hij: „kan de commandant niets voor je doen, je zoon was toch soldaat?” „Nee,” antwoordt de man somber, „het maakt voor mij niets meer uit waar ik ben. Voor ik gearresteerd werd, kwam het meisje van mijn zoon altijd zijn brieven bij mij thuis laten lezen. Zij is het, die mij verraadde, toen ik naar de Engelse zender luisterde.” Louw weet niets meer te zeggen, daarom laat hij den man, die in gedachten verzonken op de kruiwagen is gaan zitten, alleen.

Na het avondeten is Louw een van de eersten, die de barak verlaat. Spoedig is hij in gesprek met een joodse medehäftling, die hem vertelt:

„Ik maakte deze ellende al jaren geleden in Duitsland mee, want vóór Hitler aan het bewind kwam, woonde ik in Hamburg. Ik zie de eerste S.A.-mannen nog door de straten marcheren, kerels, die niet langer in de armoede wilden leven, kerels, die voor niets terugdeinsden om hun doel te bereiken. Als dragers van de haat voerden zij ieder door hun leiders gegeven bevel uit zonder bedenkingen of medelij. Had iemand met hen medelij? De banken in het plantsoen zaten iedere dag vol hongerige, werkloze jonge kerels. Wie hield met hen rekening? Toch geen mens! Ieder dacht aan zichzelf, daarom moest er iets gebeuren. Wat, scheen niemand te weten. In Hamburg dacht het grootste deel der bevolking communistisch, doch er was geen geschikte leider. Hermann Thälmann was een slappeling, die geen begrip had van de kracht der arbeiders en alles met praten dacht te bereiken. Wat hij ermee bereikt heeft weet je, hij is gekrepeerd als alle andere vooraanstaande communisten. Tegelijk met hem waren de joden het slachtoffer. Hitler heeft ze bij duizenden tegelijk laten afslachten. Ik zie de Hitlermannen nog de geboycotte jodenwinkels leegroven en de mensen achter zich over straat meesleuren. In die tijd ben ik met mijn gezin naar Holland gevlucht.”

Eerst wisten wij niet hoe wij het hadden. De levensmiddelen waren zo goed als waardeloos en toch konden de arbeiders ze slechts met moeite bekomen. Hoe dat mogelijk was kregen wij echter gauw in de gaten, toen we een courant inkeken en lazen, dat de ministers hier bij voorkeur zich druk maakten

over het probleem of gemengd baden wel of niet toegestaan moest worden. Of we 's morgens wel of niet een vers kadetje bij de thee zouden hebben. O, lach niet, dat kan ik niet uitstaan, was het niet tartend te weten, dat in een goud- en boterland de verantwoordelijke mensen niets beters wisten te bedenken, terwijl in dat grote Duitsland het fascisme uit bittere nood geboren werd. Nodeloos."

„Je moet niet onredelijk zijn, maat, want wat in Duitsland gebeurde konden wij niet voorkomen."

„Nee, maar de tegenstellingen van die tijd blijven een bittere grief en houden een waarschuwing voor de arbeiders in: alle landen zijn van elkaar afhankelijk, sla de sterke werkhanden ineen en laat je niet meer door conservatieve slappelingen misleiden."

„Dat is waar, dat mag ook niet meer gebeuren. Is je vrouw ook hier?"

„Ja, m'n vrouw en mijn twee kinderen, tot mijn spijt wel. Het had anders kunnen zijn, als ik maar genoeg geld had bezeten."

„Dan had je je vrij kunnen kopen, wilde je zeker zeggen?"

„Nee, het vrijkopen der kapitalistische joden is een grote schande, een verraad aan eigen rasgenoten en land. Dat had ik nooit gewild. Als ik zoveel had bezeten, was ik wel ondergedoken, doch dat bedoel ik niet. Voordat de Duitsers hier binnenvielen was ik van plan om met mijn gezin naar Palestina te gaan, doch er is nooit iets van gekomen. Ik had geen geld om via Lissabon de snelste weg te nemen en in Holland stond ik onder aan de lijst van de alijah."

„Je kon natuurlijk beter in Palestina zijn dan hier, maar het moet daar ook niet alles zijn, wel? Altijd oorlog met die Arabieren."

„Ik weet niet in hoever jij met het leven der Palestijnse chalutsiem op de hoogte bent. Maar ondanks gevaar is het toch altijd nog boven dat der Europeese arbeiders te verkiezen. Je moet echter niet denken, dat wij naar een stad in Palestina wilden, ons doel was opgenomen te worden in een z.g. Kwoetsa, een socialistische werkgemeenschap zouden wij het noemen."

„Is het leven er niet duur?”

„Nee, geld speelt daar een andere rol. De arbeiders werken als kameraden naast en voor elkaar, zij leven daar zo goed als in gemeenschap van goederen.”

„Dus de ‚Bellamy’-gedachte wordt daar in toepassing gebracht?”

„Niet precies, doch wel in die geest. De ongetrouwden wonen volgens sexe in barakken bij elkaar, terwijl de getrouwden een huisje ter beschikking hebben. Het eten wordt in één centrale keuken bereid en in gemeenschap genuttigd. Ook de opvoeding levert daar de beste bewijzen voor de mogelijkheid tot vorming van een edeler denkend mens. Dat er nog steeds geëxperimenteerd en verbeterd wordt, is te begrijpen, doch wat er ondanks zware tegenslagen bereikt is, blijft voor iederen arbeider een wegwijzer. Daar, waar de arbeiders rechtvaardig behandeld worden, kunnen bergen werk verzet worden en is veredeling het resultaat.”

Nu de bel luidt neemt Louw haastig van zijn kameraad afscheid en ligt binnen enkele minuten in bed. Het lukt hem de eerste tijd niet om in slaap te komen. Steeds houden zijn gedachten zich bezig met hen, die in het hete Palestina hun ideaal trachten te verwezenlijken.

Louw zit in zijn huiskamer bij de kachel te piekeren. Bah, wat een wereld. Een mens moet strijden voor het goede, dat is onze plicht. Maar soms voel je wel eens behoefte om een lange winterslaap te houden. Plotseling schrikt hij wakker. Heeft hij lang geslapen? Een ongerust gevoel maakt zich van hem meester. Hij rent de straat op en spreekt de eerste de beste voorbijganger aan.

„Wat is hier aan de hand? Was hier vroeger aan de overkant van mijn huis geen grasveld?”

„O ja, vroeger,” zegt de man, „dat was voor de vrede, dat kan wel.”

De man loopt door en de verschrikte Louw blijft achter. Heeft hij zo lang geslapen? Wat is er van zijn vrouw en kinderen terecht gekomen? Ohé, wat een prachtige huizen. Automatisch loopt hij er een binnen. En wat praktisch ingericht.

Geen rompslomp van meubelen, die enkel maar voor sieraad dienen. Maar alles even handig en makkelijk te verzorgen. Door grote openslaande ramen stroomt een zee van licht en lucht naar binnen. Een arbeidersvrouw, die hij goed kent, zit bij het raam te lezen. Hij spreekt haar aan.

„Gaaf U vandaag niet uit werken, vrouw van der Berg?”

„Neen,” antwoordt ze rustig, „ik heb al gewerkt. Het is nu middag en dan ben ik vrij. Iedere vrouw, die geen kind beneden het jaar te verzorgen heeft, is verplicht vier uur per dag te werken. In het vak, dat ze uit vrije wil mag uitkiezen. De rest van de dag is zij geheel vrij.”

„Goed,” zegt Louw, „maar U moet toch koken? Daar bent U toch een belangrijk deel van de dag mee kwijt?”

„Neen, voor middageten zorgt een van de hypermoderne etenskeukens. Alleen extra hapjes maak ik op het bij ons huis behorend electrisch fornuis klaar.”

„Maar hoe zit dat dan met die Mevrouws, waar U vroeger bij uit werken ging? Moeten die nu alles zelf doen?”

„Hoe komt U daarbij, in onze nieuwe maatschappij zijn alle vrouwen, onverschillig hun rang en stand, in verschillende vakken tewerkgesteld. De één werd gemeenschapsnaaister, de ander kokkin, weer een ander werd verpleegster enz. enz. Iedere huishouding is vereenvoudigd. Is er iets aan onze kleding stuk, dan geef in het even bij de gemeenschapsnaaierij af en ga het de volgende dag halen. Klaar is Kees. Zo gaat het met alles. Doordat iedere arbeidersvrouw regelrecht voor het gemeenschapsbelang ging werken, konden de mevrouws hun overvloedige meubelen en levensseisen niet langer handhaven. Zij richten hun huis ook zo practisch mogelijk in en leven nu als iedere arbeidersvrouw. Waarom ook niet? Nu ze aan dit veel waardevoller leven gewend zijn, willen ze niet meer anders.”

„Verdient U niet minder dan vroeger?”

„Neen, toen er een nieuwe maatschappij gevormd werd, begrepen de verantwoordelijke staatslieden, dat men een betere maatschappij niet kan opbouwen door weer met onrecht te beginnen. Er moesten geen kapitalisten meer zijn. Maar dan ook geen arbeiders, die de plaatsen van de kapitalisten in

gingen nemen door in villa's te wonen en hoger lonen te verdienen. Neen, we moesten allen tezamen de oorlogslasten dragen. Daarom bleef het stam- en bonkaartensysteem gehandhaafd, het geld werd afgeschaft. Belasting of huur werd niet meer betaald. Niemand kreeg meer dan zijn medemens. Wat hij op z'n bonnen kon krijgen was z'n loon. De fabrieken fabriceerden iedere dag meer. Steeds hoger werden de levensmiddelenrantsoenen. Steeds meer was er op de bonnen te krijgen. De ene week een mantel, een andere keer een fiets enz. Tot ieder van het noodzakelijkste voorzien was."

„Ik ga weg," zegt Louw. „Bedankt voor Uw inlichtingen."

„Geen dank," antwoordt de vrouw. „De deur aan Uw linkerhand is de buitendeur. Ja, ik zeg het maar even, anders loopt U onze badkamer in. Goedendag."

Op straat valt Louw van de ene verbazing in de andere. Hij ziet twee werkmannen, die hij goed kent, in een grote werkploeg bezig een weg te asfalteren. Ze werken regelmatig door. Hoe is dat mogelijk? Toen ze vroeger in hun gemeentebe trekking iets moesten doen ging alles even langzaam en lam- lendig.

„Hé, wat zijn jullie druk! Het is zeker aangenomen werk, wat?"

De mannen kijken verrast op, dan zegt één van hen:

„Neen, het is voor de gemeenschap."

„O, dus jullie zijn verplicht zo hard te werken?"

„Neen, maar het gemeenschapsbelang is ons eigen belang. Wij werken niet meer als vroeger tegen elkaar, maar met elkaar."

„Alles goed en wel," zegt Louw. „Leiding moet er zijn. Wie van jullie is de baas?"

„Een baas is er niet. Wel heeft een van ons deze week de leiding, maar het is voor één week. De volgende week is er weer een andere leider. Zo krijgen wij in ons vak allen een beurt."

„Maar wie verdient er dan het meest?"

„In onze maatschappij verdient niemand meer dan zijn medemens. Wij hebben allen een goed bestaan, dat nog steeds opgevoerd wordt. Het is nu zaak om de werktijd zoveel moge-

lijk te benutten door goed en snel werk af te leveren. Ons streven is een zo redelijk mogelijk aantal werkuren en zoveel mogelijk vrije tijd."

"Wat doen jullie dan met je vrije tijd? Zijn jullie dan soms door een berg wetten gebonden?"

"Neen, dan zijn wij geheel vrij en kan niemand ons commanderen. Wel zijn we verplicht eens per week met onze vrouw naar een gemeenschapsavond te gaan."

"Wanneer is dat dan?"

"Vanavond om acht uur in het gebouw 'Ontwikkeling', zegt de man en gaat weer aan het werk.

Daar moet ik bij zijn, denkt Louw. Langs drukke winkelstraten lopend ziet Louw, dat alle winkels op de noodzakelijkste levensbehoeften ingericht zijn. Voor een groot raam blijft hij staan. Binnen zijn vrouwen in witte mouwschorten bezig eten te bereiden. Wacht, hij loopt even naar binnen. Tjonge, wat ziet het er hier helder uit. Aha, een vrouw met een band om haar arm komt op hem af. Zeker de directrice.

"Wat is er van Uw dienst?"

"Zoudt U mij iets over deze keuken willen vertellen?"

"Zeker, dit is één van de vele hypermoderne gemeenschapskeukens. Zoals U ziet is zij in verschillende vakken gedeeld, die door glas van elkaar gescheiden zijn. In vak A worden de aardappels gekookt, in B de groente. Vak C braadt het vlees enz. enz. De vrouwen, die U hier ziet werken, zijn na de oorlog in een spoedcursus opgeleid. Groenten en aardappels betrekken we regelrecht van de tuinders. Vet en vlees wordt 's morgens door onze chauffeurs van het abattoir gehaald. Zij brengen 's middags het eten rond. De autogarages zijn hiernaast."

"Bent U hier de directrice?"

"Neen, ik heb voor deze week de leiding," antwoordt zij tot slot. Nu loopt Louw weer op straat. Alle mensen, wie had dat ooit kunnen denken? Iedere vrouw maar een paar uur werken en de rest van de dag vrij, een leven zonder materiële zorgen. Wat een zelfstandigheid bezitten deze vrouwen nu. Even verder blijft Louw voor een groot gebouw staan. Was dit vroeger niet de luxueuze villa van Baron Als-Ik-Het-Maar-Heb tot Egoïst? Het huis schijnt geheel veranderd. En wat een

kinderen spelen daar op dat grote plein! Zeker wel honderd. Zij rijden in speelgoedauto'tjes dat het een lust is. Even aan die verpleegster vragen wat dit betekent. Een beschaafde vrouw staat hem te woord.

„Het is wetenschappelijk vastgesteld, dat er een weg is om een betere mens te vormen, nl. door de opvoeding en door de uitvoering van de wetten, die een rechtvaardige samenleving garanderen. Wij zijn met de opvoeding belast.”

„Zo,” zegt Louw, „dus dit is eigenlijk een soort gesticht?”

„Neen, onze opvoeding heeft niets met vrijheidberoving of dwang te maken. De kinderen genieten hier een vrijheid, groter dan U zich wellicht kunt voorstellen.”

„Dat kan zijn,” zegt Louw, „maar ze missen toch de moederliefde.”

„Dat is niet juist,” antwoordt de vrouw, „ik zou U dat kunnen bewijzen. Maar om alles aan te tonen zou ik U nog heel wat moeten uitleggen en daar is nu geen tijd voor. Genoeg is voorlopig, dat de ouders, door hun ingrijpen in het geestelijk groeiproces van het kind veelal meer kwaad dan goed doen. Een mensenkind is een eenvoudig wezen, dat door de juiste behandeling zich kan ontplooien en door een verkeerde voor het gehele leven bedorven kan worden.”

„Zijn alle verpleegsters, die ik hier zie, in een spoedcursus opgeleid?”

„Ja, maar zo'n cursus is niet eenvoudig. Er wordt van de vrouwen heel wat verlangd. Zij moeten alle wetten der moderne opvoeding op hun duimpje kennen. Het is prachtig werk, maar eist een helder inzicht en een voorbeeldige levenshouding. Ons doel is: ieder aan onze hoede toevertrouwd kind een geestelijk fundament te geven, waarop het later verder kan bouwen ter verkrijging van een persoonlijk harmonisch geheel.”

„Maar hoe zit dat dan met het geloof, zijn al deze kinderen goddeloos?”

„Neen, maar het godsbegrip wordt hun op een heel aparte manier bijgebracht. Angst mogen onze kinderen niet hebben. God is liefde, van dat standpunt gaan we uit.”

„Ja, maar wat zegt de kerk daarvan?”

„Als ik U was, ging ik zelf eens naar de kerk,” zegt de vrouw, „dan kan een geestelijke U de rest vertellen.”

„Dat zal ik doen,” antwoordt Louw en neemt afscheid. Weldra zit Louw naar een geestelijke te luisteren.

„Er is heel wat gebeurd na de oorlog. De mensen, die naar een betere maatschappij streefden, hebben hun overwinning op de oude door egoïsme en domheid verenigde begrippen niet cadeau gekregen. Maar zo ziet men, het heeft geen nut om voor de evolutie de ogen te willen sluiten. Zij loopt als een leidende lijn door de geschiedenis. Zeker waren de geestelijken ook mede schuldig aan de abnormale toestanden. Maar zeg eens eerlijk, wat kon de kerk doen? Zou men naar mij geluisterd hebben, indien ik vroeger tegen de mensen gezegd had: „Jullie zijn allen broeders en zusters en hebben dus de plicht in goede harmonie met elkaar te leven, daarom moeten de rijken maar met de armen delen?” Dat zou nutteloos geweest zijn, nietwaar? De kerk was aan haar tijd gebonden en wachtte op haar bevrijding. Want ook wij konden de kringloop van eenzijdige gedachten niet zó maar doorbreken. Wij waren afhankelijk van het evolutieproces en ons ongeluk was, dat we door de in vroegere tijden aanvaarde denkwijze steeds achter de gebeurtenissen van onze tijd liepen. Zodoende waren we een remmende factor voor onze eigen geestelijke bevrijding. Nu is dat alles voorbij.”

„Zijn er dan nooit geestelijke herders geweest, die het anders wilden?”

„Zeker, zelfs heel vooraanstaande mensen, maar zij misten de nodige kracht. Het heeft geen nut om een storm te ontketenen, die alles zou vernielen, wat we in jaren met opoffering hebben opgebouwd. De verantwoordelijke geestelijken hebben zelf ook een zware strijd onderling gevoerd. Niet met de wapens, maar wel door middel van de rede.”

„Heeft de kerk invloed op de jeugd?”

„Zeker, op bepaalde tijden wordt de jeugd in de godsdienst onderwezen. Het Godsbegrip wordt hun echter geleidelijk bijgebracht. Maar wij hoeden ons er natuurlijk streng voor om kinderen in hun argeloosheid te vertellen, dat er boven de wolken een hel en een hemel is. Dat zou een geestelijke verwar-

ring veroorzaken, want het kind ziet alles in wereldse vorm. Stel je voor, een duivel, die mensen verbrandt of een God, die gevreesd moet worden. Neen, in vroegere tijden, toen de mensen in vele duistere zaken nog geen klaarheid wisten te brengen, kan dat zijn nut gehad hebben, maar nu is dat niet meer nodig."

„Wat is er eigenlijk voor de geestelijken veranderd?"

„Niet veel. Alle geestelijken doen enige uren per dag werk in het belang van de gemeenschap. Administratieve of handenaarbeid, dat maakt niets uit, de keus is vrij. In hun vrije tijd bestuderen ze de moderne denkwijze, die practisch naar de verwezenlijking van Gods Woord streeft en prediken in deze vorm."

„Ja, maar komen er dan nog wel mensen in de kerk?"

„Ja, er is van staatswege een nieuwe kerk bijgebouwd. We konden alle mensen, die naar de preek wilden luisteren, niet meer herbergen."

„Hoe is de verstandhouding tussen Katholiek en Protestant?"

„Door de moderne denkwijze is de scheiding eigenlijk verflauwd, wij streven er toch beiden naar om één God te dienen."

Weer op straat lopende gaat er een gevoel van vreugde door Louw heen. Zouden de mensen elkaar dan eindelijk gevonden hebben? Een paar straten verder blijft hij voor een groot gebouw staan. Hier moet ik het mijne van hebben, denkt hij. Het gebouw binnenlopende opent hij een deur met het opschrift 'Inlichtingen'. In de kamer zit een man achter een lessenaar te schrijven.

„Gaat U zitten," zegt hij. „Wat is er van Uw dienst?"

„Ik zou wel eens willen weten, wat dit voor een gebouw is," zegt Louw, terwijl hij plaats neemt.

„Dit is het Staatsregeringsgebouw, het is in verschillende vakken verdeeld. Vak A zijn de mensen, die de binnenlandse productie regelen. Vak B en C regelen de in- en uitvoer. Vak D onderhoudt de diplomatieke relaties met het buitenland. E en F zijn de ingenieurs en technici, enz. enz. Ieder vak is in cellen verdeeld en iedere cel heeft een aan het vak ver-

wante taak. De vakken onderling onderhouden nauw contact met elkaar."

„Wat een administratie is daar voor nodig."

„Nee, deze staatsinstelling is een voorbeeld van eenvoud en effectiviteit."

„Maar welk vak is dan de eigenlijke regering? Wie deelt de lakens uit? Eén man?"

„Nee, zij regeren, die na de oorlog de algehele leiding in handen namen. Op hen heeft het volk zijn vertrouwen gericht. Natuurlijk is deze groep ook aan wisseling onderhevig, maar dat doet aan de principiële idee niets af. Het mooiste van dit systeem is wel, dat de regerende staatslieden direct contact met de verschillende vakken hebben, wat alleen het algemeen belang ten goede komt."

„Wacht," zegt Louw, „ik begrijp het. Dus de vakmensen, die eigenlijk van hun beroep meer verstand hebben dan de staatslieden, moeten voor hen bukken, terwijl de staatsmannen van de prestaties der vakmensen mooi weer spelen."

„Nee, zo is het niet. Om geen slavensysteem in te voeren is ieder door de gemeenschap beschermd. Het staatsapparaat is precies als een lichaam. De handen zijn nodig om het voedsel naar de mond te brengen, maar de mond is nodig om het voedsel te nuttigen. De staat is verplicht, wanneer hij alles goed wil laten functioneren, ieder orgaan apart te beschermen."

„Maar ieder is het toch niet met de staat eens? Ieder kan, om welke reden dan ook, saboteren."

„Niet mogelijk," zegt de man, „sabotage valt direct op. Daar, zoals ik U reeds zei, de resultaten van elk vak onderling besproken worden. De bedoeling is om door scholing uiteindelijk die mensen te laten regeren, die uit de verschillende vakken zijn voortgekomen, dus het puikje van ons land."

„Nu ja," zegt Louw, „maar dat zal dan nog wel enige jaren duren, is het niet?"

„Hoe lang het zal duren is van veel factoren afhankelijk. Maar in ieder geval hebben ze nu al een belangrijk deel van de regering in handen."

„Hoe kan dat?"

„Als één van de vakmensen een idee heeft, dat voordeel, voor de gemeenschap kan afwerpen, sluit hij het in een verzegelde envelop, doet het in de staatsideeënbus en laat het, zonder zijn naam te noemen, door de staatsmannen bespreken en publiceren. Hebben de staatsmannen bezwaar tegen het nieuwe plan, dan wordt dit bezwaar eveneens gepubliceerd. Wordt het aangenomen, dan kan de man zich bekend maken en eventueel leiding geven om zijn ideeën uit te voeren. Is er echter op dat moment geen materiaal genoeg aanwezig, dan wordt zijn zaak tot nader order uitgesteld, maar zijn leidersrecht blijft gehandhaafd.”

„Hoe gaat het met de mensen, die buiten de staatsvakken werken, zoals fabrieksarbeiders enz.?”

„Die werken volgens dezelfde methode. Als één van de arbeiders een nieuw idee heeft ten voordele van de gemeenschap, kan hij eventueel zelf leiding geven.”

„Nu weet ik er tenminste iets van. Bedankt voor de inlichtingen. Goedendag.”

Buiten gekomen ziet Louw een kennis.

„Hé, Jan, hoe gaat het? Wat voor werk doe jij tegenwoordig?”

„Ik ben chauffeur bij één der hypermoderne etenskeukens. Ik breng 's middags warm eten en brood rond.”

„Brood ook?”

„Ja, alle bakkerijen van onze stad zijn in vier centrales verdeeld. Het gebakken brood wordt vers bij het middageten afgeleverd. Dat is voor 's avonds en de volgende ochtend.”

„Wat doe je met je vrije tijd?”

„Dan studeer ik op de landbouwschool. De landbouw heeft mij altijd getrokken, als ik er genoeg van weet, zeg ik het chauffeursvak vaarwel.”

„Maar had jij geen zoontje? Waar is dat nu?”

„Die wordt opgevoed in één der vrije tehuizen. Aanstaande Zondag is hij weer de gehele dag bij ons. Dan gaan we toeren.”

„Wat, toeren?”

„Iedere arbeider kan bij de gemeenschapsgarage een luxe auto halen. Natuurlijk niet iedere dag, want het gaat volgens

alfabet. A.s. Zondag ben ik aan de beurt. Ik krijg benzine voor 120 kilometer."

„Maar man, wat een overdadige luxe. Stel je voor, een arbeider, die eens in de twee weken een auto tot zijn beschikking krijgt."

„Luister goed," zegt Jan, „een mens heeft de plicht om volgens bepaalde wetten te leven, maar is geen slaaf van zijn dagelijks werk."

„Dat is waar," zegt Louw, „maar ik zal je niet langer ophouden, tot kijk!"

„Tabeh," zegt Jan en stapt een winkel binnen.

Spoedig staat Louw weer voor zijn eigen huis. Daar zit zijn vrouw aan tafel te breien. Nu ze hem ziet, is ze niet eens bijzonder blij. Ze zegt alleen:

„Kom gauw binnen, schat, dan zal ik een kop koffie voor je inschenken."

Louw weet niet, wat hij hoort. Van verbazing blijft hij voor de tafel staan.

„Maar vrouw, hoe zit alles eigenlijk in elkaar?"

Zijn vrouw schijnt hem niet te horen, maar gaat gewoon door met haar bezigheden. Een panische angst grijpt Louw aan. Hij haalt zijn longen vol lucht en roept zo hard hij kan:

„Vrouw, vrouw, geef eens antwoord!"

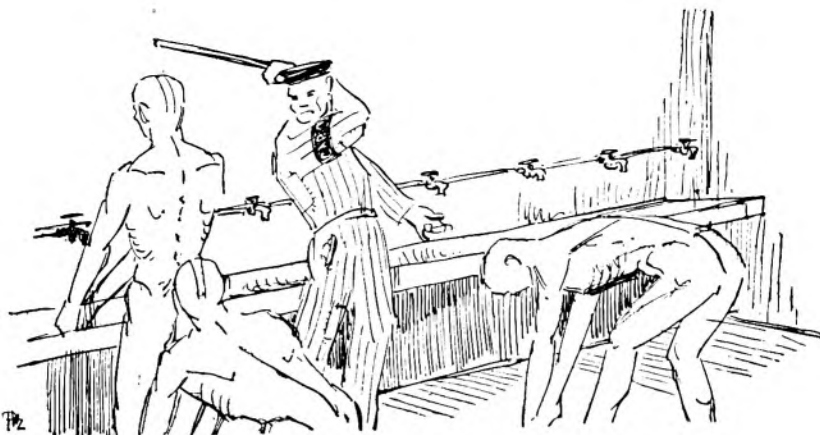
Ruwe handen schudden hem door elkaar.

„Akelige schreeuw, hou je kop dicht midden in de nacht. Ben je gek geworden?"

Hij heeft gedroomd, het zweet staat hem op z'n voorhoofd.

Nauwelijks is Louw ingeslapen, of hij wordt voor de tweede keer wakker geschreeuwd.

„Los, eruit!" Voeteninspectie. De voorman geeft het bevel en slaat tevens een man in zijn gezicht. „Vuile smeerlap, los je poten sauber maken. De man rent naar het wasruim met twee handen zijn afzakkende onderbroek vasthoudend. De slaapzaal is in enkele seconden een verstoord mierennest. De Häftlingen rennen door elkaar naar de eetzaal, waar de blokoudste hen al met een zware stok opwacht. Ieder, die geen paar eerste klas heldere voeten kan tonen, krijgt er van langs.

„Los, Drekzakken, sauber machen!”

Een man met blauwe lidtekens, overgehouden van genezen zweren, krijgt een dubbel portie. De blokälteste gunt zich geen tijd om goed te kijken. „Los, blöde drekzakken, allen naar het wasruim, alles uittrekken.” In het wasruim is het een geplas van belang. Dertig kranen lopen tegelijk. De voorman dringt zich tussen de opééngedrongen, elkaar wegduwende naakte Häftlingen, zijn stok zwaait hij als een tomahawk boven zijn hoofd. „Los, drekzakken, sauber machen.” De Häftlingen duwen elkaar van de kranen weg. „Zo al schoon genoeg, man.” „Stik vent, zijn het jouw poten?” Nu verliest de blokoudste zijn geduld. Het heeft hem zeker alweer lang genoeg geduurd. „Los, in de bedden.” Vele Häftlingen rennen de slaapzaal weer in. Anderen blijven onthutst staan. „Ik ben nog niet klaar!” Pats, de stok heeft de dichtst bij den blokoudste staanden man met een vuurrode streep over zijn rug getatoueerd. „Los in de bedden, los!”

Op het ochtendappèl is er weer iets bijzonders.

„De trommelslager, vooruit, de trommelslager uit barak 19A, waar is hij!?”

„Ja, hier.”

De blokoudste duwt een Häftling, die zijn nummer heeft horen afroepen, doch uit verstandelijke overweging geen antwoord gaf, de rij uit.

„Los, bij den commandant komen.”

Terwijl de slagwerker wegrent gissen de achterblijvenden, waarom hij geroepen werd.

„Ach, die vent moet natuurlijk voor den commandant spelen.”

„Neen,” zegt een ander, „ik ken hem goed. Dat is een beroepslijntrekker. Hij zal wel op slapen betrapt zijn.”

„Wacht,” zegt een derde, „ik heb het in de gaten. We krijgen een mop muziek. Er staat al een trom voor hem klaar.”

De uitgeroepen slagwerker is nu den commandant, die onder de poort met vier officieren en zes hollandse bewaaksters een gesprek voert, genaderd. Hé, wat is er aan de hand? Eén van de meisjes blijkt een Häftling in vrouwenkleding te zijn. De vermomde Häftling, die op bevel van den commandant zijn gezicht moet poederen, rilt van nervositeit. De omstanders amuseren zich kostelijk.

„Ha, ha,” lacht een officier, „die kaaskop wou vluchten, ha, ha.”

Een Hollandse bewaakster meent ook iets te moeten zeggen. „Los, hier heb je een lippenstift, ga je lippen rood maken, los.”

Terwijl de man zich schminkt en de omstanders steeds vrolijker worden, kijkt de slagwerker op enige afstand toe. Wanneer hij echter ziet, hoe de verklede gevangene steeds zenuwachtiger wordt en zijn tegenwoordigheid van geest dreigt te verliezen, stapt hij vastbesloten op den man toe. Alles om hem heen negerend zegt hij: „Kop op, maat, geef ze geen kamp. Doe alsof je het zelf ook leuk vindt.”

Het lachen is direct verstomd. Alle ogen richten zich afkeurend op den pretverstoorder. Rang, een vuistslag van een officier treft hem midden in zijn gezicht, Rang, een tweede doet hem in het zand bijten. De stem van den commandant, die de voorgenomen pret niet door dit incident wil laten bederven, spaart hem een derde slag.

„Los, niet meer slaan, maar melding maken. Los!”

Een melding is spoedig geschreven. Nu beveelt de commandant, dat de slagwerker met de trom voor zijn buik naast den Häftling in vrouwenkleden over de appèlplaats moet marcheren. Een officier vult het bevel aan door te zeggen:

„Kom op, juffrouw, schreeuw, dat je er weer bent en jij, slagwerker, goed lawaai maken. Los.”

Wanneer het bevel uitgevoerd wordt heeft het gezelschap weer pret. Na korte tijd is de aardigheid er echter af en klinkt het commando:

„Ophouden en afmarcheren.”

Onder het marcheren hoort Henk de reden van deze ver-toning. Een jonge kerel, die de zaak van de vrolijke kant schijnt op te nemen, zegt tegen zijn maat:

„Zag je die blauwe directoire onder zijn rok uithangen? Donders, wat een mop. En dan te denken, dat die vent in die kleren over straat gelopen heeft. Om je dood te lachen.”

Een ander protesteert: „Zo moeten jullie er niet over praten. Denk eens in, wat de reden wel kan zijn, waarom hij gevlucht is. Misschien had hij zijn leven kunnen redden en wordt nu doodgeschoten.”

Een antwoord is onverstaanbaar, want een ander over-stemt het.

„Aan de Moerdijk is een nieuw werkkamp, het moet er wel beter van eten zijn dan hier. Op het transport daarheen is die mandoor de trein-W.C. ontsnapt. Bij een burger heeft hij die vrouwenkleding gepikt, maar nou heeft-ie een strop, want bij het onderzoek naar de reden van zijn vlucht is het uitgekomen, dat hij een jood is, en met een vals persoonsbewijs in het kamp zat. Ze hebben hem bont en blauw geslagen. Met het eerstvolgende transport moet hij naar Polen.”

„Onkruid wieden is een gezond karweitje”. Henk de Vries spreekt zijn maat aan. Hij zit van ochtend tussen de groenten in de tuin, die ten behoeve van de soldaten is aangelegd. In onze huidige samenleving moet ook nodig gewied worden.” De aangesprokene komt moeizaam overeind, wrijft zijn pijnlijke rug en zegt somber: „Ik begrijp niet, waar jij het ver-trouwen in een betere toekomst vandaan haalt, ik zie niets dan algehele afbraak, degeneratie en ellende. Hoe zal uit deze poel van bedrog en egoïsme ooit iets goeds groeien? Eerder zal men veronderstellen, dat de mens zijn hoogtepunt gehad heeft en nu met een sneltreinvaart de afgrond inrent. Kijk

„Kijk eens naar vroeger tijden.”

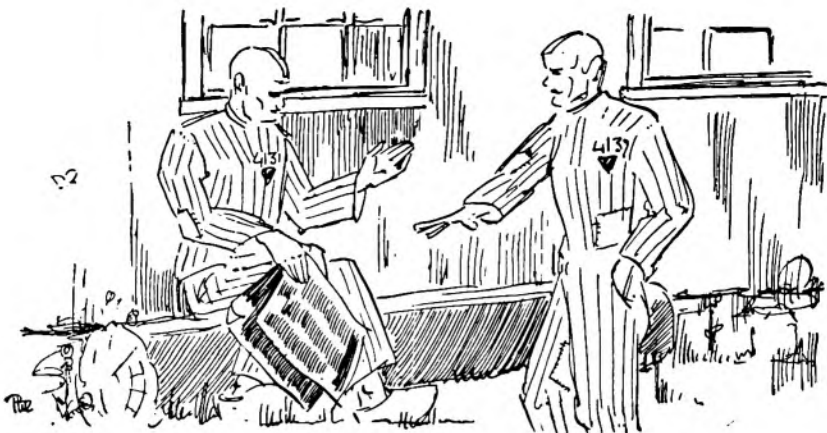
eens naar vroeger tijden. Wat een geweldige componisten had men toen niet, Mozart, Wagner enz. enz. In deze tijd is niemand meer met deze mensen te vergelijken. Ook op het gebied van techniek weet men niets beters meer te verzinnen dan moordinstrumenten.”

Terwijl zijn maat sprak, is Henk ook opgestaan. Nu antwoordt hij met vuur in zijn stem: „Op het gebied van techniek zijn wel belangrijke vorderingen gemaakt, maar je hebt gelijk de wereld wordt er niet beter op. Waar men ook kijkt, ziet men zenuwachtige, gejaagde mensen. De hamer van vader tijd bonkt in hun hoofden, voor rust en bezinning is geen tijd, we moeten voort, voort, altijd maar sneller. Wie vandaag een nieuwe machine koopt is morgen weer uit de tijd. De concurrent heeft alweer een snellere. Even rustig nadenken het leven be- en doorleven, geen denken aan, voort, voort, het rad van de tijd grijpt ieder mens. Ook de componisten en uitvoerende musici. Wat Beethoven, wat Wagner! Geen tijd voor! Jazz, swing, het muzikaal genot is maar even. Muziek is ontspanning voor korte tijd. Amusementsschlagers aan de lopende band.

Waarom de gejaagde, vermoeide geest naar vervlogen tijden terug te voeren? Tijden van rust en inspiratie voor den enkeling. Tijden van stuwning naar het groots gebeuren door componisten doorleefd en vastgelegd. Onze geest is anders, zij vernietigt juist iedere noodzakelijke voorwaarde tot de vorming

van iets groters en schoners. De mens is ondergeschikt aan machines. Ondergeschikt aan het geld, bezinning voor oude mensen, onpractisch, en zakelijk. Hoeveel kan ik daarmee verdienen als ik het doe? Wat verspeel ik als ik het niet doe? Wat voor woorden zijn dat? Rust, meester over de techniek. Kletspraat! Geld verdienen, granaten, bommen fabriceren, dát land moet eronder, die mens moet dood! Wanneer men een ogenblikje tijd krijgt om vanuit een rustig plekje op dat gewarrel neer te kijken, moet het ieder wel eens bang te moe worden. Waar moet dat heen? Wat blijft er voor ons mensen nog anders over dan zelf ook mee te jagen? Men kan zich daar niet aan onttrekken. De mens is ondergeschikt en afhankelijk van ontelbare factoren. Dagelijks komen mensen met piet-leutige dingen aan je hoofd zanikken en verlangen dat ook jij je daar druk om zal maken. Doe je dat niet, dan noemt men je onverschillig of dom. Men keert zich van je af en de nadelen zijn aan jouw kant. Er is geen weg om als mens rustig je gang te gaan, iedere dag, die ons gegeven is als iets moois en goedste beleven. Men wordt eenvoudig meegesleurd, dat is het leven. Neen! Dat is niet waar! Dat kán niet, dat mág niet waar zijn! Dat is een grove Godslastering! De mens is niet op de wereld om door het slechte gestuwd te worden, wij moeten en kunnen ons daartegen verzetten. De mufte, vunzige lucht om ons heen zuiveren, machines beheersen. Werktijden verkorten, medemensen ontwikkelen. Eerst na periodes van rust en bezinning zal het grootse in den mens weer op een nieuwe manier herboren worden, want rust en bezinning is het fundament van al het schoons door mensen voortgebracht.

Terzelfder tijd dat Henk met zijn maat van gedachten wisselt zijn er een paar nieuwe Häftlingen in het kamp gearriveerd. Een van hen is de 32-jarige Peter Boerhave. Tezamen met enige daders van een overval gearresteerd, is hij wegens gebrek aan bewijzen naar Vught gestuurd. Achter de barak lopend lacht hij grimmig in zichzelf. Aan het feit, waarvoor de Duitsers hem vasthouden, heeft hij part noch deel. Eerst-daags moeten ze hem toch weer vrijlaten. Het is maar goed, dat ze niet weten wat een goede vangst ze met hem gedaan hebben. Talrijke onderduikers lopen met door hem vervalste

„Nog iets bijzonders?”

passen en persoonsbewijzen in hun zak. Als hij weer vrijkomt, begint hij weer opnieuw. Hij zal de moffen bevechten waar hij kan. Met haat in zijn hart kijkt Peter een in de verte fietssende soldaat na. Wacht maar vriend, mijn tijd komt ook. Het is spoedig uit met je „Herren”-illusies. Berlijn gaat van de kaart en Hitler komt aan een lantaarnpaal te hangen. Zo denkend wendt hij zich tot een Häftling, die tegen een barak geleund een courant zit te lezen. „Nog iets bijzonders?” De Häftling, die Dolf de bijbelvorser blijkt te zijn, kijkt geprikkeld op. Vervelend, als je zit te lezen en iemand leidt je af. Het van spanning getuigende gezicht van Peter ziende, houdt hij echter een afwijzend antwoord terug. „Kom naast me zitten, maat. Neen, niets bijzonders. Of ja, eigenlijk wel, maar je kunt er niets van op aan. Die Duitsers schrijven zo veel en wij, Hollanders, vliegen zo vaak ergens in; wat ook heel goed te begrijpen is. Wij willen zo graag iets lezen, dat voor ons voordelig is. Maar wacht, ik zal je wat voorlezen. Hier staat, dat Turkije de vrijheid wil behouden om met Engeland zaken te doen en zich niet door andere banden dan de met Duitsland gesloten handelsovereenkomsten wil laten binden. „Wat denk je daarvan?” Wat Dolf er zelf van denkt hoeft hij niet uit te leggen. Peter staat al in vuur en vlam en zegt woedend: „Die Turken zijn demagogen. Waarom komen ze niet voor de dag? Nu moeten ze ook de oorlog aan Duitsland verklaren.

Wat hebben wij aan dat geleuter over handel of geen handel? Ze moeten . . ." Het medelijdend hoofdschudden van Dolf ontnemt Peter de moed om door te gaan. Er komt een achterdochtige blik in zijn ogen. Zou hij soms te veel gezegd hebben? Hij moet oppassen, er zijn ook verkeerden. Dolfs woorden stellen hem in dit opzicht echter gerust. „Wind je niet zo op, kerel. Wat jij of ik wil, doet aan het sneller beëindigen van de oorlog niets toe, zo lang de meerderheid van het mensdom zijn kracht in geweld blijft zoeken en Gods Woord voor vernietigingsdoeleinden misbruikt wordt, zullen we genadeloos zijn overgeleverd aan de slechtste elementen onzer samenleving." Ach, Peter heeft het door. Een „rooie". Meteen maar laten merken, dat hij met dat gestook niets te maken wil hebben. Goed afblaffen, daar hebben ze niet van terug. Na even diep adem gehaald te hebben zegt hij krachtig: „Wat wil je me nou vertellen? Wou je soms liever, dat de moffen hier de baas waren? Heb je dan soms meer vrijheid of moeten de communisten het hier voor het zeggen krijgen? Heb je nog niet genoeg geleerd van wat er in Rusland gebeurd is? Kerken verbrand en intellectuelen gefusilleerd. Als je dáárvoor bent, zeg het dan meteen rechtuit, maar zaai niet in het geniep de onrust, in de hoop na de oorlog je slag te slaan, want dan ben je bij mij aan het verkeerde adres." Nu Peter opgewonden zwijgt en een flink protest terugverwacht, wordt hij echter teleurgesteld. „Vriend," antwoordt Dolf rustig, „ik heb zo'n idee, dat jouw agressieve houding op een misverstand berust. Het kan niet in je bedoeling liggen ieder, die het niet direct met je eens is, te veroordelen. Beslist heb je nog geen idee van wat er eigenlijk in de wereld te koop is. Ik waardeer het echter dat je opkomt voor hetgeen wat jij als goed beschouwt. Maar wees gerust, ik zou ook niet willen, dat de kerken in brand gestoken werden, doch als we daarover praten, laten we Rusland er dan buiten laten, want hoe kunnen wij weten, wat daar wél of niet gebeurd is. Wanneer de mensen, die vroeger de communisten voor beestmensen uitscholden, nu met hen dwepen, past het ons immers niet meer om aan hun vroegere woorden enige waarde te hechten? Neen, laten we liever voorzichtig zijn met ons vooroordeel. Neem nou bijvoorbeeld de

katholieke kerk in ons land. Zij heeft alle N.S.B.-ers in 't geheim laten waarschuwen, dat ze, indien Duitsland de oorlog verliest, bescherming kunnen vinden in de kerk, tot ze aan de bevoegde instantie zullen worden uitgeleverd." „Nou, en wat zou dat?" „Heel veel, want wat zou jij zeggen, als een door de N.S.B. getarte menigte een kerk in brand zou steken. Dat hebben de „rooien" gedaan?" „Ach man, je kletst. Ons volk is niet zo bloeddorstig." „Nu spreek je jezelf tegen, want als dat zo is, hoef je toch ook geen angst voor de „rooien" te hebben?" „Nu ja, ik wil daar niet verder op doorgaan. In ieder geval zal ik altijd voor de vrijheid opkomen en me niet voor zogenaamde arbeidersbelangen laten misbruiken, want de meeste arbeiders, die op het kapitalisme schelden, hebben alleen de pest aan het geld, omdat ze zelf niets hebben. Waren ze zelf rijk, dan was de wereld waarschijnlijk nog een beetje beroerder." Hiermee denkt Peter welsprekend genoeg geweest te zijn. Hij staat op om weg te gaan. Dolf laat hem echter nog niet gaan, maar zegt: „Het doet me genoegen met jou kennis gemaakt te hebben en ik hoop nog eens meer met je te praten. Doe me echter een plezier en neem het woord „rooie" niet te gauw in je mond. Het kweekt zo vaak misverstanden en je voor rede afkerige houding is in strijd met de door ons allen zo vurig begeerde vrijheid. Maar tot kijk, ik zal je niet langer ophouden." Als Peter een korte, onverstaanbare groet terugmompelt en zich naar zijn barak terugspoedt, denkt hij vastbesloten: Ik laat me toch niet door jou opsteken, maat. Leve de vrijheid.

De volgende dag.

„Neen, hier kun je niet meer bij." Een man duwt Louw op de appèlplaats uit de rij. „Dit is het Eisenbahn commando. Bij die andere groep moet je zijn." Louw loopt de rij langs en sluit bij de achterste aan. Van ergeis balt hij zijn handen. Waar bemoeit die kerel zich mee. Bij ieder commando heb je zo'n capovriendje, die voor een stukje brood dat hij extra krijgt de boel voor den capo regelt. Ontvangt één van de commando's 's avonds opdracht om buiten het kamp te gaan werken, dan schrijft het capovriendje de nummers op van

hen, die mee mogen. Ieder, die de volgende dag nog niet opgeschreven staat, maar toch graag mee wil, is dan verplicht om zo'n vent een paar sigaretten te geven. Doet hij dat, dan wordt één van degene, die niets gaf, uit de rij geschopt en de gever komt daarvoor in de plaats. Louw bijt van ergenis op zijn lip. Dat je zo'n schoft nou niets kunt doen. Je moest eigenlijk . . . „Hè maat, sta jij wel opgeschreven?” De man naast Louw stoot hem aan. Uiterlijk kalm geeft Louw antwoord: „Natuurlijk, wat dacht je dan?” „O, ik dacht dat je een nieuwe was en nieuwen mogen hier niet bij aansluiten.” Daar Louw niets meer zegt, maar recht voor zich uit blijft kijken, is het gesprek hier mee afgelopen. Nog zo'n bezorgde medehäftling, denkt Louw. Als er één of ander mooi baantje is, wil ieder vertellen wat wel of niet mag. „Du . . .” Louw schrikt van de zware stem van den voorman. Een grote, grove kerel met brede schouders en een neus alseen beroepsbokser, trekt hem achteruit en kijkt hem onderzoekend aan. „Bist du neu?” Een felle opstandigheid tegen de heersersblik, waarmee hij aangekeken wordt, laait in Louw op. „Nein,” liegt hij, „ik ben altijd bij dit commando geweest.” De voorman is overtuigd. Nu pakt hij den man, die net goede raad aan Louw gaf ruw aan zijn arm en herhaalt zijn vraag. De man slaat schuldbewust zijn ogen neer en zegt: „Neen, ik ben nog nooit bij dit commando geweest, maar ik ben een vriend van Dorus”. „Ach was,” de voorman duwt den Häftling met een flinke zet de rij uit. „Dorus hat gar nichts zu sagen, Scheisze. Allemaal eben aufpassen: Still gestanden!” Als alle mannen stram in de houding staan, telt de voorman nog éénmaal het aantal. Dan klinkt het commando: „Abmarschieren!” De groep van vijftig man verlaat het kamp.

Nadat ze de laatste prikkeldraadversperring achter zich hebben, haalt Louw weer verlicht adem. Ondanks de honger voelt hij zich weer helemaal bijkomen. „Ha, hier is het café „De IJzeren Man” weer” zegt de man naast hem. „Wat is het hier mooi, zeg. Kijk eens naar het water aan de overkant. Nu de zon er op schijnt, lijkt het wel zilver.” Inderdaad, de man heeft gelijk. Een prachtige licht golvende waterplas, omzoomd met groene biezen, geeft den gevangene het idee van ruimte en

„De gevangenen kijken hem verlangend na . . .”

vrijheid. Ja, hier moest je kunnen gaan zwemmen of zeilen. Een spierwitte meeuw strijkt in scheervlucht op het water neer. Even een snelle beweging van zijn ranke kop en ruts... met een spartelend vischje in zijn snavel, stijgt hij weer op. De gevangenen kijken hem verlangend na. Eén zijn ze in gedachten. Zo moest je kunnen vliegen, opstijgen, de lucht in. Niet gebonden aan plaats of menselijke wetten. Geen zorg of angst voor de toekomst. Geheel vrij in de oneindige ruimte. Terwijl Louw de vogel nakijkt, gaat er een gemompel door de rijen. De mannen, die voorop lopen, geven een bericht door: „Opletten, er staan in de verte een paar vrouwen.” Nu is de vogel vergeten. Ieder is in spanning. Zou mijn vrouw er ook bij staan? De naast Louw lopende man trekt hem zenuwachtig aan zijn jasje. „Waar staan ze? Hoe zien ze er uit? Ik heb mijn bril niet bij me, zie je.” Louw geeft een kort verslag. „We zijn er nog een klein eindje van af. Zo te zien is de één 'n dikke, oudere vrouw in het zwart gekleed, met een rode gelaatskleur. De andere is jonger, ongeveer dertig jaar. Ze draagt een lichte regenjas en een blauwe hoofddoek. De derde is een meisje van 16, 17 jaar met blond haar en een bril op.” Nu de Häftlingen de vrouwen op korte afstand genaderd zijn, kijken deze met hun betraande ogen strak voor zich uit. Schuw nemen de gevangenen de vrouwen op. Een soldaat met een hond aan een riem spoedt zich met grote passen naar de vrouwen toe. „Doorlopen, vooruit, niks te

zien. Los!" Nu zijn de Häftlingen de vrouwen gepasseerd. Omkijken is te gevaarlijk, een melding is gauw geschreven. Hier en daar durft iemand weer een gesprek te beginnen. „Ja, daar moet je net bij die rooie hondenführer mee komen, nogal een mooi mens, neen, mijn vrouw was er niet bij, gelukkig.” „Zeg dat maar niet te gauw, ze kan nog wel aan het station staan” zegt een ander. „Gaan we daar dan naar toe?” „Ja, we moeten balen stro lossen,” is het antwoord.

„Wat is Vught toch een vriendelijk plaatsje,” merkt iemand op. „Was jouw vrouw er niet bij?” „Nee, ik woon helemaal in Leeuwarden, de reis is te lang en het risico te groot, dat je elkaar toch niet te zien krijgt. Maar je hebt gelijk, ik zou hier best willen wonen.” „De mensen zijn hier eerste klas” vervolgt de man uit Leeuwarden. „Ze hebben al heel wat voor de Häftlingen gedaan”. „O ja? Daar wist ik niets van.” „Er is hier een comité, dat regelmatig pakketten stuurt aan hen, die niets van thuis ontvangen. Vaak vermelden ze niet eens de afzender. We kunnen hen niet dankbaar genoeg zijn. In dit kleine plaatsje wordt de naastenliefde in praktijk gebracht.”

Ondertussen is het station bereikt en beginnen de Häftlingen met het lossen der wagons. Louw loopt onder een grote baal. „Halt!” Een soldaat houdt hem tegen. „Zet neer die baal. Los, je zakken leeghalen!” Voor Louw weet wat er aan de hand is, heeft de soldaat zijn zakken gefouilleerd. „Neen,” zegt hij, „je hebt geen briefje bij je, jij kunt die burger gaan helpen met tellen. Maar denk er om, probeer niet te vluchten, want vóór je het weet, ben je een lijk. Ik houd je in de gaten.”

Hoe de spoorwegbeambte het zo gauw voor elkaar heeft gebokst, weet Louw niet, doch binnen korte tijd, zit hij in een wagon, achter een baal stro een briefje aan zijn vrouw te schrijven. De beambte kijkt voor hem uit. Even later fluit hij waarschuwend tussen zijn tanden. Louw is gelukkig net klaar. Onderhand dat de beambte zich naar de post spoedt, kruipt hij achter de baal vandaan, stapt uit de wagon en laat volgens afspraak het briefje tussen de rails vallen. Na enige tijd komt hij naar dezelfde plaats terug, het briefje is weg. De beambte, die even verder met een lijst in zijn hand staat toe te kijken,

knipoogt even: Het is in orde. Louw's hart klopt van vreugde. Nu heeft zijn vrouw gauw bericht. Gelukkig zijn er nog genoeg oprechte Nederlanders, die altijd tot helpen bereid zijn. Hij weet nu zekerder dan ooit, dat de geest van verzet tegen onrecht en vrijheidsberoving blijft voortleven. Een volgende baal stro ligt binnen enkele seconden op Louws rug en welgemoed stapt hij er mee weg.

Om kwart voor twaalf marcheren de gevangenen kamp Vught weer binnen. Geheel achteraan lopen twee mannen, die tussen hen in een doodsbleke medehäftling dragen. Tot na het appèl steunt de man op zijn twee kameraden, dan wordt hij naar de ziekenzaal gebracht. Op de terugweg lopen de twee helpers zwijgend naast elkaar. Eén van hen is Louw. Sombor zijn z'n gedachten. Zo ongemerkt krijgt je gezondheid hier een klap voor 't hele leven. Iedere middag zo'n half bakje watersoep en 's avonds vier dunne sneedjes brood is te weinig om dit slopende leven te kunnen volhouden. De pakketten, die regelmatig binnenkomen, zijn voor velen een uitkomst. Anderen, die niet zoo gelukkig zijn, om een pakket van thuis, van Vught of het Rode Kruis te ontvangen, gaan zienderoog achteruit. Op zoveel duizenden gevangenen merk je het niet, dat er maandelijks mensen aan ondervoeding sterven.

Weldra hebben de mannen hun barak bereikt en begeven zich naar de eetzaal. Tot Louws verwondering ziet hij, dat er niet alleen Häftlingen in de zaal zitten te eten, doch ook enige mannen in uniformen van het voormalig Nederlandse leger. Naast één van hen neemt hij plaats. Een sterke carbol-lucht dringt Louw's neus binnen, het liefst wil hij ergens anders gaan zitten, doch zijn nieuwsgierigheid is groter! „Weer in uniform? Is Duitsland gecapituleerd?” De aangesprokene slurpt met een onverschillig gezicht de watersoep van zijn lepel, kijkt Louw met nietszeggende ogen aan en antwoordt: „Onze pakke motte uitgegast worde, tot zolang houe we die kloffies an.” Daar Louw's nieuwsgierigheid nu bevredigd is, besluit hij toch maar ergens anders plaats te nemen. Nauwelijks zit Louw te eten, of de voorman schreeuwt: „Luizepatiënte aantreden!” Alle „militairen” staan op en

„In die uniformen hebben onze jongens tegen de moffen gevochten . . .”

verlaten de barak. De Häftling, die tegenover Louw aan tafel zit, kijkt hen met bedroefde ogen na. Dan wendt hij zich tot Louw en zucht: „Ach, ach wat zijn we allemaal gedegradeerd. In die uniformen hebben onze jongens tegen de moffen gevochten. Ja, velen zijn er in gestorven. Nu worden ze gebruikt, om luizenpatiënten te verschonen.” Louw knikt en gaat verder met eten: „Ja, de fascistten zijn niet kieskeurig in de middelen om hundoel te bereiken. De uniformen kunnen ze besmeuren, doch de offers voor de goede zaak gebracht, verminderen daardoor niet in waarde. Eerder blijkt uit alles hun grote noodzaak.”

Onder het eten zijn twee gevangenen de zaal binnengekomen. Ze dragen een grote, koperen ketel tussen zich in en plaatsen deze voor de eerste tafel. Eén van hen commandeert: „Overschep halen, los!” Het is verbluffend, hoe gauw alles in zijn werk gaat. Binnen enkele seconden is de ketel van alle kanten bestormd. De Häftlingen dringen en stompen elkaar om het eerste wat eten te bemachtigen. Iemand wordt zelfs over de ketel heengeduwd, de soep zit in zijn haar. Daar komt de blokoudste tussenbeide: „Los, alles raus, nichts verteilen, los!” Buiten neemt iemand verontwaardigd het woord: „Hebben jullie het nu gezien. Toevallig was er in de ziekenbarak wat eten overgebleven. Als jullie voor één keer solidair waren geweest, hadden we allemaal wat gekregen. Nu gaat het onze neus weer voorbij. Eigen schuld.”

Louw verlaat zo gauw mogelijk het gedrang en gaat achter de barak in de zon zitten.

„Zo vriend, aan het zonnebaden?”

„Ja, zo je ziet. Nog een paar minuten, de bel kan elk ogenblik luiden voor het middagappèl. Hoor, daar heb je hem al.” Louw staat op, maar zijn maat blijft rustig zitten. „Maak je toch niet te sappel” zegt hij onverschillig, als er gewerkt moet worden, laat de moffen het dan zelf doen.” „Wil jij hier dan blijven?” „Ja natuurlijk, alleen ’s morgens om zes uur, ’s middags om twaalf uur en ’s avonds om zeven uur is er appèl, de overige keren wordt niet geteld.” „Is het niet gevaarlijk om hier te blijven zitten?” „Wel neen, ik druk hem iedere middag.” „Wat ga je dan de hele middag doen?” wil Louw weten. „Ik ga bietsen, of schooiën kun je het ook noemen. Een zwervende hond vindt altijd nog wel wat.” Daar de man er geen prijs op schijnt te stellen, dat Louw met hem mee gaat, blijft deze nog een uurtje in de zon zitten en trekt dan op onderzoek uit.

Als de kat van honk is, viëren de muizen feest, is een oud gezegde. Dat geldt ook voor de drie Häftlingen, die van de afwezigheid van den blokoudste dankbaar gebruik maken, om in het wasruim een paar georganiseerde aardappels te poffen. Ai, dat ruikt best. Ongevraagd wordt Louw medepoffgenoot. Een gevangene, die af en toe bij de deur gaat kijken of er onraad is, geeft hem een paar Pellkartoffeln. Een ander voorziet hem van raad. „Niet te veel eten, vriend anders krijg je een abonnement op de W.C.” Louw knikt begrijpend en begint op de hevig snorrende kachel te poffen. De anderen, die niet meer als een door henzelf opgelegd rantsoen durven eten, gaan bij de kachel zitten suffen. Wat heerlijk deze schijnbaar volmaakte rust . . . Haastige stappen op het barakstraatje doen henechter overeind springen. Een Häftling uit een andere barak komt hen waarschuwen: „De officier van dienst inspecteert de barakken”. „Sodemieter, daar heb je hem al” roept iemand. „Gauw het achterraam uit.” In een wip zijn ze door het raam gesprongen en naar alle kanten verspreid. Samen met een medegevangene heeft Louw zich achter een paar struiken verscholen. De aardappels, die hij nog net bij-

tijds van de kachel gegrist heeft, gloeien in zijn zak. „Vervloekt, die rotkerels hebben altijd wat bijzonders,” merkt zijn maat op. „We zullen hier maar een poosje blijven zitten, hier zijn we voorlopig veilig. Het is maar goed, dat we niet gesnapt zijn, want ik heb nog een clandestiene brief in mijn zak.” „Zoo, weet jij dan iemand, die hem voor je uit het kamp smokkelt?” vraagt Louw geïnteresseerd.

„Ja, een van de burgertimmerlieden, die aan het nieuwe ziekenhuis werken, neemt regelmatig brieven voor mij mee.”

„Is dat niet gevaarlijk?”

„Ja, dat wel,” geeft de man toe. De moffen hebben hem vorige week nog gefouilleerd, maar ze konden niets vinden. Toch had hij twintig brieven in de dubbele bodem van zijn gereedschapskist. Maar ja, je moet het maar weten.”

„Wat kost zo’n brief versturen?”

„Vijftien gulden,” antwoordt zijn maat opgewekt. „Het is voor niets als je bedenkt, wat voor een risico die man loopt! Wordt hij gesnapt, dan krijgt hij zeker een half jaar straf.”

„Ja,” geeft Louw sarcastisch toe, „als je geld genoeg hebt, is het voor niets.”

Daar er uit de barak geschreeuwd wordt: „Ze benne weg!” staan de twee mannen op en gaan weer naar het wasruim. Het stilzitten verveelt Louw echter snel. Hij loopt daarom op zijn gemak naar de appèlplaats. O ja, dat is waar ook, het is vandaag Zaterdag. Deze dag is voor de joodse mensen een feestdag, want de mannen mogen bij uitzondering met hun vrouwen op de appèlplaats wandelen. Dat is voor hen iets buitengewoons, je leest de blijdschap op hun gezichten. Wanneer men hen in hun Zondagse kleding ziet wandelen is het haast niet in te denken, dat zij door hun medemensen ten dode zijn opgeschreven. Daar loopt een vrouw met een kind van circa twee jaar aan de hand. Een achter haar aankomende moeder met een baby op haar arm haalt haar in en begint een gesprek. Hé, daar loopt Maurice van Kleef, de bekende Amsterdamse drummer. Het laatst speelde hij nog in de band van Nat Gonella. Hij wandelt samen met den niet minder populairen pianist Martien Roland en den zanger Bob Scholte. Ach, daar gaat een vrouw op krukken en daar rijden twee oudere

mensen in invalidewagentjes. Groter verscheidenheid van mensen is moeilijk denkbaar. Een dame met een prachtige getailleerde mantel loopt naast een armoedig geklede arbeidersvrouw. Hé, wat komt die zware vrachtwagen met die grote zeiloverkapping doen? Hij stopt midden op de appèlplaats, komen er nog meer ongelukkige, overspannen mensen bij? Ja, een vrouw in een wit mouwshort stapt uit. Denkelijk is ze zo uit haar huis gesleept en heeft geen tijd gehad zich te verkleden. Haar echtgenoot reikt haar tot twee maal een kind aan. Het eerste kind, van circa drie jaar, begint meteen te huilen, terwijl de tweede van ongeveer vijf jaar met grote bruine schrikogen angstig achter zijn moeder wegkruipt. Wanneer het clubje van ongeveer zestig personen uitgestapt is en naar de jodenbarakken afmarcheert, gaat Louw weer naar zijn barak terug.

Louw vindt den Häftling dokter Boers uit Amsterdam een bijzonder sympathieke figuur. Iedere avond zit hij met de Deutsche Zeitung in de hand voor barak 22 en wordt steeds door naar nieuws hakende gevangenen omringd. „Is er nog nieuws, dokter?” De dokter kijkt even uit zijn courant op en staat als gewoonlijk met een vriendelijk woord klaar. „Ja, het schijnt, dat er in Duitsland wat aan het rommelen is, hier staat tenminste, dat Duitsvijandige elementen niet moeten menen na de val van Tunis hun kop op te kunnen steken, want de huidige toestand is niet meer die van '14—'18.” „Ja, dat geeft te denken,” valt iemand hem bij. „We mogen niet te optimistisch zijn,” vervolgt de dokter, maar het gaat de goede kant op, alleen nog wat geduld.” Of deze dokter een eeuwige optimist of wel een menslievend psycholoog is, daarover heeft niemand zich druk te maken, het resultaat is er niet minder om, menig Häftling heeft bij de rustige, hoopvolle woorden van den dokter weer nieuwe moed gekregen. Waarom alles van de donkerste kant te bekijken? Het leven wordt er alleen nog moeilijker door en het verandert niets aan het heden.

Omdat er gisteren nacht uit de broekzakken van enige Häftlingen brood gestolen is, worden er van avond twee wakers aangewezen, die om beurten enige uren in de eetzaal moeten opletten. Ook Louw is zo ongelukkig om een deel van zijn

„Een koude straal water doorweekt zijn kleding.”

nachtrust te moeten offeren. Om twee uur wordt hij wakker gemaakt: „Opstaan maat, je hebt dienst, kom aan!”

Met een deken om zijn schouder geslagen, zit Louw in de eetzaal te waken. Tot half vier lukt het hem zijn slaperigheid meester te blijven, maar dan sluimert hij in. — Een koude straal water doorweekt zijn kleding en doet hem overeind springen. De blokoudste staat met een emmer in zijn hand voor hem: „Du blöder Dusel, wach auf!” Rillend rent Louw het wasruim in om zijn kleding uit te wringen.

Onder het avondeten heerst er een bijzondere spanning in barak 19A. Een nieuwtje heeft fluisterend de ronde gedaan. De eerste brief van thuis. Fijn! Na het eten uitreiken! Weet je het zeker? Ja, zelf gezien. „4200!” „Ja!” „4240!” „Ja!” De gevangene, die met de blokadministratie belast is, deelt de brieven uit. De spanning is voelbaar. Louw is er ook bij. Als hij de brief, die reeds door de censuur geopend en gelezen is, in de hand houdt, wordt het hem vreemd te moe, de eerste brief na zoveel maanden. Overal zitten gevangenen gespannen te lezen. Wat brengt deze brief hun? Blijdschap? Verdriet? Nog meer ellende? Bij het lezen voelt Louw een berg zorg van zich afglijden. Thuis is alles goed. Hij wordt ineens vrolijk, voelt lust om iedereen in zijn blijdschap te laten delen. De toestand is hoopvol, schrijft zijn vrouw, de oorlog is gauw afgelopen. Die heerlijke optimist. Zo denkende kijkt Louw

opgewekt naar zijn tafelbuurman, die tegenover hem zit. Wat is dat? Met een pijnlijke trek op zijn gezicht knijpt de man zijn brief in elkaar. Staart een moment naar het plafond, strijkt dan de in elkaar gefrommelde brief weer glad en begint overnieuw te lezen. Het schijnt, alsof hij deze keer iets geheel anders verwacht. Maar de teleurstelling komt terug. Met een wanhopige uitdrukking in zijn ogen stopt hij de brief in zijn broekzak. Dan kijkt hij vertwijfeld naar Louw, als zoekt hij bij hem de geruststelling, dat de brief op een misverstand berust. Op Louws vraag: „Is er iets? Slecht nieuws?” antwoordt hij: „Ja, eh, neen, eigenlijk niet. Tenminste . . . weet jij misschien wat voor maand het is?” „Het is nu toch Mei?” De man weet met zijn houding geen raad, hij doet vergeefs moeite om zijn emoties te verbergen. „Kom mee,” zegt Louw, „we gaan even naar buiten, het is hier veel te benauwd om te praten.” Zwigend lopen ze achter de barak tot de man plotseling blijft staan en met een haastige beweging zijn brief in Louws hand duwt. „Hier, lees!” De brief begint met: Lieve man, ik heb verheugend nieuws. Van de week ben ik bevallen van een flinken, lieven jongen. Hij weegt 8 pond, heeft blauwe ogen en een lief mopsneusje. O, als je hem eens kon zien, hij lijkt sprekend op jou. Aha, denkt Louw, is het dat? Hij maakt zich ongerust over zijn vrouw en kind. Ik zal hem wat opvrolijken. Louw klopt den man op zijn schouder en zegt luidruchtig: „Wat een geluk, kerel, gefeliciteerd. Je vrouw en je kind maken het goed. Er is dus geen reden om zo in de put te zitten. Kom, lach en wees vrolijk. Eerstdaags ben je weer vrij en dan is het weerzien des te mooier.” Nauwelijks is Louw uitgesproken of hij schrikt van de uitwerking van zijn woorden. De man ziet asgrauw. „Doe geen moeite,” antwoordt hij, nu ineens ijsigkalm. „Voor mij is er geen reden om vrolijk te zijn. De brief dateert van vorige week en ik ben ruim elf maanden van huis. Dus je begrijpt . . .” Louw kan zich wel voor z'n hoofd slaan om zijn ontactisch optreden. „Kerel, het spijt mij,” zegt hij alleen. De beide mannen lopen nog een paar blokken om en gaan dan naar bed.

Gelukkig is de dag haast weer ten einde.

Voor dat Henk naar bed gaat, loopt hij nog even achter de barak te wandelen. Een brandend stompje sigaret houdt hij voorzichtigheidshalve achter de palm van zijn hand. Daar voelt hij plotseling een hand op zijn schouder. Een uit de kluiten geschoten jongen staat voor hem, z'n lange, dunne benen steken een eind uit zijn veel te korte bovenbroek. „Mag ik even een trekkie, maat?” Henk herkent hem direct, het is één van het type dat altijd en overal opvalt. Als slachtoffer van hun onharmonische opvoeding zijn ze vaak tot last van zichzelf en hun omgeving. Ze weten altijd wat te kankeren en zijn de ongevraagde raadgevers bij moeilijke karweitjes. Wanneer Henk hem zwigend de sigaret toereikt, komt er even een lichte glans in zijn ogen, doch zij is direct weer verdwenen. Met lange teugen haalt hij de rook in zijn longen, terwijl Henk toekijkt, zich afvragend wat de reden mag zijn waarvoor deze jongen gearresteerd is. Tien tegen één dat hij voor diefstal zit. Nu de jongen de rest van de sigaret wil terug geven en Henk antwoordt dat hij hem helemaal mag oproken, wordt hij vertrouwelijk. „Jij bent tenminste een goeie vent”, klinkt zijn lijzige stem. De meeste zijn schorem, als je om een trekkie vraagt, laten ze je liever verrekken. Ze maken het ernaar, dat je wat van ze steelt.” „Kom”, stelt Henk voor, „laten we even achter de barak gaan zitten, dan moet jij me toch eens vertellen waarom je zo'n slechte mening over je medemensen hebt.” Wanneer de sigaret opgerookt is en ze in het zand neergehurkt zitten, neemt de jongen het woord.

„Ze hoeven me niks meer te vertellen, de hele wereld is een dievenzooi! Als je eerlijk bent, lijdt je armoe.” „Waarom, er zijn toch genoeg eerlijke mensen?” „Best mogelijk, dat ze er zijn, maar dan hebben ze zeker geld genoeg of een vaste betrekking met een goed loon. Maar een arbeider is een stommeling, als hij eerlijk is. Kijk maar naar mijn vader, die heeft twintig jaar op een fabriek gewerkt. Toen hij met zijn hand tussen een drijfriem kwam, en niet meer kon werken, kreeg hij twaalf gulden in de week van de invaliditeitswet. Vreet daar nou maar es van. Ik kan het je wel proberen uit te leggen, maar als je zelf misschien altijd goed verdiend hebt, begrijp je toch niet, wat er in een arbeidersgezin te koop is. Toen ik

met m'n veertiende jaar van de lagere school kwam, werd ik knecht bij een grote bakkerij. Ziezo, nou had ik mijn zin. Bakker had ik altijd willen worden. Fijn, koek en taartjes bakken, dat leek me wel. Maar, o hé wat viel dát tegen. Het eerste wat ik 's morgens moest doen, was brood rond brengen, daarna bestellingen rijden. Bij mevrouw Pieterse een rol beschuit, bij mevrouw Jansen een half pond koek. Van bakken kwam niets, wel mocht ik iedere dag een paar uur in de bakkerij, maar het was alleen om platen schoon te krabben, dat begon me al gauw te vervelen. Niet alleen kreeg ik in de gaten, dat er de eerste jaren niets van het vak leren kwam, maar tevens hoorde ik, dat de getrouwde bakkersknechten het zout in de pap niet konden verdienen. Dán maar een anderen baas zoeken. Van taartjes en koek eten kwam toch niets. Wanneer ik bij het bestellingen rondbrengen niet zo nu en dan uit ieder zakje een koekje had gehaald, had ik eigenlijk niet eens geweten, dat ik bakker was. Bij m'n tweeden baas, op een rozenkwekerij, had ik het wat beter. Het rozenbinden was wel een pijnlijk karweitje, want ik kwam onder de doorns te zitten, maar het werk beviel me uitstekend en ik kon goed met de occuleerders opschieten. Ik was er al ruim twee maanden en had er zeker nog een tijdje gebleven, als er niet iets bijzonders gebeurd was. Zolang als ik daar werkte, had ik den chef-kweker iedere dag met een klein gietertje een kas binnen zien gaan en kon er maar niet achter komen, wat hij daar deed. Daar geen knecht mij erover in kon lichten en het betreden van die kas voor ons ten strengste verboden was, kon ik zelf nooit eens gaan kijken. Nou, je weet hoe dat gaat met jongens van veertien jaar, al gauw wist ik de sleutel te bemachtigen en toog op onderzoek uit. Het viel echter tegen. In de kas was, behalve een paar bloemen en twee kleine boompjes met vier peren eraan, niets bijzonders te zien. Teleurgesteld plukte ik de peren voor m'n moeite en at ze op. Juist wilde ik weer vertrekken, of daar stond de chef-kweker in de deuropening. Donders nog an toe, ik zie z'n gezicht nog vóór me. Eerst keek hij naar mij, toen naar die kaal geplukte boompjes. Alle kleur week uit zijn gezicht. Zijn lippen trilden. Nu zou ik wat beleven. Automatisch voelde ik, dat er iets heel ergs was ge-

beurd. Een ogenblik leek het mij alsof hij zich op mij wilde werpen om me als een leeuw uit elkaar te scheuren. Ik sloot mijn ogen. Toen ik ze weer opende was er niets bijzonders gebeurd. Alleen stond de chef verslagen tegen de deurpost geleund.” „Endat het juist nú, moest gebeuren”, mompelde hij. „Juist nu ik na jarenlang experimenteren met Australisch fruit zoiets moois wist te kweken.” „M’n derde baas was niet de beroerdste. Wel was ik tegen mijn zin bij hem in betrekking gegaan, maar het was mijn vader’s wens en daar had ik rekening mee te houden. Tenslotte kreeg ik van hem wel eens stiekum, zonder dat mijn moeder het mocht weten twee kwartjes boven mijn gulden zakgeld. Dat m’n moeder er eveneens in het geheim wel eens twee kwartjes bijdeed, kon hij natuurlijk niet weten. Zo werd ik slager, ook geen slecht vak, maar niks voor mij. Iedere dag zo’n groot hakblok schoon schuren. Neen, het is dat ik zo af en toe een pondje vlees voor mijn ouders mee kon pikken, anders was ik er vast geen drie maanden achter elkaar gebleven. Niet, dat mijn ouders er iets vanaf wisten, hoor, o neen, m’n moeder zei vaak genoeg: „Pas op, Piet, neem nooit iets wat je niet toebehoort.” Maar ik stelde haar gauw gerust. „Welneen, mens, de baas heeft vlees genoeg. Hij gaf dat voor mijn ouders mee, maar nooit met hem over praten, niet bedanken, want hij is zo gauw beledigd. Hij wil voor niemand weten, dat hij zoveel goed doet. Daarmee was m’n moeder gerustgesteld. Dat mijn vader het geloofde, denk ik niet. Maar ja, hij lustte graag een slokkie en vlees was voor ons een bijzondere luxe. Nou, je begrijpt, als jongen rook je door de week ’s graag een sigaretje en wilt op Zondag na het voetballen ook wel eens naar de bioscoop. Dat is natuurlijk een onmogelijkheid met één gulden zakgeld, daarom leende ik wel eens een paar kwartjes van het geld van mijn baas, dat ik altijd bij me droeg, met de bedoeling, om het er later weer bij te passen. Daar kwam echter nooit iets van. Bij het afrekenen moest ik hem noodgedwongen wijs maken, dat er een paar kwitanties, die ik al lang geïnd had, nog niet voldaan waren. Toen de baas het in de gaten kreeg, werd ik ontslagen. Een vierde baas was niet gauw gevonden, want wie neemt een knecht zonder goede getuigen? Een tijd liep ik dan

ook gedallast langs de straat, tot een vriend me aan werk hielp. In een schuurtje achter zijn huis had hij een fietsenmakerij, zei hij met een knipoog. Een joet in de week kan je verdienen, maar mondje dicht! Wat hij bedoelde kon me toen niets schelen, maar na, voor mijn doen een paar gouden weken te hebben doorgebracht, werden we gesnapt en stond ik als medeplichtige van een zwijntjesjager terecht. De reclassering redde me nog voor gevangenisstraf, doch voor mijn part hadden ze het niet gedaan en had ik mijn tijd uitgezeten. Ik zie den reclasseringsvent, die me tijdens het vooronderzoek in de gevangenis kwam opzoeken, nog vóór mij. Met z'n doodbiddersgezicht verbeelde hij zich een geweldige indruk op mij te maken. Nog hoor ik zijn woorden. „Je hebt de verkeerde weg bewandeld, beste vriend, maar God is goed, als je erom vraagt, zal Hij je zeker helpen. Voor iedere moeilijkheid is een oplossing.” Dat ik dien vent niet in zijn gezicht uitgelachen en bespot heb, kwam alleen, omdat ik nog niet genoeg op de hoogte was met alle smeerlapperij. Later toen hij me alleen liet en ik over alles nog eens rustig nadacht, begon ik het idiote ervan pas in te zien. Wat verbeelde die vent zich eigenlijk. Hoe dorst hij het te wagen om zo'n houding aan te nemen van: ik ben beter, ik zou zo iets nooit gedaan hebben, zó moet jij ook zien te worden. Was hij soms ook in armoede en ellende opgevoed? Liep ik in m'n werklozentijd soms voor mijn plezier tot 's avonds laat langs de straat? Of deed ik het, omdat de stemming thuis door zorgen vergald werd? Had ik de zelfde kans om van het leven te maken, wat ervan te maken viel, als andere, in betere omstandigheden opgevoede mensen? Neen toch? Waarom zou ik eerlijk zijn? Als ik eerlijk was, zouden de zorgen thuis dan verdwijnen? Welneen, wanneer ik 's Zaterdags twee gulden méér thuis afgaf, verzoop mijn vader er 's Zondags drie.” „Ben je niet onredelijk?” valt Henk hem in de rede, „dat je vader dronk en jij daardoor de verkeerde weg opging, kon die reclasseringsman niet helpen, hij wilde alleen het goede.” „Het is best mogelijk, dat hij het goed meende, maar op mij maakte zijn zedepreek niet de minste indruk. Wat had ik van God voor goedheid onderhouden? Of wat had ik voor goeds te verwachten van iemand,

die mij bij voorbaat al als een minderwaardige slappeling beschouwde. Was de oorzaak van het drinken van mijn vader alleen het genot van het drinken geweest? Vroeger dacht ik van wel, nu weet ik beter. Als mijn vader niet iedere dag met ergernis in die sigarenfabriek gewerkt had en mijn moeder niet altijd met centen had moeten rekenen, was alles beslist anders gegaan. Maar ieder is niet tegen zorgen bestand en juist omdat mijn vader in zijn hart zo'n beste kerel was, kon hij dat getob niet aanzien. Geld om den schoenmaker te betalen was er niet, de bakker wilde geen brood meer op credit leveren. Mijn zuster, die thuis ziek lag, moest versterkende middelen hebben. Zo ging het maar door, altijd maar bergafwaarts. Wel probeerde mijn vader soms een tijdje het drinken te laten, doch als hij weer onenigheid met z'n altijd ontevreden baas had, was het weer mis. Ergernis verzwakt nu eenmaal de wil en ander werk was er niet. Maar ik ga verder. Toen ik uit de gevangenis kwam, mocht ik als tuinknecht bij mijn celbezoeker komen werken. Ik heb het er de nodige tijd uitgehouden, maar je moet niet vragen hoe. „M'n beste, brave baas" bleek later beter over goedheid te kunnen praten, dan het zelf in praktijk te tonen. Dat merkte ik al gauw. De eerste dag, dat ik er werkte, zag ik, dat de hele familie van achter de gordijnen de werkzaamheden van hun nieuwen boef-tuinman argwanend gadesloegen. Toen het nieuwtje er af was, kwamen al spoedig rappelementjes. „Kijk eens, beste vriend, je moet in het vervolg beter wieden en 's morgens niet om tien over acht komen. Acht uur is je tijd. Als het regent, moet je niet in de schuur gaan schuilen. Regen zal een jongen kerel geen kwaad doen." Zo had hij iedere dag wat anders. In 't eerst meende ik, dat hij voor rede vatbaar was en antwoordde: Hoor eens, meneer, het onkruid dat U aanwijst is, nadat ik gewied heb uit de grond gekomen. Dat ik vanochtend tien minuten te laat was, kwam omdat ik meende, dat U er geen bezwaar tegen zou hebben. U komt 's avonds om zes uur toch ook altijd met de opdracht: „Piet, sproei de tuin en breng die brief nog even weg." Daar heb ik toch ook nooit bezwaar tegen gemaakt? Dat ik even geschuild heb kwam, omdat ik mijn goed wilde sparen. Deze overall is mijn enige werkkleding. Als hij

vuil is, moet m'n moeder hem 's Zondags wassen en drogen. Ik had hem beter niet kunnen antwoorden, want hij keek me verwijtend aan en ging weg. Onverbeterlijk, zoo'n arbeidersjongen durft nog iets terug te zeggen ook. Ik zal je wel vertellen, dat ik in die betrekking niet vet ben geworden, want 's morgens kon er niet eens een kopje koffie af. Gelukkig kreeg ik later een betrekking als glazenpoeler in een geheime nachtclub. De baas was zelf een fijne snuiter, die het leven kende en geen informaties nodig had. Hem heb ik heel wat te danken. Het is jammer, dat een overval hem in de lik hielp, want goede mensen zijn zeldzaam." „En wat deed je daarna?" wil Henk weten. „Daarna was ik werkeloos. Om de tien weken mocht ik in het werkelozenkamp „Craailo" te Bussum op de hei papiertjes rapen. In de speciaal voor ons ingerichte barakken, kregen we les in vaderlandse geschiedenis. Om ons geestelijk op een hoger peil te brengen vertelde men ons, hoe in vroeger tijden onze reders zulke goede zakenlui waren geweest en met alle landen voordelig wisten te handelen. Ze vergaten erbij te vertellen, dat velen stinkend rijk waren geworden met speculeren, zelf nooit een hand uitgestoken hadden en er niet voor terugdeinsden om een oud schip op zee in brand te laten steken. Of er mensenlevens bij omkwamen liet hen koud. „De verzekering dekte hun schade". Nu de jongen uitgesproken is, spuwt hij met een onverschillig gezicht in het zand. Doch als Henk vraagt: „waar zit je voor, diefstal?" verandert hij als een blad aan de boom. Onrustig veegt hij met z'n mouw langs zijn neus, als tracht hij het antwoord nog wat uit te stellen. Dan zegt hij somber: „Nadat m'n zuster als lopend patiënt uit een sanatorium ontslagen was, is ze met een Duits soldaat uitgegaan. Nou, de rest is gauw verteld", vervolgt hij haastig. „Toen ik haar op straat tegen kwam en zei, dat het uit moest zijn, werd ik ingesperd. Het was echter al te laat. De eerste brief van thuis meldde, dat ze venerisch was geworden en in verband met haar vorige ziekte in levensgevaar verkeerde." De jongen kijkt even bedrukt naar de grond. Dan staat hij op, slaat z'n klompen met een klap tegen elkaar, trekt weer een onverschillig gezicht en zegt: „Ze hoeven me niks meer te vertellen, de hele wereld is

een dievenzooi. Ik zal in het vervolg wel zorgen, dat ik niks meer tekort kom."

Nu Henk zich weer in de eetzaal staat uit te kleden om naar bed te gaan, houdt het zo evengehoorde hem nog bezig. Wat een gekkenhuis is onze huidige samenleving. Nadat men een gezond kind door de ouders moreel heeft laten verpesten, laat men het na de schooltijd als een schip zonder roer in de verleidingszee aan z'n lot over. Ongelukken zijn al voor 99 % gegarandeerd. Wanneer het grotere kind eventueel nog te redden zou zijn, stopt men het in de gevangenis en laat vaak buiten het leven staande mensen prediken tegen hen de christelijkheidsleer. Stellig zou Henk nog even doorgegaan zijn met z'n realistische beschouwing als hij niet afgeleid ware door een gesprek naast hem. „Neen, ik ben het niet met je eens, de moeder moet het kind zelf opvoeden, zo'n vrij tehuis is gelijk te stellen met een broeikas, liefdeloze kinderen zijn het gevolg." Wanneer de mannen zich in hun ondergoed naar de slaapzaal spoeden, legt Henk de laatste hand aan het opvouwen van zijn kleding en combineert het zo-even gehoorde met zijn vorige onderwerp. Weer zo'n verouderd idee: dat de jongen verongelukt is, blijft erg, maar veel erger is dat hij wellicht eerdaags zelf vader zal zijn en met de verantwoordelijkheid over een nieuw mensenleven zal worden belast. Als zijn vrouw nu nog met een aanverwante afwijking behebt is, is een kind met anti-sociale neigingen al het minst erge, dat verwacht kan worden.

Iemand, die pas in het concentratiekamp Vught arriveert, moet wel een bijzonder goede indruk van z'n landgenoten krijgen. Hij hoeft slechts met enkele Häftlingen te spreken, om aan de weet te komen, dat ze hier allemaal wegens sabotage, illegale actie of hulp aan joden zitten opgesloten. De werkelijkheid is echter anders, dat blijkt vanavond maar al te duidelijk. Een Duits soldaat stapt met een lijst in de hand de slaapzaal binnen en beveelt stilte. „Ik ben met de contrôle belast, zegt hij en ieder die zijn naam hoort afroepen, antwoordt direct waar hij van beschuldigd wordt, verstaan!" „Jawohl," de Bruin, Nr. A 100, „diefstal". Jansen, Nr. 205:

„Jodenkraak”. Pietersen, Nr. 203: „weermachtsdiefstal”. Schaap, Nr. 102: „Jodenklapper”. Gerritsen: „Illegale actie”, zo gaat het verder. De man, die zijn slaapje heeft wijs gemaakt dat hij gearresteerd is voor ondergronds werk, trekt na de verplichte biecht direct de dekens over zijn hoofd, doch als zijn slaapje eveneens afgeroepen wordt en met zachte stem antwoordt: „Ik heb gordijnen uit een jodenhuis gehaald” slaat hij de dekens met een ruk terug en schudt zijn verbaasd slaapje de hand. Na deze avond is de rem geheel losgegooid. De dieven weten zich onder hun soortgenoten en de enkele illegale werkers tellen niet mee. Wanneer de soldaat met den blokoudste en den voorman naar een andere barak verdwijnen, roept een Amsterdamse beroepsdief tenminste met een verheugde klank in zijn stem: „te nooie heine, ’t binne allegaar penose binke.” Een ander overtreft hem nog: „kolére, wat een geteisem.” Deze avond heeft velen geen goed gedaan, want zij vinden nu geen reden meer om tegen hun medegevangenen een blad voor de mond te nemen, je merkt het aan de gesprekken, die door de afwezigheid van de ordehandhavers overluid gevoerd worden. „En ik zeg tegen dien jood, als je niet direct 500 piek betaalt, luis ik je deran bij de S.D. dat je geen ster op je jas hebt, laat die vent nou zelf van de S.D. zijn! Dat kost me minstens een half jaar. „Hij is goed”, brult een ander, „je zou je eige het lazerus lachen.” Weer een ander tracht zich tegenover zijn slaapje te rechtvaardigen. „Nou, en toen nam ik die koffer maar mee, de joden komen toch niet meer terug en als de Duitsers ermee gaan slepen is het ook zonde.” Z’n slaapje knikt instemmend, „da’s waar, je begrijpt niet dat de joden niet eerst alles weg gaven. Maar ja, ik zeg maar, een jood blijft een jood. Ze gunnen de christenen het licht niet in hun ogen.” Wat deze voorbeeldige christen nog meer te vertellen heeft, is niet meer hoorbaar, want een ander overstemt hem. „Ze hadden me nooit gekregen als die vuile N.S.B.er niet in de lucht geschoten had. Ik probeerde dien vent nog om te kopen met de helft van het gejatte geld, maar hij dorst niet. Ze waren met z’n tweeën.” De gesprekken worden steeds luider gevoerd. De enkele verstandige mensen, die in dat lawaai een gevaar zien en met „sst, sst, stil toch” hun mede-

gevangene weer tot de orde hopen te brengen, worden overschreeuwd. „Die spulle waren van de weermacht, dat kon ik niet weten, natuurlijk, ik ben niet eens verhoord en . . .” „Deruit”, brult de stem van den onderhand teruggekeerden voorman. Het lawaai is op staande voet tot zwijgen gebracht. „Deruit, en in de eetzaal!” Tot ’s nachts halfdrie staan ze zonder bovenkleding te rillen in de eetzaal. Wanneer ze weer in bed liggen, is het muisstil, doch voor Janus staat het nu vast, ’t benne allegaar penosebinke. Binnen korte tijd slapen alle Häftlingen.

Een hartverscheurende kreet klinkt door de slaapzaal. „Daar‘ daar!” schreeuwt iemand. „Daar tegen het ledikant! Haal hem weg.” Op staande voet stoppen de snurkers hun gezaag, gaat het licht aan en zitten de Häftlingen overeind. „Wat nou weer?” Vier bedden achter Henk zit een man op het bovenste bed naar beneden te wijzen. In zijn abnormaal grote ogen gloeit de waanzin. „Daar, daar!” schreeuwt hij nog steeds. „O God, haal hem weg!” Zijn gezicht is van angst verwrongen. In een wip is Henk zijn bed uit en zit naast den man. „Wat is er aan de hand?” De man geeft geen antwoord. De angst heeft hem het spreken onmogelijk gemaakt. „Laat maar gaan” zegt een gevangene, die onder hem slaapt. „Die is mesjogge, die ziet ze vliegen. Hij maakt me haast iedere nacht wakker met zijn gedaas.” Deze uitleg schijnt voor de anderen voldoende te zijn, ze laten zich tenminste direct op hun matras terugvallen en trekken de dekens over hun hoofden. Henk weet niets anders te doen dan stil afwachten. Als een achter den nog steeds wijzenden patiënt liggende gevangene dezen achterover op zijn bed wil trekken, grijpt hij echter gebiedend in: „Afblijven! ga liever wat water halen! Even lijkt het, of de man wil weigeren, doch iets in de klank van Henk’s stem doet hem van gedachte veranderen. Wanneer hij terug komt is het water niet nodig. De patiënt is uit zichzelf gaan liggen. Denkelijk heeft de angst hem totaal uitgeput. Nu ligt hij op zijn rug naar het plafond te staren. Hij ademt zwaar, als kost het hem de grootste inspanning. Henk gaat weer naar zijn bed terug. Wanneer ze de volgende morgen opstaan, is zijn eerste gang

naar het bed van den rustverstoorder. De man is net bezig, zijn bed op te maken. Op Henk's vraag: „Hoe gaat het, maat?” mompelt hij een paar onverstaanbare woorden en gaat door met zijn dekens recht te trekken. Henk is gerustgesteld. Blijkbaar heeft hij alleen maar zwaar gedroomd. Toch was er iets in de panische angst van den man, wat Henk getroffen heeft. Daarom neemt hij zich voor den man in het vervolg in het oog te houden. Wanneer hij na enige dagen ontdekt, dat zijn beschermeling zich altijd van de anderen afgezonderd houdt en als in trance zijn weg gaat, wordt het hem duidelijk, dat dit één der vele geesteszieke kampslachtoffers is. Trachtend, hem te helpen, probeert Henk wel eens voorzichtig een gesprek met hem aan te knopen wat hem echter telkens mislukt. Een schuwe blik en een onverstaanbaar antwoord zijn het resultaat. Henk is echter onvermoeibaar en wanneer hij toevallig den man in zichzelf gekeerd achter de barak ziet zitten, doet hij weer een poging. „Zo, ouwe baas, fijn weer, wat!” Even glijdt een schaduw van wantrouwen over het gezicht van den aangesprokene. Z'n hoofd trekt hij als een verschrikte vogel tussen zijn magere schouders. Doch dit keer geeft hij duidelijk antwoord: „Ja,” meteen kijkt hij weer strak voor zich. Z'n houding is die van een verhoorde, die bang is teveel tegenover zijn rechter los te laten. Henk laat zich rustig naast den man neerzakken en na een korte pauze vat hij het gesprek weer op. Een klomp uittrekkend zegt hij rustig: „Deze klomp zit me te strak, dat is jammer, want hij is nog zo goed als nieuw.” De nu volgende pauze wordt door Henk benut om een mes uit zijn zak te halen. Henk zit in spanning. Zal het hem lukken om interesse te wekken? Schijnbaar wel, want de man kijkt schuw op zij. Er zijn geen ogen op hem gericht en Henk is ogenschijnlijk in het uitsnijden van zijn klomp verdiept. Na enige minuten voelt Henk een zachte druk op zijn arm en klinkt de doffe stem van zijn buurman: „Neen, zo niet.” Henk haalt onhandig zijn schouders op. Z'n gezicht is één en al onwetendheid. „Hoe dan?” De man neemt de klomp, die Henk hem toereikt zwigend over. Na enig gepeuter lukt het hem de klomp met succes te bewerken. Wanneer hij ermee klaar is en de klomp terug

geeft zegt hij voor het eerst een paar woorden achter elkaar: „Dat hout is taai.” Nu vat Henk de koe bij de horens, „heb je meer klompen uitgesneden?” „Ja,” bevestigt de man met een zekere trots. „Vroeger als jongen.” Pauze. Nog wil het gesprek niet vlotten. Maar na een half uur experimenteren met vraag en wederwoord is de kringloop van verwarde gedachten doorbroken en vloeit een regelmatige woordenstroom gelijk een fijn straaltje water over een dijk. Het achter haar aanstromende water neemt steeds meer zand mee. Wat een brede geul doet ontstaan. Een op één punt vastgelopen geest is uit de richting van het overheersende angstcomplex ontketend. De woorden vliegen gejaagd achter elkaar zijn mond uit. „Een bed, een ijzeren bed, wil ik nooit meer zien. De eerste dag, die ik in het kamp meemaakte, leerde ik een joodsen man kennen, die door zijn zachtmoedigheid mijn vriendschap won. Hij was altijd even gelijkmatig gestemd. Ernstig en vol vertrouwen ging hij zijn weg. Voor ieder had hij een vriendelijk woord en praatte nooit over eigen leed. Toch kwam ik te weten, dat hij in Den Haag woonde en zijn vrouw en kind nog ondergedoken waren. Bij toeval was hij in de klauwen van de Duitsers terecht gekomen. Op een dag gebeurde het. Wij liepen samen achter onze barak te wandelen, toen we voor ons een man door een SS-post, die achter het prikkeldraad op wacht stond, hoorden aanspreken: „Hé jood, kom hier!” Instinctief bleven wij staan en zagen, hoe de man op de post toeliep. Toen hij het prikkeldraad genaderd was, klonk een droge knal en voor onze ogen sloeg hij tegen de grond. Wij stonden als vastgenageld op onze plaats. De bevelende stem van den Hollandsen SS-man bracht ons echter tot bezinning. Onze eerste aandrang was weg te lopen, doch we waren te laat. De soldaat kwam met zijn geweer op ons gericht dichterbij. „Los, pak op dien vent. Eén aan zijn poten, de andere onder z’n armen. De barak in, met hem.” We haastten ons om het bevel na te komen. Toen we echter het prikkeldraad genaderd waren, verwachtten we niet anders dan ook dood geschoten te worden. Deze vrees bleek echter ongegrond. Zodra we den dode in de barak op zijn bed hadden neergelegd, brak mijn vriend in een huilbui uit. Ik was

„Los, pak op dien vent.”

als het ware verdoofd. Vanaf die tijd is hij niet meer normaal geweest. Overal zag hij soldaten, die hem dood wilden schieten. Ik trachtte het hem vaak uit zijn hoofd te praten, doch hij luisterde niet en uit zijn verhalen bleek, dat hij al eerder hevige angst had gekend. Iedere nacht had hij ertegen gevochten en was steeds overwinnaar gebleven. Nu voelde hij zich echter niet sterk genoeg meer. Gejaagd begon hij mij zijn levensgeschiedenis te vertellen. Zijn ouders waren reeds in kamp Dachau door de Duitsers vernietigd. Jaren geleden had hij zijn joodzijn als een zware straf gevoeld. Z'n vrouw zou deze oorlog ook beslist niet overleven. Ze zouden haar vinden en in een kwikmijn laten sterven. Z'n kinderen zouden gegast worden, het was wel waar, hij wist het nu zéker! De Duitsers zouden alle joodse mensen vernietigen. Er was geen twijfel meer mogelijk. Je kon je wel flink trachten te houden, maar straks stond de dood voor je klaar. Ontkennen was waanzin. Het hielp niet meer of je nog hoopte. Toen ik hem op wilde beuren, door te zeggen, dat de invasie op komst was, lachte hij een wrangelach. „Als dát waar is zijn we nog eerder dood”, was zijn antwoord. „De Duitsers zullen ons voor die tijd nog vermoorden.” Ik staakte mijn pogingen. Het had geen nut meer. Toen ik op een morgen uit mijn bovenste bed wilde stappen en in het half donker keek waar mijn been achter bleef haken, grijsde zijn blauw geworden gezicht mij aan. Hij had zich aan

zijn bedstang opgehangen . . . Hier stukt het verhaal. De man doorleeft het gebeurde overnieuw. Z'n neusvleugels gaan snel open neer. Dan herstelt hij zich echter en vervolgt: „die aanblik heeft mij steeds achtervolgd. Overdag heb ik geen last, maar 's nachts wordt het me wel eens te kwaad.” Als Henk het gesprek tactisch op een ander onderwerp brengt, neemt de man weer het woord, terwijl Henk rustig toeluistert. Nog is de man erg nerveus, maar naarmate het gesprek op alledaagse dingen geleid wordt, komt de rust over hem. Een mens heeft zichzelf weer hervonden. 's Middags aan tafel zittende, merkt iemand verbaasd op: „Verrek, wat is er met dien ouwe, hij praat tegen iedereen. Eerst deed hij z'n kop niet open, hij lijkt wel dronken.” Henk lacht grimmig in zichzelf en denkt: „Je bent abuis, vriend, hij was als dronken, nu is hij weer nuchter.”

Kappers zijn over het algemeen interessante mensen met een grote dosis mensenkennis. Toch blijkt één van hen van de geheel gewijzigde verhouding tussen klant en bediende nog iets geleerd te hebben, dat blijkt uit het verhaal, dat een spraakzame messenheld in het wasruim tegen Henk ophangt. Na zijn klant eerst flink onder het schuim gezet te hebben zegt hij: „In m'n functie van blokkapper heb ik al heel wat pas gearriveerde Häftlingen geknipt. Heel wat achtenswaardig, grijs haar is in de strijd met m'n schaar gesneuveld en heeft m'n kennis vermeerderd.” „Hoezo, kon je dan nog niet goed knippen?” „Dat wel, maar ik bedoel mijn mensenkennis. De eerste tijd, dat ik hier mijn vak uitoefende, was ik gewoontegetroouw tegen ieder voorkomend en beleefd. Tenslotte moesten wij elkander als goede Nederlanders zoveel mogelijk steunen, want na de oorlog hadden we elkaar immers weer nodig. De eerste tijd gaf mijn werk mij bijzonder voldoening. Gelukkig, dat ik mijn vak goed verstond, daardoor had ik een mooie afleiding. Ik kwam in aanraking met veel hoogstaande mensen. Tenminste, dat dacht ik. Dat ik me vaak vergist had, begreep ik later. De meneer met zijn mooie, witte baard en verzorgd uiterlijk, maakte op mij weer de, van ouds bekende, goede indruk. Kijk, dit is een meneer, die wat in de maatschappij presteert, dat zie je onmiddellijk. Iemand, waar je

respect voor moet hebben. Iemand, die héél wat meer weet dan zo'n doodgewoon burgermannetje, zonder geld, en met een verwaarloosd uiterlijk. Met zo'n man kun je praten. Dat is niet de eerste de beste. Zo denkend begon ik onder het knippen beleefd een gesprek. „Wat denkt u van de toestand, meneer? Nog iets bijzonders gehoord?” De aangesprokene een man op leeftijd, keek me even vorsend aan. Toen hij voelde, dat ik hem hoger dan mezelf achtte, antwoordde hij gewichtig: „Ja, eh, luister eens, vriend, de situatie is voor Duitsland precair. Er zijn factoren, die er op wijzen, dat de oorlog hoogstens nog enkele weken kan duren.” Ik was direct weer onder de indruk van het gehoorde. Ja, ik schaamde me haast, dat ik die meneer geen nette scheerstoel kon aanbieden. Die Duitsers houden ook met niemand rekening. Intellectuelen worden maar als gewone arbeiders behandeld. Dat ik zelf ook één van die arbeiders was, drong niet tot me door. Doch toen ik mijn goede, hoogstaande, intellectuele landgenoot dagelijks meemaakte en de manier, waarop hij met zijn ellebogen werkte, werd het mij duidelijk, dat ik altijd met een minderwaardigheidscomplex behebt was geweest. Z'n voorspellingen over een spoedig eind van de oorlog waren grootspraak. Z'n geleerde woorden bluf. Hoe meer ik noodgedwongen met hem om moest gaan, des te meer steeg mijn verachting. Ja, ik kon me haast niet meer indenken, dat ik vroeger ieder mens, die door omstandigheden in een betere positie verkeerde, met „hoogstaand” had betiteld, want met een boevenpakje aan, was hij uiterlijk niet van een arbeider te onderscheiden. Ik zeg uiterlijk, want innerlijk stond menig arbeider hoger dan hij. Waar de anderen het heel gewoon vonden om in de rij op een scheerbeurt te wachten, vond hij het niet nodig. Waarom? Je geeft zo'n kapper gewoon een paar sigaretten en klaar ben je. Geld of sigaretten zijn macht. Waarom op een beurt te wachten, dat doen alleen proleten, die geen pakketten van thuis ontvangen. Zelfverzekerd nam één van dit soort mensen met veel poeha in m'n scheerstoel plaats. „Ga je gang maar, kappertje, alles komt in orde, dat weet je wel.” Ach, wat had hij zich dit keer vergist. M'n ogen waren open gegaan, niet

zo'n klein beetje, maar wagenwijd. Ik had gezien, hoe hij met een paar cigarettten 's middags den etenuitdeler omgekocht had, om hem iedere dag stiekum in het wasruim ten koste van zijn medegevangenen wat meer eten te geven. Hoe hij van vermagerde, aan roken verslaafde Häftlingen hun boterrantsoen opkocht en met een volle tabaksdoos in zijn zak iedere vraag om een vloeitje of shag negeerde, denkende, ieder zorgt voor zich en God voor ons allen. Deze onsociale handelingen en nog vele meer hadden me innerlijk veranderd en doen inzien, dat z'n smerige praktijken alleen nog mogelijk waren, zolang de arbeiders het zelf in de hand werkten. Daarom vroeg ik den achterover leunenden man, die dacht voorrang te hebben, of hij zich niet vergist had. Maison Le Grand Monsieur is in de Kalverstraat, je bent hier in het wasruim van concentratiekamp Vught, dat wil zeggen, dat je net als alle andere gevangenen over één kam wordt geschoren." De man kwam met een ruk weer overeind zitten, keek mij niet begrijpend aan, maar bedacht zich. Alle Häftlingen lijken op elkaar. Het was natuurlijk een vergissing. Weer achterover leunende, zette hij de zaak even recht. „Geen grappen, kappertje, je vier cigarettten zijn gegarandeerd, maak maar gauw af." Het is treurig en eigenlijk niet geheel juist, maar een duivels genoeg welde in mij op toen ik antwoordde: „Het spijt me, maat, doch voor omkoperij had je voor de oorlog bij me moeten zijn. Toen was ik nog slaaf van mezelf. Nu ben ik niet van plan de rechten van mijn medemensen voor cigarettten of geld te vertrappen. Sluit maar achter die rij aan, dan zal ik je straks helpen! Het gezicht dat hij toen trok, zal ik niet gauw vergeten. Als een geslagen hond droop hij af. Ik heb hem nooit meer hoeven te helpen, denkelijk scheert hij zich nu zelf. Je bent klaar, maat, een goed mes, hè?" „Ja," stemt Henk in, „een goed mes en een leerzame ontbaarding."

Het eten duurt vanavond wat langer dan gisteren. Een goede gever buiten het kamp heeft via het Roode Kruis elken gevangene een pond kersen gestuurd. Ieder is optimist, de nieuwsberichten waren goed, er is officieel bekend gemaakt, dat alle Hollanders zoveel mogelijk levensmiddelen in huis

moeten nemen met het oog op grote gebeurtenissen. „Prachtig, nou zal je het hebben,” zegt een naast Peter Boerhave zittende man. „Hé, wat is er voor nieuws,” de blokschrijver staat bij de achterste tafel iets te vertellen. „Wacht, nu komt hij naar onze tafel. Oorlogsnieuws?” „De nieuwen”, zegt hij, „moeten bij het avondappèl goed opletten. Er zijn enige pakketten voor hen aangekomen.” „Ben ik er ook bij”, fluistert een man. „En ik?” vraagt een ander. „Nommer W 8212.” „Ach, weet ik dat,” antwoordt de blokschrijver, „ik ken alle nummers niet uit m’n hoofd.” Hij loopt alweer door naar een andere tafel. Na het eten wandelen de Häftlingen wat achter de barakken. De zon schijnt, het leven begint weer kleur te krijgen. Invasie, kersen, mooi weer. Wat wil je nog meer? De gestraften komen zichtbaar bij. Je merkt het aan de gesprekken. Wacht, Peter gaat daar eens luisteren, bij dat clubje van vijf mannen. Wat is dat voor iemand die zo’n dankbaar gehoor vindt? Een jonge man met een grote uilenbril heeft het woord. Z’n geaffecteerde stem doet de naar hem luisterende Häftlingen heel wat geleerdheid vermoeden. „Denk eens in, ze komen met kleine tanks, die onder vliegtuigen gemonteerd zijn en landen midden in Duitsland.” „Hè, . . .?” valt iemand hem nuchter in de rede. De uilenbril laat zich er echter niet door van de wijs brengen maar vervolgt: „Tegelijkertijd landt een leger infanterie in de Duitse Bocht. Eenvoudig genoeg. Nu doet zich het volgende voor. De Duitsers, die niet weten, dat de tanks reeds in Duitsland opereren trekken al hun troepen zo gauw mogelijk naar de Duitse Bocht. Dit wordt hun noodlot, want daar hebben de Yankees juist op gewacht. Ze landen dan ook bij miljoenen tegelijk in Portugal, gaan regelrecht door Spanje naar Zuid-Frankrijk en vallen de rest van de Duitse troepen in de rug aan.” Een paar Häftlingen hangen aan zijn lippen. Zo zal het ook wel gaan. Die man zal het best weten. Je kan wel zien, dat het niet de eerste de beste is. Toch is er ook één, die er anders over denkt. Hij merkt tenminste op; „maar, man, als alles zo eenvoudig was, waarom bombarderen ze dan zoveel?” „Dat is te begrijpen”, vervolgt de amateurstrateg, „als ze ieder keer, wanneer ze Duitsland gaan bombarderen de locomotieven kapot gaan gooien, hoe-

lang zal Duitsland dan de oorlog vol kunnen houden?" „Stik zegt een boer, die net aan komt lopen en de laatste woorden nog gehoord heeft, „jij bent een fantast." Deze brute woorden door een boer uitgesproken, schijnen de anderen ook tot de werkelijkheid terug te brengen, het clubje is tenminste op staande voet ontbonden.

De Häftling, die in de namiddag samen met Peter Boerhave de fiets van een SS-soldaat staat schoon te maken, is een prettige man om mee om te gaan. Als Peter hem iets over zijn gezin verteld heeft, zegt hij:

„Ach, kerel, praat me niet over thuis, want als ik daaraan denk, wordt het me weer bang te moe."

„Waarom? Wil je dan liever niet naar huis?"

„Ja, dat wel, maar ik heb thuis nog een allerellendigste boodschap over te brengen. Houd eens vast die fiets, terwijl ik het achterwiel schoonmaak, zal ik je daar iets over vertellen. Toen mijn broer en ik hadden gehoord, dat er in Frankrijk zoveel verdiend werd, waren we na rijpelijk overleg besloten om het daar ook eens te proberen. Wanneer we een beetje zuinig leefden, hadden we na een half jaar misschien zoveel overgespaard, dat we in Holland wat konden gaan handelen. Dan waren we meteen uit de nood. Nu kon het nog vrijwillig, eerstdaags zagen we er toch van komen, dat we verplicht werden naar Duitsland te gaan. Nadat we in St. Nazaire aangekomen waren hoorden we echter al spoedig, dat het eten erg duur was en de belastingen zo hoog, dat er van sparen geen sprake kon zijn. Toen nog bleek, dat de bazen de contracten op hun eigen houtje van een half jaar tot anderhalf jaar konden verlengen, waren we het liefst direct teruggegaan. Het ging echter al niet meer, want onze passen hadden we het eerste uur al in moeten leveren. Van dat ogenblik af waren we onze vrijheid geheel kwijt. Als we 's avonds even de stad in wilden werd ons gezegd hoe lang we weg mochten blijven. Kwam één van ons een paar minuten over tijd, dan stond een aframming met een stuk hout hem te wachten. De hele dag liepen O.T.-ploegbazen achter ons, die ons aanspoorden zo snel mogelijk te werken. De eerste week moesten we lorries laden,

doch de volgende week werden we samen bij een betonstortersploeg tewerkgesteld. Het werk was niet alleen zwaar, maar tevens ontzettend gevaarlijk. Door de grote zenuwspanning, waaronder we werkten, gebeurde het om de haverklap, dat iemand van een steiger viel en voor dood opgenomen werd. Zodoende waren we uiterst voorzichtig, maar je begrijpt, hoe dat gaat bij een karwei, waar een paar honderd man aan werken. Er zijn altijd onverschilligen bij. Als een steigerplank, die eigenlijk vast had moeten zitten, los lag, vond niemand dat gek. Toen we op een dag aan de kant van een bunker-schacht stonden te werken en de storter zijn vracht cement naar beneden zou storten, hoorde ik opeens een gil. Omkijkend zag ik hoe mijn broer zijn evenwicht verloren had en achterover in het gat viel. Als een krankzinnige begon ik te schreeuwen: „Halt! Stop de machine! Mijn broer! Halt! Stop de machine.” De Duitse O.T.-stortersbaas hoorde me niet of wilde me niet horen. De vracht cement kon elk ogenblik in het gat verdwijnen. Met een paar sprongen was ik bij hem en greep hem bij zijn schouder. „Halt, stop de machine, mijn broer ligt erin.” Een klap met een ijzeren sleutel tegen mijn hoofd deed mij achterover op een paar stalen platen terecht komen. Op dat ogenblik stortte duizende kilo's cement naar beneden. Als van heel ver hoorde ik de stem van den stortersbaas: „Geen machinestoppen, dat is sabotage. Rang an die Arbeit. Räder müssen rollen für den Sieg . . .” Die avond ben ik gevlucht. Na weken lang zonder papieren in het vreemde land te hebben gezworven, waarbij ik alleen 's nachts te voorschijn durfde te komen, passeerde ik onder een wagon de Nederlandse grens. Helaas werd ik door de Hollandse politie aangehouden en later door de Duitsers wegens contractbreuk naar Vught gestuurd. Een maand later ontving ik een brief van mijn schoonzuster, waarin ze me schreef, dat de Duitsers haar man als vermist hadden opgegeven. Nu ze echter gehoord had, dat ik al in Holland was, had ze het volste vertrouwen, dat haar man ook wel spoedig thuis zou komen. Maar nooit laat ik hem weer gaan, hoor, dat was beslist voor de laatste maal . . .”

„Ja,” herhaalt de man, terwijl hij de fiets van Peter over-

neemt en tegen de muur zet, „dat was voor de laatste maal . .”

De gevangenen die vanavond in groepjes voor barak 15 staan te praten, maken ongetwijfeld een ernstige indruk. Als Henk nieuwsgierig bij een ploegje gaat luisteren, hoort hij hoe een man op geheimzinnige toon zegt: „Nou, en toen gingen we bij de burens in de slaapkamer aan het séanceren. Me bovebuur was medium, nauwelijks zate we in een kring om de tafel, of daar hadje het gedonder. De tafel begon te wiebele. Me vrou kreeg zowat een hartkramp van angst, anders ware we er vast mee doorgedaan. Maar dat er geeste binne is zeker.” Bij een ander groepje staat iemand zwaarwichtig te verkondigen: „Het is een feit dat de wetenschap totaal machteloos staat de herkomst van deze geweldige krachten ook maar bij benadering te definieren. We hebben het te aanvaarden als iets groots en overweldigends. Daar bedoel ik niet mee,” haast de man zich eraan toe te voegen, „dat we deze krachten niet ten voordele der mensheid moeten proberen te benutten. Neen, want ik durf zelfs te beweren, dat het spiritisme toekomst heeft. We weten er nog te weinig van, maar de wetenschap vordert met de dag, vergeet dat niet. Ongetwijfeld gaan we straks een heel nieuw tijdperk tegemoet.” „Maar hoe stel jij je de verbetering door middel van het spiritisme dan voor?” „Heel eenvoudig. Het is bekend, dat mensen door middel van een „boodschap” de oplossing voor hun moeilijkheden kregen. Waarom zou het niet mogelijk zijn andere problemen ook op die manier te laten oplossen? Zit dáár wellicht de mogelijkheid om oorlogen in de toekomst te voorkomen?” Terwijl de spreker verder gaat bestudeert Henk de reactie van diens woorden op de omstanders. Een man bijt van spanning op zijn onderlip, denkelijk heeft hij nooit aan spiritisme gedaan, en hoopt bij deze gelegenheid wat meer aan de weet te komen. Dat het gehoorde hem erg zenuwachtig maakt, is hem aan te zien. Donders, zouden er nou tóch geesten en spoken bestaan? Een andere man staart lusteloos voor zich uit als denkt hij: Ik sta erbij, omdat mijn vriend me meegenomen heeft, maar veel liever was ik naar bed gegaan, die flauwekul. De naast hem staande Häftling luistert actief naar ieder woord. Z’n half toegeknepen rechter-

oog wijst op de gedachte, ik wil er graag meer van weten, maar ben niet van plan om alles maar direct te geloven. Als ze mij willen overtuigen, moeten ze met bewijzen komen. Nummer vier is iemand, die het zo te zien roerend met den spreker eens is. Zijn blik gaat zelfverzekerd langs de omstanders als wil hij zeggen, het is toch duidelijk, dat de spreker gelijk heeft. Zo denk ik er ook over. Niets is éénvoudiger. Nemen jullie het nu maar aan, dan is de zaak voor elkaar. Tussen een ander groepje staande, spreekt iemand snel en hartstochtelijk over fakirs: „die kerels stopten ze in de grond en twee dagen later waren ze nog springlevend.” Na deze woorden pauzeert de beweeglijke spreker even om op adem te komen. De triomfantelijke blik in zijn ogen verraadt, dat hij zich zó in zijn verhaal heeft ingeleefd, dat hij het, van zijn toehoorders verwachte respect voor de prestaties van de fakirs als een medehuldiging voelt. De wantrouwende stem van een klein mannetje naast hem, geeft hem ongewild een douche. „Kan het geen nep zijn?” Als bij toverslag zijn alle ogen verontwaardigd op hem gericht. Het mannetje krijgt een kleur tot in zijn nek en voelt zich noodzaakt te vergoeilijken „Nou ja, ik heb er geen verstand van, moet je denken.” Deze eerlijke biecht over eigen onkunde schijnt alles weer goed te maken. 't Is waar, er zijn ook leken bij vanavond. Bij een volgend clubje hoort Henk de rede van deze bijeenkomst. „We gaan straks de slaapzaal in, maar geen lawaai maken, hoor, anders worden we er weer uitgegooid. Lange Karel, de Duitse voorman, wordt door een zigeunercapo de kaart gelegd. Die zigeuner is een goede kracht. Enkel wijs ik erop, dat de man als minderwaardig moet worden beschouwd. Dus geheel vertrouwen kunnen we hem niet, wat niet weg neemt, dat hij zeer selectief is aangelegd.” Beslist had de man nog meer gezegd, als niet het zware stemgeluid van Lange Karel de lucht in trilling had gebracht. „Los, de barak in!” Met de klompen in hun hand gaat het gezelschap naar binnen. Henk loopt ook mee. Wanneer zij de eetzaal binnen komen, treft hen het eerst de aanblik van zes capo's, die aan een tafel zitten te kaarten. Eén van hen, een kerel met een platte neus en een kaal hoofd slaat met de vuist op tafel: „Pas!” Een luid protest van de vijf anderen

is het gevolg. De kale laat zich er echter niet door beïnvloeden, grist met een snelle beweging de kaarten bijeen, schudt ze, bevochtigt de punt van zijn duim met zijn tong en deelt ze overnieuw uit. Alle aanhoudende tegenwerpingen met een koud gezicht negerend. Hé, nu krijgt hij de binnenkomenden in de gaten. Met een vaart, vliegt hij overeind, zodat zijn houten kruk omvalt: „Was ist los?” Wanneer één der „spiritisten” echter de reden van hun komst heeft verteld, is hij direct vol belangstelling. De anderen zijn ondertussen ook van hun plaatsen opgestaan. „Wat, gaat er iemand in trance?” Daar moeten we bij zijn. In de slaapzaal zitten de Häftlingen op- en tussen de bedden en wachten op den zigeuner, die door iemand uit een andere barak gehaald moet worden. Wanneer deze op een stoel in het midden van de slaapzaal plaats neemt, raken velen Häftlingen al onder de indruk van zijn matte gelaatskleur en zwarte glinsterogen. Ai, dat is hem nou. Een gevangene licht het gezelschap in: „Kameraden, even stil wezen, het kaartleggen gaat niet door, maar ons medium gaat in trance.” Als het geroezemoes van stemmen verflauwt, komt er beweging in de roerloze figuur op de stoel. Een diepe, monotone stem spreekt: „Weg, weg!” Nu wordt het weer stil. De assisterende Häftling weet al waar het aan ligt. „Er is hier een man bij, die storend werkt. Even verwijderen, nu kunnen we weer verder gaan.” Na een korte pauze neemt de stem weer het woord: „Ja, wat is er?” Een half dronken Duitse capo wil weten of zijn vrouw en kinderen nog leven. Hij heeft ze in geen zeven jaar gezien, zegt hij hees. „Je kinderen leven nog, je vrouw is dood,” antwoordt de, als van heel ver komende stem. „Je zal je kinderen nooit meer zien.” De capo wil nog meer weten. „Blijven mijn kinderen nog in leven?” vraagt hij met een brok in zijn keel. Nu kan men een speld horen vallen. Het is alsof hier over dood en leven beslist wordt, wat zal het antwoord zijn? „Ja,” gelukkig, de spanning wijkt enigszins. De capo zucht opgelucht. Met het verlies van zijn vrouw schijnt hij zich al verzoend te hebben, want hij vraagt nu opgewekter: „Overleef ik de oorlog?” „Ja,” „En mijn geld, kan ik dat houden?” „Ja.” Nu is de beurt aan een volgende capo. Z’n vraag of hij de Heimat nog terug zal zien

„Overleef ik den oorlog . . .?”

en of zijn Liebchen hem trouw gebleven is, wordt ontkennend beantwoord. Nadat verschillende anderen nog enige vragen gesteld hebben, is het medium moe, en begint zijn helper hem af te nemen. Wanneer iemand uit het publiek zegt dat hij een medegevangene onder hypnose zal brengen is Henk aan de beurt om als storend element de zaal te verlaten.

Daar het tegen bedtijd loopt, blijft hij buiten nog even op een van zijn slapies wachten. Weldra wordt zijn moeite beloond. Zijn kameraad is één van de eersten die de barak verlaat. Hij is zichtbaar onder de indruk. Terwijl hij naast Henk voortstapt, zegt hij: „Ik ga morgen avond weer. Voor een gouden ring voorspelt die zigeuner wanneer je naar huis gaat. Hoe is het mogelijk hè? Het was precies Malowitz, die in kamp Amersfoort naast me lag; ook zo'n wonderkerel. Maar wat kijk je ongelovig. Hoe vond jij het?”

„Deze avond vond ik betreurenswaardig,” is Henk's antwoord. „We zullen er niet over redetwisten of hier bedrog in 't spel was of niet, maar ik vind, dat het gevaarlijk is, in deze situatie met dergelijke dingen te experimenteren. Vele van ons zijn immers totaal uit hun evenwicht. Ook het opleggen van iemands wil aan een ander persoon blijft bij een gezond denkend mens ten allen tijde af te keuren. Dat er krachten zijn, waarvan we de oorzaken niet kunnen vaststellen, is een feit. Wat we wel weten is, dat zwakke mensen door met deze dingen

te spelen nog zwakker kunnen worden, met op zijn minst tot gevolg de ontkenning van de plicht en de kracht, om zelf aan ons leven richting te geven. Maar zand erover. Die capo sprak over geld, hoe komt hij daaraan?"

„Weet je dat niet?" Henk's maat is verwonderd. „Alle capo's bezitten minstens enige tienduizenden guldens. Het brood, dat ze uit de keuken organiseren wordt, samen met de uit onze pakketten gestolen levensmiddelen, aan de joden verkocht. Laatst, toen er enige honderden nieuwe Häftlingen gearriveerd waren, maakten de capo's in de barak bekend, dat ieder zo gauw mogelijk geld van thuis moest zien gestuurd te krijgen, dan konden ze in de cantine wat brood extra kopen. Nadat er enige tijd verstreken was, hielden de heren capo's onverwachts broekzakken-contrôle. Ieder, die geld bij zich had, moest dat direkt afgeven. Nooit hebben ze er iets van terug gezien."

„Het is toch wel mogelijk om iets te kopen, als je hier conto hebt?" „Zeker, doch dat geld moet officieel ingeleverd worden, dat hadden de capo's er niet bij verteld. Daardoor was het hun ook mogelijk alles in beslag te nemen."

„Ach, wat gebeurt er toch veel, waar ik nog geen erg in gehad heb," zegt Henk.

„Dat is nog niets, er zijn hier capo's, die regelmatig radio-toestellen uit de Philips-werkplaatsen organiseren en aan de burgers verkopen. Onze vorige commandant is gefusilleerd, omdat hij op dezelfde manier als de capo's millioenen van de joodse mensen heeft geïncasseerd." „Dat had hij ook niet moeten doen," antwoordt Henk laconiek „zonder bevel van hoger hand, is stelen bij de Duitsers strafbaar."

Voordat Henk gaat slapen, neemt hij nog even de tijd om aan zijn gezin te denken. Overdag wordt hij teveel afgeleid, maar 's avonds, wanneer alles rustig wordt, heeft hij het gevoel, dat z'n gedachten met die van zijn vrouw een eenheid vormen. Juist het beleven van die eenheid, geeft hem weer nieuwe kracht. Vanavond krijgt hij daar echter geen kans voor. De Häftling, die anders naast hem sliep, is wegens de tocht naar een betere plaats verhuisd. Daar heeft Henk een strop aan, want de man was voor zijn doel het ideale slaapje.

Nauwelijks lag hij in bed, of zijn snurken kondigde aan, dat hij het land der realiteit verlaten had. Zijn plaats wordt echter gauw ingenomen door een flinken, jongen kerel, die André Sanders blijkt te heten. Hij ligt amper naast Henk of ze zijn al de beste vrienden. Denkelijk vindt André het noodzakelijk om te vertellen, waar hij voor gearresteerd is, want hij zegt schuldbewust: „Ik ben hier, omdat ik mijn persoonsbewijs weg gegeven heb. Ja, je denkt misschien, wat een boef, maar het kwam zó, o, wacht even. Verdraait, m'n deken valt op de grond.” Terwijl de jongen uit zijn bed stapt om z'n deken op te rapen, lacht Henk geamuseerd in zichzelf. Hij vindt het jammer, dat hij vanavond niet aan thuis kan denken, doch het gezicht van zijn nieuwen maat spreekt van zó'n openhartige eerlijkheid, dat hij het niet kan betreuren met hem kennis gemaakt te hebben.. Wanneer de deken weer op het bed ligt, vervolgt de jongen zijn verhaal: „Om me niet verkeerd te beoordelen, moet ik beginnen te vertellen, hoe ik ertoe kwam. Daar mijn vader al vroeg gestorven was, moest ik als jongen van nauwelijks veertien jaar naar een baas. Hoewel ik goed kon leren en graag naar een hogere school had gegaan, kon er niets van komen. Mijn moeder was nauwelijks in staat om de kost voor mijn twee zusters en mij te verdienen. Dus wat ik erbij bracht, was van harte welkom. Toen ik vier jaar bij mijn baas gewerkt had, kreeg ik opslag en werd naar een filiaal in een andere stad overgeplaatst. Daar was ik erg blij mee, doch alles heeft zijn keerzijde. Nu moest ik bij vreemde mensen in de kost en ik was nog nooit van huis geweest. Mijn baas wist echter een oplossing. Hij kende een gezin, dat mij wel in huis wilde nemen. Nette mensen, waar ik later erg aan gehecht werd. Toen in de oorlog bleek, dat mijn hospita's joden waren, moest ik mijn biezen pakken. Dit speet me erg, vooral, omdat hun zoon m'n beste vriend was geworden. Hem heb ik dan ook mijn persoonsbewijs gegeven, waar hij tot op heden nog mee ondergedoken is.” Na zijn laatste woorden kijkt de jongen Henk aan, als wil hij zeggen: nu is mijn daad in jouw ogen gerechtvaardigd. „Zo,” merkt Henk op, zich verplicht voelend ook iets te zeggen. „Dus je moeder zit nu met je zusters alleen?” „Neen,” is het antwoord. „M'n

meisje is ook bij hen, of liever gezegd, m'n vrouw." Dit laatste heeft hij er enigszins terughoudend aan toe gevoegd, als was het eerst niet zijn bedoeling om erover te praten, doch nu hij het onderwerp aangeroerd heeft, voelt hij zich schijnbaar verplicht, om er op door te gaan. „We zouden tenminste gaan trouwen, maar daar komt nu niets van." Henk vindt, dat het gesprek lang genoeg geduurd heeft, daarom stelt hij den jongen, die hem met een bezorgd gezicht aankijkt, met een paar woorden gerust: „Ga maar gauw slapen, want je meisje zal heus wel op je wachten. Goede nacht." „Ach, is het mistroostig antwoord, daar denk ik ook niet aan. Slaap wel." Wanneer Henk al bijna ingeslapen is, wordt hij weer klaar wakker door de woorden van zijn nieuwen vriend. „Henk, slaap je al?" „Nee, wat dan?" „Zou je het erg vinden, als je moest trouwen?" „Waarom?" „Nou ja, het is zo met m'n meisje," is het gespannen antwoord. Kwasi verontwaardigd, dat hij voor zo'n kleinigheid uit zijn slaap wordt gehouden, moppert Henk: „Ach man, ga slapen. Als je geen andere zorgen aan je hoofd hebt, mag je blij zijn. Zou je een paar maanden later trouwen, ook een zorg."

Even later klinkt er een diepe zucht naast Henk. Denkelijk heeft de jongen ontdekt, dat de wetten van fatsoen niet door iedereen even serieus genomen worden. De volgende avond ziet Henk, dat André reeds op bed ligt. Op zijn vraag: „Hé, maf je al?" krijgt hij geen antwoord. Nu ontdekt Henk, tot zijn verbazing dat z'n kameraad zijn kleren aangehouden heeft. Ach, schiet het hem te binnen, hij is natuurlijk even gaan liggen en toen in slaap gevallen. Wacht, hij zal hem wakker schudden. „Hé, vriend, bedtijd! Wakker worden, je kleding uit!" De jongen beweegt zich niet, een kreunend geluid is het enig antwoord. Een bed lager roept iemand: Laat liggen jô, wij hebben hem naar bed gebracht. Hij is er beroerd aan toe. Een soldaat heeft hem met de geweerkolf op zijn longen geslagen. Hij heeft koorts ook." Henk is verontwaardigd. „Brengen jullie hem dan hier? Waarom niet naar de ziekenzaal?" Hij krijgt geen antwoord. Waarschijnlijk meent de man, dat hij zijn plicht gedaan heeft, of misschien deed hij het op bevel van een capo. Henk haast zich naar den blokoudste om

te vragen of hij zijn vriend naar de ziekenzaal mag brengen, maar deze schudt zijn hoofd. „Wat gaat mij een Häftling aan, je weet dat het 9 uur geweest is. Dan mag niemand meer naar buiten.” Er is niets aan te doen. Verdere vragen zullen den man razend maken, daarom dekt Henk zijn maat voorzichtig met de punt van zijn deken toe en gaat slapen. De volgende ochtend staat hij echter wat eerder op dan de anderen en rijdt samen met een hulpvaardige benedenbuur den jongen op een kruiwagen naar de ziekenzaal. Als Henk terug komt, om z'n bed en dat van André op te maken, ziet hij, dat diens hoofdkussen zwart ziet van geronnen bloed. — Na het middagen spoedt Henk zich naar een ziekenbarak, die de infection genoemd wordt. Hij heeft gehoord, dat André daar naar toe is gebracht. Hier lukt het hem, zonder tegenstand binnen te komen. Wat hij hier aanschouwt is aangrijpend. In een zaaltje staan circa 40 bedden naast elkaar. In bed 1 ligt een man met schurft. Een roodvonkpatiënt in bed 2, daarnaast een man met een bord „Dysenterie” boven z'n bed. In een volgend bed hangt een met verband omwonden been aan een katrol. Even verder zit een man overeind met grote korsten van zweren in zijn gezicht enz. enz. Henk kan echter zijn vriend niet ontdekken. Daarom stapt hij op een, in het wit gekleden voorman, die aan een tafel verbandrolletjes zit te sorteren af „Ligt hier ook André Sanders Nr. B 1402?” De man kijkt van zijn werk op, wijst naar de hoek en zegt: „Daar ligt hij.” Meteen verdiept hij zich weer in zijn werk. Henk, kijkt nog eens in de aangeduide richting, maar ziet niets anders dan vreemde gezichten. Daarom wacht hij tot de voorman uit zichzelf weer opkijkt. „En?” „Ik zie hem niet!” „Wat? O, die, in die hoek, daar onder dat laken,” is z'n ongeduldige verduidelijking. Meteen gaat hij weer verder met sorteren. Henk weet niet wat hij ervan denken moet. Voor het echter tot hem doordringt, dat de frisse jonge kerel dood is, heeft de Duitse voorman hem met zachte hand uit de barak gezet. „Het is hier verboden.” Buiten vraagt Henk nog gauw: „Weet je zeker, dat het mijn vriend André Sanders is?” De man knikt ernstig en zegt: „Schicksal, mein Lieber, Schicksal.” Achter de barak loopt Henk opstandig heen en

„Ligt hier ook André Sanders?”

weer. Na een tijdje wordt hij echter rustiger. Ach, hoe klein is de mens, wat heden sterk lijkt en fier, is morgen in rook opgegaan.

„Au!” Peter bezeert zijn hand aan een rol prikkeldraad. De Häftling, die de draad tegen palen moet spijkeren, kijkt van zijn werk op.

„Ja, kijk maar uit, je hebt hier zo infectie.”

Peter antwoordt niet. Dat rotwerk ook. Was hij vandaag maar met een ander commando meegegaan. Het watergraaf-commando heeft de naam het meest vrije commando te zijn. Maar veel liever staat Peter te spitten. Wat heb je er aan, of je de dag makkelijk door kan brengen, als je zo’n oude maat hebt? Waar moet je met zo iemand over praten? Duivels, nu Peter aan zijn hand staat te zuigen ziet hij pas, wat een opgezette voeten zijn maat heeft.

„Hé maat, zijn je voeten van de koolsoep zo dik geworden?”

„Neen.” De man schudt zijn hoofd. „Die benen waren al zo opgezet vóór ik in het kamp kwam, omdat ik al eens eerder iets in mijn leven heb meegemaakt.”

Nu is Peters belangstelling gewekt. „In Mofrika?”

„Neen. Het is wel begrijpelijk, dat men tegenwoordig alle ellende aan de oorlog toeschrijft. Maar dat is niet altijd juist, want vóór de oorlog waren er talloze mensen, die het slachtoffer van abnormale toestanden waren. Ze liepen alleen niet

zo in de gaten. De mensen, die toen zelf nog geen malheur kenden, namen zo goed als geen notitie van hen. Nu ze zelf in de penarie zitten, ja, nu vallen wij ook op."

"Wie bedoel je dan met wij? De stempelaars?"

"Neen, maar wacht, let jij even op, of er niemand aankomt, dan ga ik op mijn knieën zitten, want ik kan niet lang achter elkaar blijven staan." Als de man in het zand neerhurkt, vat hij het gesprek weer op. „Ja, ik kan nu wel zeggen, hoe ik aan die benen kom, maar dan moet ik toch van voren af beginnen. Het is nu ongeveer vijftig jaar geleden, dat ik halfdronken met mijn vriend Kees in een kroeg stond te biljarten en hij beweerde, dat we eigenlijk allebei kerels van niks waren. Wat deden we nog in het ellendige, koude, natte Holland, waar niets te beleven viel? We moesten gaan varen of koloniaal worden. Met bruine meiden uitgaan en zuipen. Niet bij moeders pappot blijven zitten. Ben je bedonderd? Zijn we kerels of zijn we het niet? Bij deze woorden bestelde mijn vriend een rondje voor alle aanwezigen. Zich tot mij wendende zei hij: „En jij, ouwe nathals, ga je mee of durf je niet?" Ik haastte mij direct ja te knikken, niet zozeer, omdat ik zijn woorden serieus nam, dan wel om hem nog even in een gulle bui te houden. Ik kende hem en wist, dat hij al maanden lang over varen of koloniaal worden sprak. Maar nooit zou er iets van komen. Dat stond voor mij vast. Dit keer had ik mij echter vergist. „Arie," zei hij met zijn bezopen kop, „jongen, je bent voor mij als een broer, dat weet je. Geef mij je hand er op, dat als ik ga jij met mij meegaat." Tot vermaak van de aanwezige drinkebroers zwoer ik bij hoog en laag zijn vriend te zijn en hem overal trouw te volgen. Nu waren de rondjes niet meer van de lucht. Binnen korte tijd zaten alle aanwezigen wartaal te kletsen. Na even attentie te hebben gevraagd ging mijn vriend boven op een tafel staan en verkondigde met lallende stem: „Ik en mijn vriend Arie gaan morgen tekenen voor koloniaal. Wij zijn het kikkerholland meer dan zat, maar vóór ik wegga wil ik er nog even op wijzen, dat er maar één recept bestaat om in dit land in leven te blijven, nl. goed pappen en nathouden." Onder bijval van de anderen bestelde hij weer een rondje. Daar de enige veldwachter van

ons dorp spoedig stomdronken in een hoek van het café lag te snurken werd er niet aan sluiten gedacht en bleven we de hele nacht gezellig bij elkaar. De volgende ochtend zorgde de kastelein ervoor, dat alle aanwezigen op kosten van mijn vriend weer nuchter konden worden door middel van belegde broodjes en zwarte koffie. Mijn vriend en ik bleven echter nog „dunnetjes” doorgaan, zoals hij het noemde. Pas tegen tien uur togen we gearmd naar het aanmeldingsbureau. Het keuren en tekenen was in een ogenblik gebeurd en met tweehonderd gulden voorschot op zak wandelden we weer op ons gemak naar het café terug. Toen het grootste deel van ons geld in de la van den kastelein verdwenen was en mijn vriend slaags raakte met iemand, die beweerde zijn zoon liever zijn poten kapot te slaan dan hem koloniaal te laten worden, werden we op straat gezet. Nadat ik mijn roes uitgeslapen had duurde het zeker een kwartier vóór het tot mij doordrong, dat ik in een gekke overmoedige bui mezelf voor zes jaar aan de Oost verkocht had.”

Hier onderbreekt de man even zijn verhaal om spiedend in het rond te kijken. Wanneer hij echter niets bijzonders ziet, vervolgt hij:

„8 Juni 1898 stond ik in Rotterdam op de „Bromo” mijn familie vaarwel te wuiven. Mijn vriend stond naast mij. Hoe verder de boot zich van de kade verwijderde, hoe meer voelden wij, dat wij daar in dat kleine, koude, natte Holland iets achterlieten, iets, dat met onszelf vergroeid was, wat we zeker ergens anders zouden missen. Daar we voor elkaar niet wilden weten, dat het gevoel van spijt met iedere meter, die de afstand groter werd, toenam, spraken we er niet over. Toen de kade uit het gezicht verdwenen was, greep mijn vriend mij plotse-ling bij mijn schouder en met een groot spijtgevoel in zijn stem zei hij: „Verdomme, Arie, eigenlijk heb je dit aan mij te danken. Ik was toch een stomme ezel.” De ernst, waarmee hij de woorden uitgesproken had, verbaasden mij. Was die naar buiten zo ruwe klant in werkelijkheid toch anders? Met een afwerend gebaar gaf ik antwoord. „Ben je gek, man, we zullen er wel doorkomen, hoor. Wat zijn nou zes jaar?” Over Indië kan ik heel wat vertellen. Genoeg is echter, dat ik, na

driemaal overgeplaatst te zijn via Bandoeng aan de kust van Semarang terechtkwam."

Bij deze laatste woorden valt het Peter op, dat de stem van den koloniaal levendiger, maar tevens opstandiger begint te worden.

„Ja, jongen," vervolgt hij, „ze weten daar wel met je terecht. De „heren" konden het in hun grote villa's in Bandoeng wel uithouden, maar voor ons lag de dood iedere dag op de loer. Vuile, slopende koortsen, hersenkolder, bloeddiarrhee en venerische ziekten dunden regelmatig onze rijen. Mijn potige vriend was binnen korte tijd een skelet gelijk. Een flinke syph had diepe pijngroeven in zijn gezicht nagelaten. Urenlang lag hij soms te ijlen van de koorts. Als hij weer even normaal was kon hij over niets anders dan terugkeren naar Holland praten. Ik herinner me goed de avond, dat hij met zijn handen tegen de oren gedrukt uit zijn stoel overeind vloog en hees schreeuwde: „Laat die bruine kerels hun smoel houden! Houdt op! Houdt op! Ik houd het niet meer uit!" Het monotone geluid van de zingende koelies, die een boot losten, bleef echter doorgaan. In een vlaag van waanzin greep Kees de hals van een fles en begon alles om zich heen stuk te slaan. Zijn ogen waren met bloed doorlopen. Het zweet stroomde langs zijn gezicht. Ik lag als verdoofd in mijn ligstoel toe te kijken. Toen hij uitgeraasd was en voorover op de grond smakte, deed een straal bloed uit een door glasscherven veroorzaakte wond aan zijn pols mij weer tot bezinning komen. Terwijl ik om hulp schreeuwde, voelde ik, hoe dezelfde neiging om alles om mij heen kapot te slaan, zich ook van mij meester maakte."

Nu stopt de koloniaal even om met een vermoeid gebaar het zweet van zijn voorhoofd te vegen. Dan vat hij het verhaal weer op.

„De keer, dat we met vijftien man op patrouille een rivier over moesten steken, staat in mijn gedachten gegrift. Mijn vriend liep met zijn bepakte muilezel aan de hand achteraan. De vorsten hadden de andere oever reeds bereikt, toen een waarschuwende kreet ons tot spoed aanmaande. „Kaaiman! Kaaiman!" Verschrikt keek ik achterom en zag net, hoe mijn vriend door een der monsters onder water werd getrokken.

„Dit zijn de littekens . . .”

Ik snelde hem direct te hulp. Doch voor ik mijn vriend bereikt had, groefde een tweede kaaiman zijn tanden in mijn dijbeen. In mijn doodsangst gaf ik het ondier een hieuw met mijn klewang. Het water werd rood van bloed. Ik had hem blijkbaar goed geraakt, want de beet verslaptte en gesteund door twee kameraden bereikte ik de oever. Van mijn vriend was niets meer te zien.”

Nu het verhaal uit is toont de koloniaal een paar vuurrode plekken op zijn dijbeen.

„Dit zijn de littekens. Mijn been is stijf gebleven, wat dan ook de reden is, dat men mij met drie gulden pensioen in de week naar Holland terugstuurde.”

„Maar daar kun je toch niet van eten?”

„Daar werd ook niet naar gevraagd, maat. Vergeet niet, dat drie gulden per week nog een vorstelijk loon is vergeleken bij wat de koelies kregen. Holland telt niet voor niets zoveel schatrijke uitbuiters. Al wil men het doen voorkomen, alsof men alleen door medelijden met de arme, door spoken geteisterde inlanders bewogen wordt, de werkelijkheid is wel een beetje anders. Ja, ik durf zelfs te beweren, dat menige blanke nog iets van de inlanders kan leren, want met alle mooie smoesjes over naastenliefde en kultuur staan velen als mens heel wat lager.”

Daar Peter's maat nog vele avonturen weet te vertellen, is de dag gauw voorbij. Nu zitten ze naast elkaar in de eetzaal.

De Duitse blokoudste is vanavond woedend. De ergernis staat op zijn gezicht te lezen. Verdammt noch 'mal, wat een stompzinnig volk zijn de Hollanders. Terwijl hij aan zijn tafeltje zit, richten zijn ogen zich vol haat op de etende Häftlingen. Die vent daar is één van het soort kerels, dat hij hier al zo veel heeft meegemaakt. Eén, die bij het eerste het beste gunstige bericht van de geallieerden direct met een gezicht aan tafel zit, als denkt hij: „Ik wist het wel. Het verwondert mij niets. Het kan elk ogenblik afgelopen zijn.” Kijkt hij op zo'n moment echter onverhoeds in de ogen van den blokoudste, dan wendt hij zijn blik snel af, als denkt hij: „Nu ben ik nog machteloos, doch wacht maar, straks . . .” Bij deze overweging bonst het in het hoofd van den blokoudste. Ja, hij weet het wel, ze zouden hem graag dood zien. Zij en zijn landgenoten moeten niets van hem hebben, maar laten ze zich in hem niet vergissen. Nòg is hij de baas. De vent, die naast hem zit, is ook een schoft. Bah, wat een slap type. O, hij kijkt hierheen. Ja, nou grijnst hij. Natuurlijk hoopt hij, dat de blokoudste zijn huichellachje niet door heeft en zo stom is om te denken, dat de man hem welgezind is. Huh, wat een tuig! Wacht, daar komt een andere Häftling naar den blokoudste toe. Een sigaret houdt hij in de palm van zijn hand. De blokoudste kent dat. Het zijn de laffe judassen, die even met hem komen praten en dan stiekum, opdat hun kameraden het niet zullen zien, een sigaret op zijn tafeltje achterlaten. De blokoudste, die een felle roker is, heeft, ondanks zijn afkeer van deze valse vriendschap, altijd de sigaretten in ontvangst genomen. Maar vandaag staat het hem tegen. Als de man zich met een lachje over de tafel heenbuigt en de sigaret achter het appelboekje laat vallen, treft een harde vuistslag zijn kin. De achterover slaande man valt met zijn hoofd tegen een tafelpoot. De blokoudste is wild van woede. Al zijn opgekropte grieven ontladen zich boven het hoofd van den overeindkruipenden Häftling. „Blöde Hunde, ik heb jullie vullis niet nodig, niets, hoor je, niets!” Als de andere Häftlingen zich naar buiten spoeden, gaat de blokoudste, die nu geheel over zijn zenuwen heen is, de slaapzaal binnen. Vervloekt achterlijk zijn die lui, ze denken iederen Duitser met een slimmigheidje

om de tuin te kunnen leiden. Maar aan hèm zullen ze geen vriend hebben, aan hèm niet, hij haat ze allemaal. Buiten lopen een paar Häftlingen verontwaardigd over het geval te discussiëren.

„Wat een ploert is dat toch, die blokoudste. Zo zit hij rustig aan zijn tafel en zo slaat hij er op los. Hij is nog te slecht om opgehangen te worden.”

„Ach,” zegt een ander, „al die kerels zijn gek. Er is er niet één, die nog goed bij zijn verstand is. Je moet ook niet vragen, wat ze allemaal meegemaakt hebben. Het beste is maar om ze uit de weg te blijven.”

„Ik begrijp er niets van,” zegt een derde. „Die Häftling wou hem nog wel een sigaret geven.”

„Net goed,” antwoordt iemand met ergernis in zijn stem. „Hij had dien boef ook niet aan moeten halen. Hij gaf alleen uit angst en in de hoop, door de vriendschap van den blokoudste eventuele straf te ontlopen. Net goed!”

„Het leven is soms wonderbaarlijk.” Een Häftling, die in het wasruim zinken etensbakjes staat schoon te maken, schudt zijn hoofd. „Daar schiet mij net te binnen, dat die ander precies zo heette als jij, ook Simons.” De aangesproken Häftling, die net de grond heeft gedweild, kijkt zijn maat in het abnormaal opgeblazen gezicht. „Wie? „O ja,” het schiet den pannetjeswasser te binnen, dat hij nog niet verteld heeft wie die andere was. „Nou, we hebben toch de tijd. Simons heette de man, die hier in het wasruim lag. Dat was korte tijd nadat kamp Vught in gebruik genomen werd. In dit zelfde wasruim lagen de lijken ongeveer een meter hoog op elkaar gestapeld. Bloeddiarree, daar hadden de meesten last van. Ik was toen lijkenpikker.” „Wàt was je?” „Nou ja, ik moest de lijken van de appèlplaats slepen en in het wasruim neergooien. Dat was een mooi baantje, want daar kon mee gesmokkeld worden. De Häftlingen waren er fel op. We hadden altijd meer brood dan de anderen. Het gebeurde vaak, dat we eendode weer mee naar het appèl sleepten en net deden alsof hij nog leefde. Daarna haalden we zijn pannetje watersoep en legden hem zolang op bed. Dagenlang gebruikten we soms

hetzelfde lijk. Overdag moest hij natuurlijk arna zijn werk. Dat was lastig, maar we vonden er gauw een oplossing voort. We zetten hem op de WC en als een soldaat kwam contrôleren, wist deze niet beter, dan dat hij net overleden was. Maar om op dien Simons terug te komen. Op een keer hadden we een stelletje doden naar het wasruim gesleept. Mijn vriend stootte mij aan en merkte op: „Die kerel beweegt zijn poot nog, hij is nog niet gekrepeerd.” Ik keek in de aangewezen richting en zag tussen de onderste lijken een hand zachtjes heen en weer gaan. Het gezicht van den eigenaar had ik meer gezien, maar ik wist niet meer waar. „Daar kunnen we ons niets van aantrekken, maat,” was mijn antwoord. „Hij zal gauw genoeg uit zijn lijden zijn. We hebben onze plicht gedaan. Er zijn geen hulp- of geneesmiddelen. Nu hij éénmaal zo ver is, is het maar het beste zo.” We lieten hem liggen en gooiden er nog een paar lijken bovenop. Nou geef ik je te raden, wat er met hem gebeurde. 's Avonds werd er een naam afgeroepen van iemand, die naar huis mocht. Niemand wist waar die vent zat. Ineens stond de blokschrijver voor me. Of ik wist, waar mijn slaapje was. Hoe zag hij er ook weer uit. Daar had ik geen idee van. Je ziet in het kamp zoveel gezichten. Plotseling schoot het mij te binnen. O ja, dat was hij, die halfdode. De schrijver was al doorgelopen. Ik besloot er niet over te praten. Toch vertelde ik het aan mijn vriend, die voor wapens zat en elk ogenblik gefusilleerd kon worden. Deze besloot van jasje te ruilen. De halfdode werd weer uit het wasruim gehaald en met het jasje van mijn vriend aan op diens bed gelegd.

Mijn maat ging de volgende dag naar huis. Maar nu het ongelooflijke: De halfdode werd door een pas gearriveerden gevangene weer een beetje verzorgd, leefde weer op, ging enige dagen daarna weer aan het werk en . . . vluchtte. In die tussentijd werd ik zwaar ziek. Aan het randje van de dood haalden de stukjes brood en norit, die mijn vriend mij langs clandestiene weg stuurde, me er weer boven op.” De pannenwasser is met zijn werk klaar, droogt zijn handen aan zijn jasje af en zegt: „Ja, het leven is soms wonderbaarlijk.”

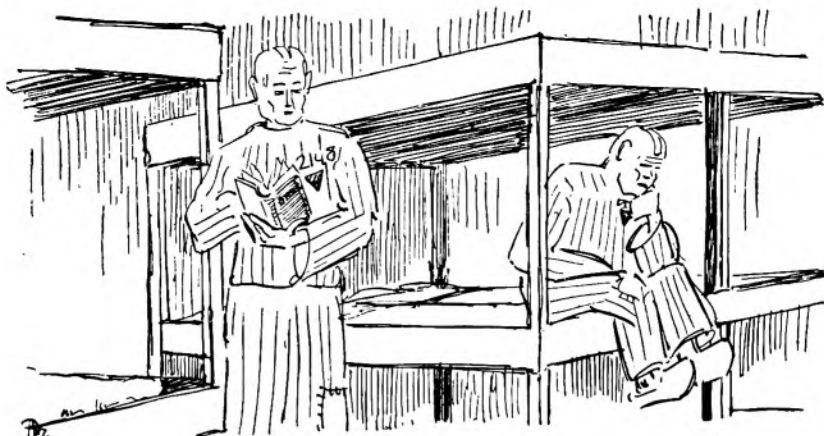
Met een moedeloos gebaar grijpt de Häftling Frans van Zanten onder zijn hoofdkussen naar zijn bijbeltje. De eerste dagen, die hij in het kamp doorbracht, was hij vol goede moed. Wat hij om zich heen zag gebeuren was vreeselijk, maar God zou hem zeker helpen. God verlaat de Zijnen niet. Alle ellende vond zijn oorzaak in de goddeloosheid, waarin de mensen leefden. Alle straf, die God ons daarvoor oplegde, moest blijmoedig aanvaard worden. Wat God doet is welgedaan. Met deze gedachten had Frans in alle oprechtheid getracht zoveel mogelijk in zijn lot te berusten. Helaas, een mens is slechts een mens en na enige tijd sloop de eerste opstandige gedachte Frans' hoofd binnen. Hadden de mensen, die niet meer konden geloven, wel helemaal ongelijk? Was een God, die de mensen zelf zo zwak geschapen had, eigenlijk niet te verwerpen? In zijn wanhoop was Frans een geestelijke gaan raadplegen. Zeker, het was waar wat de geestelijke zei: „Wij hebben niet het recht om God ter verantwoording te roepen. Vergeet niet, dat wij niet God, maar God ons geschapen heeft. Om God voor zijn daden ter verantwoording te roepen, zijn wij te nietig.” Deze woorden hadden Frans weer tijdelijk doen herademen. Doch het was slechts tijdelijk, want binnen korte tijd was hij weer aan het wankelen geraakt. Nu slaat hij zijn bijbeltje open. Ja, hier staat het: Gij zult . . .

„Hé, ga eens opzij, je staat in het licht.”

Frans' onderbuurman laat een protest horen. Frans schuift een eindje op. Het hoofd van den mopperaar steekt tussen de bedden uit. Hij kijkt afkeurend naar Frans.

„Verdomd, als ik het niet dacht, daar staat hij weer in zijn bijbel te lezen. Man, wat verwacht je nou van zo'n vod papier? Denk je door bidden uit het kamp te komen? Wees toch wijzer.”

Het hoofd verdwijnt weer. Frans gaat in gedachten op zijn bed liggen. Raar toch, die man wil hem ook al van zijn geloof afhouden. Maar wat zou hij dan willen? Zou hij menen, dat Frans door niet meer te geloven makkelijker kon leven? Wat naïef. Het vertrouwen, dat er na dit troosteloze aardse bestaan een vergoeding voor al dit lijden is, geeft hem immers de moed om te leven? Zonder dit vertrouwen lijkt het leven hem

Nu slaat hij zijn bijbeltje open.

doelloos, een aaneenschakeling van ongemotiveerd lijden. Ach, nu Frans niet op het gesprek is ingegaan, begint zijn buur te schelden:

„Het is schandalig. Die „fijnen” denken er makkelijk af te komen. Als je maar even bidt is alles vergeven en vergeten. De geestelijken prediken allemaal berusting, maar er is geen één van hen, die hier geen makkelijk baantje heeft. Daar hebben hun aanbidders wel voor gezorgd. Ze krijgen grote pakketten van de kerk gestuurd alsof het niets is. Ja, ze geven voor de reclame ook wel eens wat weg, hoor, maar alleen als ze zelf niet meer lusten.”

Daar Frans het niet langer meer aan kan horen, gaat hij naar het wasruim. Alleen, in het donker, gaan zijn gedachten naar zijn gezin. Daar achter de muren van zijn huis heeft hij zich altijd zo veilig gevoeld. Daar leefde hij met zijn gezin buiten alle haat en laster. Daar kende men slechts liefde voor elkaar. Frans vouwt zijn handen ineen en bidt:

„God, geef hun, die in het duister voortgaan, een licht op hun pad, opdat ook zij de weg mogen vinden, die Jezus Christus ons wees. De weg der naastenliefde en respect voor Uwe Heiligheid. Amen.”

De post, die de volgende dag in het bos met het toezicht op bomensjouwen belast is, loopt geërgerd heen en weer. Ze

hebben hem mooi tuk, die kolére-moffen. Hij had gedacht, dat de oorlog gauw afgelopen zou zijn en hij als geëerd vrijwilliger een mooi baantje zou krijgen. Maar neen, het is, als gewoonlijk, weer tegengelopen. Met zijn in Rusland bevroren poten, moet hij op wacht staan en kindermisje spelen over zo'n stelletje gore zwarthandelaars en saboteurs. De post blijft staan en bonkt met de kolf van zijn geweer op een zware boomwortel. Verdomme, hij zit tussen twee vuren. De moffen behandelen hem als hun slaaf en zijn landgenoten verachten hem. Zij, die volgevreten, elkaar berovende en bezwendelende eerzame Hollanders, verachten hem. Ha, ha, de post grijnst breed. De zwarthandelaar, die het door zijn onrechtmatig verdiende geld niet nodig heeft om bij de SS te gaan, veracht hem. Dat is effe een mop. Of, een mop is het eigenlijk niet, want diezelfde verachting kan hem nog wel eens zijn kop kosten. Ze vinden het heel gewoon, als één van hen een armen donder, die niet genoeg kan betalen, eten weigert. Dat is te vergeven. Maar voor hem, die ook aan geld wil zien te komen, bestaat geen vergeving. De post knarsetandt van woede. Dan niet. Als ze zelf alle mogelijkheden tot terugkeren afsnijden, moeten ze het maar voelen ook. De oorlog is nog niet beslist. Onderhand dat de post zichzelf tot razernij staat op te zwepen, naderen twee mannen, die samen een zware boom op hun schouders torsen. De achterste is Frans. Als ze de post op enige meters genaderd zijn, wordt deze op hen opmerkzaam. O, daar heb je weer twee van die goede vaderlanders. De voorste lijkt me iemand, die het zelf ook nooit te breed gehad heeft. Maar die achterste met zijn fijne, uitgestreken porem is zo'n echte anti. Een drang om hen, die in zijn macht zijn, te doen lijden, welt in den post op. De haat overheerst alle menselijke overwegingen. Met een paar grote passen staat hij achter Frans en trekt hem onder de boom vandaan. De boom stort op de grond. De voorste man voelt een klap op zijn schouder en krijgt de zware boom, die ervan afvliegt, tegen zijn enkel. Hij brult het uit en springt hinkend in het rond. Met een ruwe lach wendt de post zich tot Frans:

„Los, jij alleen onder die boom, los!”

De aangesprokene weet zich geen raad. Ze hadden met zijn

tweeën al de grootste moeite, maar alleen lijkt het hem een onmogelijkheid. De krankzinnige blik in de ogen van den soldaat doet hem echter haast maken om althans te trachten het bevel uit te voeren. Met een wanhopig gebaar spant hij zich in om de boom op te tillen. Langzaam gaat hij van de grond.

„Los, sneller, hoger, hoger!”

Nu ligt de zware last op zijn schouder. De soldaat schopt tegen zijn scheenbeen.

„Los, sneller, sneller!”

Met verzameling van al zijn krachten weet Frans het zware gewicht te verplaatsen. Eén meter, tien meter, twintig meter! Nu kan hij niet meer. Met een doffe dreun komt de boom op de grond terecht. De meegelopen post is ten prooi aan hysterische razernij.

„Was, wilst du nicht arbeiten, willst du nicht?”

Het gaat niet. De enorme inspanning heeft Frans' energie uitgeput. Toch doet hij nog pogingen om het bevel uit te voeren.

„Was, wil je niet werken, willst du nicht?”

Een drang om te huilen om eigen machteloosheid welt in Frans op. Als hij maar even weer gewoon kon denken, dan zou hij de situatie zeker weer meester worden. Maar hij voelt het, hoe meer hij zich inspant om te denken, des te moeilijker het gaat. Wat doet hij nou? Hij staat maar aan die boom te trekken. Hij weet toch, dat hij niet sterk genoeg is. Hij . . . hij . . . Nu Frans zijn pogingen staakt en rechtop gaat staan, treft een harde stomp hem in zijn maag. Als hij zijn ellebogen, die hij automatisch ter bescherming voor zijn gezicht heeft gehouden, laat zakken, slaat een tweede slag zijn voortanden los. Het bloed loopt langs zijn kin.

„Willst du nicht arbeiten? Wil je niet?”

Een andere Hollandse SS-soldaat komt erbij. Zal hij voor zijn mishandelden landgenoot opkomen? Neen, hij neemt het commando van den ineens kalm geworden post over.

„En nou aanpakken,” klinkt zijn ruwe stem. „Hop, aanpakken!”

De over het gehele lichaam sidderende Frans wordt door

den soldaat in zijn nek gegrepen en met zijn hoofd tegen de op de grond liggende boom gebonkt.

„Hop, pak aan!”

Wat Frans doet weet hij niet meer. Zijn armen omklemmen de boom en met een uit doodsangst geboren kracht strompelt hij ermee weg.

„Ha,” brult de post hem na, „ik wist het wel, zo moet je ze aanpakken.”

Dertig meter verder struikelt Frans. Hij valt voorover, krijgt de zware boom boven op zich en blijft bewusteloos liggen. Twee kameraden beuren hem op en leggen hem achter een stapel stenen neer.

Het volgende slachtoffer is een Amsterdams marktkoopmannetje. Wanneer de post een dreigende beweging met zijn vuist maakt, haalt het schrandere kereltje tot ieders verbazing een occarino uit zijn broekzak te voorschijn:

„Maak nou geen gebbetjes, ik zal iets moois voor je fluiten”.

Degevangen en zijn stomverbaasd, maar de post niet minder. Wat zal je zo'n kerel doen? Het mannetje fluit, dat het een lust is. Circus Renz is zelden zo vlot ten gehore gebracht. De post kijkt als gefascineerd toe. Plotseling ontdekt hij de ster op de jas van het goocheme kereltje. Dit werkt als een rode lap op een stier. Woedend pakt hij hem bij zijn schouder en zegt:

„Je speelt prachtig, man, je lijkt wel een vogel. Kom, klim in die boom. Fluit nog iets voor ons.”

De post schopt den fluter, die nog even niet-begrijpend blijft staan, tegen zijn achterwerk.

„Los, in die boom, en fluiten!”

Zodra het tot den man doorgedrongen is, dat hij met zijn fluiten niet bij iedereen succes heeft, klimt hij vlug als een eekhoorn in de boom en begint zijn concert. Na een kwartier wil hij even pauzeren, maar de post richt waarschuwend zijn geweer op hem:

„Blijf bloz spelen, du arschloch!”

De fluter zet weer haastig een lied in. Het zweet staat op zijn vuurrode gezicht. De post grijnst: „Heb ik die effe fijn bij de bok?”

Tegen etenstijd mag hij zijn concert staken en zich weer bij

„Je speelt prachtig man . . . !”

de anderen voegen. Met een nijdig gezicht voelt hij aan zijn pijnlijke kaak en zegt tegen den naast hem staanden Häftling:

„Alle rabbi's, wat een goy! Dat had-ie me voor de oorlog es moete flikke.”

Twee dagen na het incident met den SS-post staat Frans van Zanten midden in de nacht achter zijn barak. Een vreselijke angst heeft zich van hem meester gemaakt. Pas zijn er vijftien Franse saboteurs opgehangen. Van tientallen vrouwen, die men voor straf dagenlang in bunkers opgesloten had, zijn er enkele gestorven en andere krankzinnig geworden. Elk ogenblik zijn er grote transporten gevangenen naar Duitsland te verwachten. Hij moet hier weg, vóór het te laat is. In Frans' gemartelde hoofd wisselen angstvisioenen elkaar af met de stoutmoedigste plannen. Koude rillingen trekken langs zijn lichaam. Zijn tanden klapperen. Heeft hij koorts? Neen, hij moet zich niets wijs maken, het is alleen erg koud. Frans' gedachten gaan even verlangend naar zijn warme bed terug, dan grijpt de angst hem met hernieuwde hevigheid aan. Zijn voeten bewegen zich als van zelf naar het prikkeldraad, dat het barakkenkamp omgeeft. De plek, waar hij het makkelijkste onder door kan kruipen staat in zijn hoofd gegrift. Met de grootste inspanning gelukt het hem plat op zijn buik de andere kant te bereiken. Tastend sluipt hij langs de omheining in de

richting van het nieuwe ziekenhuis. Even later voelen zijn klamme handen de afscheidingspalen. Hier recht tegenover ligt de laatste prikkeldraadversperring. Op handen en voeten kruipt Frans over de straatstenen vooruit. In het donker bonkt zijn hoofd ergens tegen aan, geschrokken van het door hem zelf veroorzaakte geluid, blijft hij roerloos liggen. Zijn hart klopt met hevige slagen. Prevelend smeken zijn lippen den Almachtige, dat niemand hem gehoord mag hebben. Het blijft stil. IJzig koud wordt de nacht. Frans' ledematen verstijven. Moeilijk haalt hij adem. Eindelijk durft hij overeind te komen en wordt zich bewust waar hij is. Ja, hier voelt hij het paaltje met de doodskop erop: 'Gevaarlijke zône'. Hij moet nu door zetten. In Vught zullen zijn landgenoten hem zeker aan burgerkleding helpen. Enige meters verder nog twee prikkeldraadversperringen en een sloot. Als hij daar over heen is . . . Het lukt Frans tussen de eerste afrastering door te kruipen. Hij springt over de sloot. Los zand stort met geraas in het water. Frans houdt zijn hart vast. Doodstil blijft hij staan, niets verstoort echter de nachtelijke stilte. Voorzichtig tast Frans naar een opening in de laatste prikkeldraadomheining. Ja, hier moet hij tussen door. Hij spant zich met alle kracht in, om de draden nog wat wijder van elkaar te trekken! Zijn rechterarm gaat er door, nu zijn hoofd en zijn linker arm. Met zijn handen steun zoekend op de zijdraden, zet Frans zijn voeten tegen de versperringspalen. Een scherpe prikkeldraadpunt snijdt zijn wang open, het warme bloed loopt langs zijn hals. Frans voelt het niet, zijn lichaam zakt steeds meer voorover, zijn handen hebben nog niet de grond bereikt, zijn broek blijft achter het prikkeldraad hangen. Hij kan niet voor- of achteruit. Steeds erger voelt hij de kramp in zijn handen. Het kraken van de verroeste draden neemt in zijn verbeelding ontstellende vormen aan. Plotseling scheurt zijn broek. Hij valt voorover op de grond. Een drang om hard weg te lopen welt in hem op. Hij beheerst zich echter. De weg is nu vlak bij. Op handen en voeten kruipt Frans geruisloos naar een bospad. Hier heeft hij voor kort nog bomen gesjouwd. Vlak bij doet het blaffen van een hond het bloed in Frans' aderen stollen. Een ruwe stem schreeuwt een vloek. Direkt

daarna staat Frans in 't felle licht. Een schot knalt. Hij blijft als vast genageld op zijn plaats staan en voelt een bijtende pijn in zijn zij. Als symbool van intens gewenste veiligheid gaan zijn gedachten in een snelle flits naar zijn gezin. Een tweede schot knalt en treft den wankelenden man midden in zijn rug. Hij valt voorover, zijn handen klauwen in het mulle zand. Van twee kanten komen soldaten toegesnel. „Hardstikke dood!” Boven het zieltogende lichaam van Frans geeft de wachtcommandant den Hollandsen SS-soldaat een hand. „Gefeliciteerd, kameraad, je hebt geluk gehad. Je krijgt drie dagen verlof!”

Voor barak 19A staat Peter met een kameraad te praten. Hij heeft een kleur van opwinding.

„Ben je niet abuis, heb je goed gekeken?”

De Häftling, die hem het nieuws bracht, knikt bevestigend. „Ja, ik sta er voor in. Ik heb de lijst zelf gezien. Morgen ben ik met het uitdelen der burgerpakjes belast, jij gaat naar huis.”

Peter is buiten zichzelf van vreugde. Nu is hij aan de beurt. Ja, het is zo. Het lijkt hem nog wel onwaarschijnlijk, maar eigenlijk had hij het al eerder verwacht. Morgen gaat hij naar huis, eindelijk.

„Verdraaid, kerel, wat ben ik je dankbaar, dat je me even komt waarschuwen. Wel bedankt, hoor!”

Met „geen dank en tot morgen,” neemt de Häftling afscheid. Peter blijft in zichzelf verzonken achter. Als hij in Groningen aankomt gaat hij eerst een bos bloemen voor zijn vrouw kopen. Alle mensen, wat zal dat een feest worden.

„Hallo, Peter, wat sta jij daar te dromen?” De man, waar Peter het laatst mee gewerkt heeft, klopt hem op zijn schouder. „Goed nieuws?” De vraag is eigenlijk overbodig, Peters opgewekt gezicht zegt genoeg.

„Ja, jongen, ik ga morgen naar huis.”

„Hm.” Peters maat kijkt ongelovig. „Ik zou er niet te vast op rekenen. Ik heb hier al zoveel gijntjes bij de hand gehad. Het kan nog tegenvallen. Heb je al „Schutzhaft” getekend?”

„Wat is dat?”

„Daar heb je het al; net wat ik dacht. Je zult wel bij den

commandant moeten komen om een protocol te tekenen. Iedere Häftling, die hier voor politiek of diefstal zit, moet vroeg of laat een stuk tekenen, waarin hij bevestigt te weten, waarvoor men hem hier vasthoudt. Behalve de joden natuurlijk, want die zijn niet in „Schutzhäft“. Dat zijn gewone Häftlingen.”

„Maar wat is er dan voor verschil?”

„Nou, kijk.” Peters maat wordt ongeduldig. „Schutzhäft betekent zoveel als ‚in bescherming nemen’. Jij en ik zijn door de Duitsers tegen onszelf in bescherming genomen. Een jood is echter een gewone Häftling. Dus op z’n Hollands: een gevangene. Snap je het nou?”

Peter begrijpt niet, wat dit alles met zijn ontslag te maken heeft, maar om zijn kameraad niet nog meer te ontstemmen, knikt hij van ja.

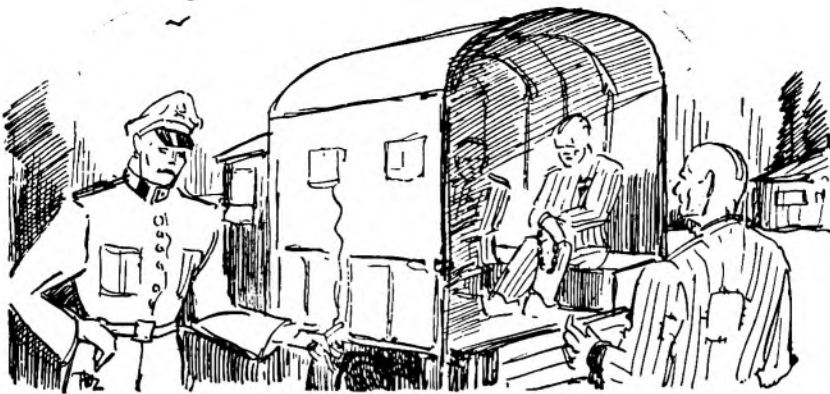
„Hè, hè, hij snapt het. Je hebt er anders een tijd voor nodig gehad.”

Wanneer de Häftling om de barak verdwijnt, blijft Peter nog wat heen en weer lopen. Maar niets meer van aantrekken. Alle mensen zijn hier dodelijk nerveus en prikkelbaar. Het wordt tijd, dat hij naar huis gaat.

In een gesloten boevenwagen verlaten de volgende dag drie gevangenen kamp Vught. Eén van hen is Peter. Zwijgend staart hij naar zijn geboeide handen. Vergeefs pijnigt hij zijn hoofd met de vraag, wat er nu met hem gaat gebeuren. Waarom gaat hij niet naar huis? Wat willen de moffen nog van hem? Ze kunnen immers niets bewijzen, ze moeten hem wel vrijlaten, want . . . ja, want . . . want . . .

Wat zoekt hij eigenlijk naar een reden, waarom die onmens hem nog vasthouden. Ze hebben geen reden nodig, ze doen het en daarmee uit. Hij is daar weer één van die voorbeelden van. Hij moet . . .

„Kameraad,” stoort een zenuwachtige stem hem in zijn gepeins, „zit jij zwaar?” Peter kijkt op. De man naast hem trilt van opwindning. Zijn ogen kijken gespannen naar Peters gezicht. Een idee flitst door Peters hoofd. Dat is zo. Als die man voor een kleinigheid gearresteerd is, moeten ze misschien

Zwijgend staart hij naar zijn geboeide handen.

voor een gerecht komen en dan hebben ze toch nog kans om naar huis te gaan.

„Nee,” antwoordt Peter. „Jij wel?”

Zijn tegenvraag wordt genegeerd. „Nee, zeg je, maar waar zit je dan voor? Ook voor bonnen?”

„Ik word verdacht van medeplichtigheid aan een overval.”

Dit antwoord roept een wanhopige trek op het gezicht van den naast hem zittende te voorschijn.

„Overval,” klinkt zijn teleurgestelde stem. „Overval, dan is het uit.”

Door de angst, die uit de laatste woorden klonken, weet Peter dadelijk, dat hier van een licht geval geen sprake kan zijn. Toch wil hij zijn ongerustheid nog niet laten merken. Voor hij echter een antwoord klaar heeft, wendt zijn maat zich tot den derden gevangene, die al die tijd heeft gezwezen. „En jij, waar zit jij voor?” De spanning, waarmee de twee mannen het antwoord afwachten, schijnt door den onder-vraagde niet gevoeld te worden. IJzig kalm geeft hij antwoord:

„Sabotage.”

„Zwaar?” vraagt Peter ongeduldig.

De man haalt zijn schouders op en kijkt strak voor zich uit. „Afwachten maar . . .”

Door de stugge houding van hun reisgezel afgestoten, voelen de mannen er niets meer voor om het gesprek nog voort te zetten. De rest van de reis wordt zwijgend afgelegd.

Na enkele weken in een cel te hebben doorgebracht moet Peter op een dag voor het verhoor verschijnen. Dit vindt plaats in een bijgebouw van de gevangenis. Achter een met paperassen overladen bureau zitten drie in burger geklede mannen. Eén van hen begint in het Duits een protocol voor te lezen, waarin Peter beschuldigd wordt deelgenomen te hebben aan een overval met gebruik van vuurwapens. Peter luistert als verdoofd. Traag, heel traag, proberen zijn hersens het te verwerken. Hij hoort het, men zegt, dat het bewezen is, dat hij bij een overval was. Hij, Peter Boerhave. Waarom vliegt hij niet op en schreeuwt tegen die ploerten, dat ze liegen, dat hun hele rechtspraak op willekeur berust? Waarom voelt hij zich tegenover deze methode zo machteloos? Nu het stuk voorgelezen is, kijkt de Duitser Peter aan.

„Verstanden?”

Peter schudt zijn hoofd, hij wil tijd winnen. Vóór alles wil hij nog even denken hoe of wat hij zeggen zal.

„Nee, ik versta geen Duits.”

De Duitser reikt het stuk aan een ander over. „Übersetzen Sie!”

Even kijkt de aangesprokene Peter geërgerd aan als denkt hij: „Stommeling, voor jou kan ik dat hele stuk nog eens gaan lezen.” Dan begint hij de beschuldiging op te dreunen. De woorden gaan langs Peter heen. Daar zit een N.S.B.-er, zo’n smerige baantjesklant, die voor geld zijn landgenoten de dood injaagt. Hij leest en hijzelf, Peter, luistert. Te machteloos om ook maar enig recht te doen gelden. Hij luistert naar zijn eigen doodvonnis. Als de N.S.B.-er uitgelezen is, legt hij het protocol voor Peter neer.

„Hier even tekenen, hier onderaan.”

Nu laait een felle opstandigheid in Peter op. Jawel, ze willen hem nog laten tekenen ook. Voor iets, dat hij niet gedaan heeft. Wanneer Peter met een vlugge beweging van zijn hand het protocol naar den N.S.B.-er terugschuift, kijkt hij hem recht in zijn ogen. Vast klinkt zijn stem:

„Nee, ik teken niet. Alles wat hier staat is smeerlapperij. Ik ben onschuldig.”

Voor de felle gloed in Peters ogen slaat de N.S.B.-er zijn

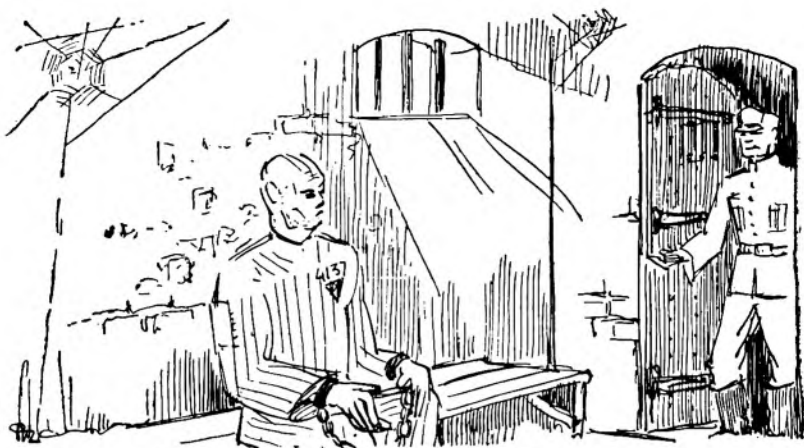
ogen neer. Terwijl hij de papieren aan den Duitser overhandigt, vertaalt hij Peters woorden. De Duitsers kijken even verbluft. Dan geeft een van hen den SS-soldaat, die achter Peter staat, een wenk.

„Ab!”

Door lange gevangenisgangen wordt Peter weggeleid.

Nu Peter de celdeur achter zich dicht hoort slaan, grijpt de wanhoop hem aan. Hij is ten dode opgeschreven. Er is geen ontkomen meer aan. Misschien nog enkele dagen of uren, dan is zijn leven gewelddadig geëindigd. Hij moet sterven, beschuldigd van iets, dat hij niet gedaan heeft. O, verdierlikte, waanzinnige rechters, wanneer zal jullie de macht, om mensenlevens te vernietigen, ontnomen worden. Welk mens kan zo hoog boven een ander verheven zijn, dat hij het recht heeft, zijn medemens te laten sterven? Terwijl hij met zijn gezicht naar de tralies gekeerd staat en een stukje van de blauwe lucht ziet, gaat er een stroom van verlangen door Peter heen. Wat moet er van zijn vrouw en kind terecht komen? Hoe lang zal de oorlog nog duren? Zullen anderen bereid zijn om zijn gezin door de moeilijkheden te helpen? Ach, wat betekent voor hen het leed van een achterblijvende vrouw en kind, vergeleken bij eigen zorgen? Dit overwegend komt er een schrijnend gevoel in Peter's hart. Heeft hij door zijn strijd voor het recht niet het recht van zijn vrouw en kind vertrapt? Zal zijn niet financieel gesteunde vrouw in 't vervolg alleen de harde slagen van het leven moeten trotseren? Is hij daar de schuld van, hîj, die altijd voor zijn gezin het beste wilde? Was hij geen verdwaasde utopist, toen hij zich met politiek inliet? Hij wist toch dat de voor recht strijdende mensen altijd doodsgevaar lopen en vele anderen er altijd weer op uit zijn om van de door strijd verkregen verbeteringen misbruik te maken? . . . Even staat Peter roerloos voor zich uit te staren. Hij weet op de aan zichzelf gestelde vragen zo gauw geen antwoord. Nu eerst doorleeft hij in de diepste zin de betekenis van het woord „Verantwoordelijkheid”. Dán laat hij zijn handen, die hij strak tegen zijn hoofd gedrukt gehouden heeft, slap langs zijn lichaam vallen. Als een openbaring dringt het tot hem door: ik kon niet anders. De mens denkt zelf te willen, maar er is

van een wil zo goed als geen sprake. Men verweert en reageert naar gelang vorige invloeden hun kracht lieten gelden. Een gedachte, zó moet het, blijft altijd maar een wens. Of die wens in vervulling zal gaan, hangt af van talloze factoren, waar we zelf geen zeggenschap over hebben. Dan breekt als een lichtstraal in het donker de gedachte zich baan: „Ik heb getracht voor het goede op te komen. Eens zal ook mijn kind van de door ons gebrachte offers profiteren. Ik weet tenminste, waarvoor ik sterf, miljoenen die het niet weten”. Er komt een kalmerende rust over Peter. Ja, wat is een mensenleven in verhouding tot eeuwen? Wat is een overtuiging in verhouding tot de tijd, die nergens aan gebonden is. Wat vandaag als juist aangenomen wordt, blijkt morgen weer verouderd en overmorgen weer vergeten. Miljoenen mensen zinnen op wraak, winden zich op, maken en verwerpen plannen, beschimpen en bevechten elkaar. Maar de tijd gaat door. Iedere seconde door haar uitgeteld, is een stap naar de dood, naar het begin van de eeuwigheid. Wanneer de celdeur geopend wordt en een Hollandse SS-soldaat met een paar sigaretten in zijn hand binnen treedt, is deze zichtbaar verbaasd, de in grote zenuwspanning achtergelaten man nú zo intens rustig op zijn krib te zien zitten. Met een paar woorden geeft hij er blijk van. „Zo, je schijnt het leven niet te zwaar te nemen wel?” Peter schudt zijn hoofd zonder te antwoorden. Zijn nu glasheldere geest ziet voor ’t eerst den soldaat niet meer als een door het fascisme misleiden tegenstander, maar zuiver en alleen, den mens. Wat was er voor verschil tussen hemzelf en dezen man? De man draagt het uniform van geweld. Heeft hij zelf ooit andere plannen gehad? Of men vecht voor recht of onrecht, oorlog of vrede, doet er niet toe. Men vecht en daarmee uit. Rustig neemt hij de aangeboden sigaretten in ontvangst. Dan klinkt zacht zijn stem: „We zijn mens, vriend. Hoe we de zaak ook wenden of keren, we blijven altijd gedoemd te strijden, alleen de dood brengt de verwezenlijking van rechtvaardigheid, rust en vrede.” Als de soldaat ziet, dat Peter na deze woorden roerloos voorover op zijn bed in de rook van z’n sigaret staart, begrijpt hij, dat hier een antwoord overbodig is. Een zachtjes dichtslaande celdeur bewijst, dat hij intuïtief

„Je schijnt het niet zwaar op te nemen . . .”

gevoeld heeft niet bij machte te zijn, om zo'n houding van een vijand, met z'n gewone phrases te beantwoorden. Met een knars draait hij de sleutel in het slot om. „Maakt ook gar nichts aus. Waarschijnlijk is hij verrüct geworden.” Het geluid van zich verwijderende, zware laarzen klinkt door de holle gevangenis-gang. Dan wordt het stil . . .

In de cel naast Peter zit de „zwijgzame” op de rand van zijn krib. Het is dus zo ver. Straks wordt hij gehaald en is alles voorbij. Of het nog een paar uren of een paar dagen duurt maakt niet meer uit. Met bitterheid gaan zijn gedachten naar het verleden terug. Op zijn twaalfde jaar als „ongewenst in de maatschappij” naar een verbeteringsgesticht gestuurd, bestaat de tijd daarna voor hem slechts uit een aaneenschakeling van dingen, die je beter anders kunt doen en dingen, die verboden zijn. Dan ziet hij zich op 21-jarige leeftijd als vrij mens het tehuis verlaten, niet vermoedende, dat de consequenties van zijn verwaarloosde opvoeding hem zullen blijven volgen. Weer voelt hij de nieuwsgierige blikken, die zich achter zijn rug op hem richten en hoort hij de fluisterende stemmen: „. . in een tuchtschool gezeten.” „O ja?” „Niet gevaarlijk?” „Nee, maar toch voor oppassen.” Weer hoort hij de woorden van den fabrieksbaas, toen hij even in het kantoortje moest ko-

men. „Niet om het een of ander, maar we missen twee steekbeitels, heb jij die ook gezien?” Bij deze herinnering vliegt den „zwijgzame” het bloed naar het hoofd. Verdomme, toen had hij dien vent met zijn uitgestreken tronie voor zijn kop moeten slaan, dan had hij hem ook voor een moment kunnen laten voelen, wat slaag krijgen is. Vervloekt, dat hij het niet gedaan heeft. De slaafse houding van altijd netjes blijven tegenover een meerdere heeft hem steeds belet zich een mens met rechten te voelen. Het onderdanige „Neen, baas,” werd met een strenge blik van „Pas op, ik houd je in vervolg in de gaten” beantwoord. Toen later bleek, dat het zoontje van den baas de beitels mee naar huis genomen had en vergeten had ze terug te brengen, werd er niet meer over de zaak gesproken, maar nog ziet de „zwijgzame” de ogen van zijn baas op zich gericht, toen hij hem er schuchter op wees, dat deze te snel met zijn beschuldigende toon was geweest. Ogen, die uitdrukten: Dat je het niet gedaan hebt daar hoef je niet over op te scheppen, want ik weet donders goed, waar jij vandaan komt. Vanaf die tijd was zijn hart voor iedereen gesloten. Als ze zó over hem dachten . . . hem goed, maar dan moesten ze van hem ook niets meer verwachten. De rest van zijn leven trekt als een snelle flits voorbij. Van de tijd, die hij op de fabriek gewerkt heeft, is zijn meest bevredigende herinnering de keer, dat hij de smeebede van een kameraad heeft kunnen negeren: „Jij bent ook een arbeider, wij hebben elkaar nodig, jij moet ook staken.” Ha! De „zwijgzame” lacht hees. Ze hadden hem nodig, ja, nu wèl, maar wie heeft er ooit over gedacht wat hij nodig had. Wie zal voor zijn onderhoud zorgen, als hij straks werkloos wordt? Toen hij later even goed ontslagen werd, teerde hij jaren daarna nog op de gedachte de mening van anderen getrotseerd te hebben. Bij de herinnering aan zijn bemoeizieke kostjuffrouw, die trouw iedere dag informeerde of hij nu nog al gauw geen werk had, voelt hij weer een wrevel. Nooit heeft iemand hem voor vol willen aanzien. De enige keer, dat het hem gelukt is, zich boven zijn dagelijkse sleur te verheffen door het verbergen van een saboteur, die 's avonds bij hem aan was komen lopen, zal hem straks zijn leven kosten. Men zal hem voor de laatste maal veroordelen.

Wanneer hij zich achterover op zijn krib laat vallen, zijn er geen gedachten meer in het hoofd van den „zwijgzame”. Roerloos staren z'n onwezenlijk grote ogen naar het witgekalkte plafond.

Als een opgejaagd dier loopt de man, die een cel verder opgesloten zit, heen en weer. Straks is het zo ver. Hij heeft alles verspeeld. Z'n vrouw en kinderen zal hij nooit meer terug zien. Straks zal zijn naam bij de gefusilleerden staan, dan is alles voorbij. O, kon hij nog eenmaal overnieuw beginnen. Nog eenmaal tonen, dat hij berouw heeft. „O, God, ik heb altijd verkeerd geleefd, geef mij nog eenmaal de kans. Ik zal altijd goed voor iedereen zijn, ik zal geven, wat ik kan, geen arme zal mijn deur voorbijgaan.” De man valt op zijn knieën voor de krib. „O, God, heb medelij, ik weet het nu, uit louter zucht naar weelde heb ik die bonkaarten vervalst. Help mij slechts nog één keer.” Wanneer de voorovergebogen man zich langzaam opricht, bekruipt hem een gevoel van angst en twijfel. Hij heeft zich nooit iets aangetrokken van God of gebod, hoe kan hij nu ineens verwachten, dat God hem genadig zal zijn? Sinds zijn gelovige moeder de macht over hem verloor, heeft hij met steeds fellere hartstocht naar vermeerdering van zijn bezittingen gestreefd. Wat wil hij nu nog, hij, die Gods woord altijd als een hinderpaal terzijde geschoven heeft? Zal God hem nu helpen; nu hij aan de rand van de dood staat? De bange twijfel neemt steeds scherpere vormen aan. Neen, hij heeft van niemand meer iets goeds te verwachten, God kent hem niet, en zijn geld kan hem niet meer redden. Waggelend, als een dronken man, loopt hij naar de tralies toe. De vrijheid nabij voelend, grijpt een alles overheersende vlaag van angst en verlangen hem aan, zijn handen omklemmen de stijlen, als wil hij ze doormidden breken. Het klamme zweet breekt hem uit. Hij drukt zijn hoofd zó stevig tegen de tralies, dat de ijzeren stangen witte strepen op zijn gezicht tekenen. Een rauwe kreet scheurt uit het diepst van zijn wezen: „Ik wil . . . eruit! Ik wil . . . eruit!” Enkele minuten later vliegt de celdeur open en wringt een ruwe soldatengreep zijn nog steeds wanhopig aan het ijzer vastklemmende handen los. Met stalen boeien worden zijn polsen machteloos aan zijn bed gekluist.

terd . . . Het geluid van de zich verwijderende soldatenstappen vermindert. De dood komt steeds dichterbij . . .

De lageroudste van kamp Vught leest nummers voor. Men kan een speld horen vallen. De afgeroepen Häftlingen rennen naar hem toe en stellen zich in rijen op. Fluisterende omstanders vertellen nieuwtjes.

„Niks aan de hand. Er worden nieuwe werkploegen gevormd; dat wist ik gisteren al.”

„Wat voor een commando? Is dat niets voor mij? Ik ben schilder.”

De eerste fluisteraar haalt onverschillig zijn schouders op. „Weet ik veel.”

Even verder weet iemand het nog beter. „Die gaan naar de Moerdijk, let maar op.”

„Zeg,” vraagt een ander belangstellend, „waar kun je je voor de Moerdijk melden? Ik zou daar ook wel naar toe willen. Ik woon in Dordrecht.”

„O,” bemoeit iemand zich ongevraagd met de zaak, „dan heb jij geen kans. Ze weten donders goed, wie ze daar naar toe sturen. Jij zou dan veel te gemakkelijk kunnen vluchten. Neen je hebt geen kans.”

„Stilte,” roept een Häftling, „houden jullie je mond toch dicht. Ik kan de nummers haast niet verstaan.”

„Nou,” is het verontwaardigde antwoord, „dan mag jij je oren wel eens uit laten spuiten. Wie Jan Hurkman niet verstaat . . .”

Zeker had de man nog meer gezegd, als hij niet plotseling zijn nummer had horen afroepen. Meteen duwt hij den voor hem staanden Häftling opzij, wat een heftig protest uitlokt. „Kijk uit, lomperd.” De wegrennende Häftling hoort het al niet meer. De achtergeblevene wrijft nijdig zijn enkel. „Voor mijn part is het een transport naar Duitsland. Die kaffer heeft het verdiend.”

„Nummer 1231!”, brult de lageroudste. „Voor de derde maal: waar zit die vent?”

„Nummer 1231” wordt er langs de rijen gemompeld.

Pang! Een voorman schopt een man tegen zijn achterwerk.

„Hé, ben je in slaap gevallen?” De man kijkt afwezig achterom. Dan schijnt het ineens tot hem door te dringen, dat hij afgeroepen werd. Met een sprong ontwijkt hij een tweede schop en zet het op een lopen. De omstanders critiseren:

„Ach, ach, wat zijn er toch een slome duikelaars bij. Ze staan gewoon overdag te slapen.”

Als de commando's naar hun werk marcheren, blijven de afgeroepen achter. Een officier licht hun in.

„Jullie gaan naar huis. Maar vóór het zover is, worden jullie eerst gekeurd. Laat niemand meer weglopen, want wie straks niet present is, moet blijven.”

„Hè!” De Häftlingen staren elkaar verbaasd aan. „Wat zei hij?”

„Ja, we gaan naar huis,” zegt een stem.

„We gaan . . . ? Wat zei die?”

„Naar huis, ja.”

„Hoe is het mogelijk?” zegt een ander, verbaasd over zoveel ongekend geluk. „Hoe is het godsmogelijk?”

Nadat de Häftlingen in een rrrtsj gekeurd, gewogen en gekleed zijn, moeten ze een verklaring tekenen, waarin ze beloven nooit over het kamp te praten of te schrijven. Pas op de Helvoortseweg dringt het tot hen door, wat er eigenlijk gebeurt.

Een man met een vette schipperspet op, voert onder het lopen een vreugdedans uit. „Nou Nelis, we nemen er straks eentje.”

De begeleidende post roept den man weer tot de orde. „Maak geen palaber, anders ga jij alleen weer mee terug.” Nu wordt de man weer rustig en zonder incidenten bereiken ze het station.

Op het perron zijn de ex-Häftlingen weldra omringd door vrouwen, die naar nieuws van hun man hunkeren.

„Kent U mijn man niet? Hij heet Keizer.”

„Neen, mevrouw, we kennen alleen nummers.”

„O, nummer 1533.”

„Neen, dien ken ik niet.”

De teleurgestelde vrouw dringt zich weer haastig door de omstanders om bij een ander haar vraag te herhalen. Zo ver-

„Hier moet je een sigaret?”

gaat het velen vrouwen. Als de vragen beantwoord zijn, blijven de mannen nog even in groepjes bij elkaar afscheid nemen.

„En jij, nummer 2285, waar woon jij?”

„In Rotterdam.”

„Dat is fijn, zeg, dan kunnen we zo ver samen gaan, ik ga naar Den Haag.”

Bij deze laatste woorden voelt de man een vreugdegolf door zich heen gaan. Ik ga naar Den Haag, ik ga naar huis. Het is deze keer geen droom. Alles om mij heen is echt. Niemand vindt mijn woorden gek. Nergens staan meer bewakers te gluren of te commanderen. Ja, zelfs de Duitser, die daar staat, lacht tegen mij. In een geluksroes stapt de ex-gevangene op den soldaat toe en reikt hem de hand.

„Ik ga naar huis.”

„Aha! Schön, was? Auch Kinder?”

„Ja, één. Mijn vrouw weet nog van niets,” glundert de Häftling. „Hier, moet je een sigaret?”

De gevangene geniet van zijn vrijheid. Dat is me even wat! Een bewaker, waar je vroeger voor in de houding moest springen, gewoon een sigaret aanbieden en zelf ook meeroken zonder angst te hebben voor een melding. Laat-ie glimmen!

Op enige afstand van de twee mannen staat een gebogen figuur in een nis van het wachtlokaal toe te kijken. De scherpe trekken in zijn gezicht verraden een zwaar leven. Fel gloeien

zijn ogen, zijn kaken klemmen zich van ergernis op elkaar. Wat een rotvolk heb je toch op de wereld. Niks mee te bereiken. Nauwelijks zijn ze het kamp uit of ze likken weer de hand, die hen sloeg. Om hopeloos van te worden. Nou zie je maar, hoe gauw de mensen vergeten, ze leren nooit. De wereld wordt steeds beroerder. Maar ach, wat staat hij eigenlijk in zichzelf te kankeren, hij is nou toch vrij? Hij is niet gekrepeerd. Hij heeft geluk gehad. Nou moest hij eigenlijk blij zijn. De man doet vergeefs moeite om een prettige gedachte met het woord vrij in verband te brengen. Vanzelf nemen zijn gedachten weer een zwaarmoedige loop. Hij hoeft zichzelf niets voor te liegen, de laatste brief van thuis was duidelijk genoeg. Voordat hij wegens Wehrmachtsdiefstal gearresteerd werd, ging het al niet al te goed tussen zijn vrouw en hem, maar nu, na zoveel tijd . . . Afijn, afwachten maar. Wellicht zit hij weer spoedig in Duitsland. De beurs zal hem wel gauw oproepen.

Een andere Häftling loopt in zijn eentje het perron op en neer. Hij wil nu alleen zijn, geen vragen beantwoorden. Wat geweest is nam vandaag zijn eind. Nu begint een nieuw leven. God zij dank heeft hij het kamp overleefd. Zijn moeder zal wel opkijken. Het is jammer, dat hij haar niet van tevoren kan opbellen. Ha, daar komt de trein, nu nog enkele uren en hij is thuis.

In Amsterdam aangekomen spoedt de sombere Häftling zich naar huis. Wat loopt hij toch hard! Wat is het, dat hem zo doet voortjagen? Hij weet immers, dat hij niets goed meer te verwachten heeft? Dit begin van de vrijheid wordt tevens het eind van een nog diep in zijn hart gekoesterde hoop. Maar waar piekert hij nog over. Het geeft niets om op de zaak vooruit te lopen. Hij zal gauw genoeg weten, waar hij aan toe is. In een achterbuurt blijft de man voor een vervelozе deur staan. Op zijn kloppen doet een afgeleefde vrouw open. Even kijkt ze hem onderzoekend aan, dan valt haar mond open van verbazing.

„Verrek Jan, ben jij het? Leef je nog?”

De vraag met een stug „Zoals je ziet,” beantwoordend, gaat de man zijn buurvrouw voorbij en begint de trappen te beklimmen. Op de derde etage blijft hij staan. Even voelt hij

de klamheid van zijn handen, dan stapt hij de kamer binnen. De nog jonge vrouw, die aan een tafel staat te strijken, is totaal overbluft.

„Hé Jan,” klinkt haar verbaasde stem.

De man voelt de woorden in zijn oren suizen. Teleurstelling, hij wist het. Hij had niet anders mogen verwachten.

„Ja,” zegt hij, terwijl hij met een onbewogen gezicht zijn jas ophangt. „Vrij. Het was vandaag precies twee jaar.” De verschrikte blik van zijn vrouw negerend, gaat hij aan tafel zitten. Dan komt er beweging in de vrouwenfiguur.

„Fijn, dat je er bent,” klinkt haar zenuwachtige stem. „Wacht, ik zal gauw wat eten klaarmaken. Heb je mijn brief nog ontvangen?”

Dit laatste klinkt, alsof ze bedoelt: „Je weet toch, dat ik schreef: Ik moet eerlijk zijn, toen je pas weg was, vond ik het vreselijk, maar nu ik weet wat vrijheid is, wil ik nooit meer gebonden zijn.”

Met een kort „Ja, dat is in orde” maakt de man zich van verdere uitleg af. De vrouw verdwijnt naar de keuken. Nu dwalen de ogen van den achtergeblevene door de kamer. Ja, hij is thuis. Of eigenlijk niet thuis. 't Is maar net wat je jezelf wijs wilt maken. De man staat op om een portret van de muur te nemen. Zijn ogen lichten fel. Plotseling gaat de deur achter hem open; hij draait zich om en kijkt in het verschrikte gezicht van zijn vrouw.

„En . . .?”

„Eh, ja, eh . . .” O, wacht, de vrouw heeft haar antwoord al klaar. „Een Duitser, ja, maar niet van mij,” zegt haar radde tong. „Of tenminste, die foto is van de buurvrouw beneden. Ze durft hem zelf niet op te hangen. Je weet wel,” voegt ze er gejaagd aan toe, „ze leefde altijd als kat en hond met haar man.”

Even lijkt het, alsof de man het portret in stukken wil scheuren. Dan herstelt hij zich en hangt met een wrange lach de foto tegen de muur. Terwijl hij weer gaat zitten zegt hij sarcastisch:

„Ja, ik dacht er niet aan, twee jaar is een lange tijd.”

Als de vrouw haar toevlucht weer naar de keuken neemt

overlegt ze bij zichzelf, dat het weerzien eigenlijk meegevallen is. Het moest er immers toch van komen? En nou weet hij het meteen.

Met een klap slaat het hek achter den thuiskomenden jongeman dicht. Zijn voor het raam zittende moeder kijkt op en slaat van vreugde haar handen in elkaar.

„Nee maar, daar heb je onzen Piet!”

In een ommezien ligt ze in de armen van haar zoon.

„Nou, nou, Moeder, niet huilen, ik ben toch weer bij je?”

De moeder geeft geen antwoord. Enkel het schokken van haar schouders verradt haar emotie. Als ze echter zichzelf weer meester wordt, uit zij een maandenlang opgekropt verlangen in een paar simpele woorden:

„Piet, jongen, ik heb je zo ontzettend gemist.”

De andere Häftling staat in Den Haag op de tram. Alle mensen, wat kijkt die conducteur chagrijnig. Gek eigenlijk, hij, Häftling 150B, die aardappelschillen als lekkernij heeft genuttigd, staat hier te lachen en de conducteur, die waarschijnlijk nooit in een kamp gezeten heeft, kijkt sip. Ai, wat zijn de winkels in die tussentijd leeggeplunderd en wat staat die haag daar hoog. Het plantsoen is haast niet meer te herkennen. O, de conducteur is om een smoesje verlegen. Met een kaal hoofd loop je direct in de gaten.

„U hebt zeker heel wat meegemaakt?”

„Gaat nogal,” maakt de Häftling er zich van af.

Kom op, tram, houd de gang er in. De conducteur druipt af. Nu nog twee straten verder. Ja, we zijn er. Binnen enkele minuten staat de Häftling voor zijn deur. Bellen is niet meer nodig, want hij hoort al hoe zijn voor het raam spelend dochtertje hem aankondigt: „Moeder, er staat een kale mijnheer voor de deur.” Vlugge voetstappen in de gang, een openzwaaiende deur . . .

„Lieve!ing!”

EINDE

